ARTE SI CIVILIZATII (I)
CIVILIZAŢIA,CULTURA ŞI ARTA GREACĂ

CIVILIZAŢIA CRETANĂ

Civilizaţia cretană, apărută în bazinul Mării Egeene, în mileniul III î. Chr., a constituit baza civilizaţiei greceşti şi, prin intermediul acesteia, originea civilizaţiei europene de mai târziu şi de astăzi. Centrul acesteia a fost în insula Creta, cea mai mare insulă sudică din Mediterana.

Primele urme materiale ale acesteia au fost scoase la lumină, în 1899, de arheologul englez Sir Arthur Evans, care a început la Cnossos, cea mai importantă aşezare urbană a insulei, primele săpături arheologice, împreună cu echipa sa.

Civilizaţia cretană, numită şi minoică sau minoiană, a fost una dintre cele mai avansate din punct de vedere economic, politic, social şi cultural din acea perioadă istorică, când majoritatea populaţiilor de pe continentul european se aflau încă în epoca neolitică. Unii cercetători numesc civilizaţia, anterioară celei greceşti propriu-zise, egeeană ,cuprinzând pe cea cretană şi cea micenian㠹, respectiv cretano-micenian㠹.

In ce priveşte originea etnică a populaţiei cretane, nu se cunosc lucruri foarte precise, doar că, în mod sigur, nu vorbeau o limbă indo-europeană. Orientalistul Cyrus Gordon a susţinut teza apartenenţei limbii acestora la cea semitică (vorbită de vechii evrei), după ce a reuşit să traducă texte cretane, ce fuseseră copiate însă mai târziu în alfabetul grec. Ipoteza originii lor semitice se bazează, în principal, pe faptul că etimologia unor cuvinte cretane pare a avea o asemenea sursă. Conform lui Gordon, chiar numele insulei Creta ar proveni din semiticul „crito”(sat), Cnossos, capitala regelui Minos, înseamnă în ebraica veche „a adunat”, „a reunit”. Ariadna,

personajul cunoscut din mitologia cretană, care l-a ajutat pe Tezeu să iasă din labirint, cu ajutorul unui fir, pentru a nu fi ucis de Minotaur, ar proveni din cuvintele ebraice ari (leu) şi dna (stăpână). Presupuse reprezentări ale acesteia (un personaj feminin, alături de unul sau doi lei) s-au găsit în piese de sculptură de mici dimensiuni. Numele lui Icar, fiul lui Dedal, constructorul labirintului este pus în legătură cu ebraicul Iakar (ar însemna „a fost drag, celebru, scump"). Numele zeiţei cretane Brithomartis, ce domnea asupra lumii de dincolo de moarte, ar semnifica în ebraică „fiică a doamnei/stăpânei". Deşi nu a fost unanim recunoscută de către cercetători, originea semitică a populaţiei cretane pare plauzibilă.

Cretanii sau minoienii au cunoscut scrisul , s-au descoperit trei tipuri de scriere, cea mai veche fiind o scriere de tip ideografic, asemănătoare celei hieroglifice egiptene. După cum o atestă un mare număr de table de lut găsite în Creta şi în alte insule din Marea Egee, alte două tipuri de scriere (aşa numitul linear A şi linear B) au mai existat. Doar cel din urmă tip de scriere a fost descifrat, în 1953, de către lingviştii Ventris şi Chadwick, dovedindu-se a fi o limbă greacă arhaică, premergătoare limbii în care au fost scrise poemele homerice *Iliada* şi *Odiseea*. Din aceasta se consideră că a provenit limba celor care mai târziu i-au cucerit pe cretani, micenienii.

Noutatea şi originalitatea civilizaţiei cretane, care a creat , pentru prima oară în această parte a lumii , un imperiu maritim, cuprinzând teritorii şi aşezări aflate la mare depărtare de Creta , a instituit structuri statale şi administrative , a fondat o religie originală, a cunscut cele mai diverse meşteşuguri şi arte, prin urmare apariţia şi evoluţia acesteia au fost favorizate şi de poziţia geografică, apărată mult timp de pericolul atacurilor, incursiunilor şi războaielor, de îndelungate perioade de pace de care s-a bucurat.

Faptul că a fost o civilizaţie avansată este dovedit şi de aceea că a fost una eminamente urbană. După dispariţia ei, textele homerice o evocă, numind Creta „ţara celor 100 de oraşe" şi, într-adevăr , pe cei peste opt mii de km ai insulei, cercetările timp de 35 de ani ale lui Evans au descoperit urmele a 93 de centre urbane. Dintre cele mai importante au fost Cnossos, capitala regilor cretani, Phaistos, Malia. Oraşele, nefortificate, erau legate între ele prin drumuri pavate, pe străzi existau trotuare pavate, cu şanţuri de scurgere acoperite, cu sisteme de canalizare subterană, cu apeducte , cisterne care depozitau apa.

Evans a fost primul care a distins 3 mari perioade în evoluţia civilizaţiei cretane:

1. între anii 3.000 -2200 î. Chr., cretanii au locuit în oraşe dar şi în aşezări rurale, forma de organizare era cea gentilică (constituită pe baza ginţilor).Cunoşteau încă de atunci ceramica lucrată cu roata olarului (o invenţie ce se presupune că a apărut în Mesopotamia), prelucrau bronzul şi arama, se ocupau cu navigaţia şi comerţul, având legături mai ales cu Egiptul.

2. între anii 2200-1500 au apărut marile palate în oraşe, precum şi case de locuit cu 2-3 etaje iar populaţia se afla în creştere. In aceeaşi perioadă, unele construcţii par a fi fost distruse de catastrofe naturale, înseosebi curtremure, Creta fiind o zonă de mişcări seismice.

3. între 1500-1200, ultima perioadă a fost cea de maximă înflorire pe plan economic, social, artistic. Izvoare mitografice vorbesc despre Minos, regele din Cnossos, care ar fi reunit cetăţile-state independente şi a întemeiat un mare imperiu ce cuprindea şi alte insule din Mare Egee, precum şi de pe continent (zona Peloponezului din Grecia actuală).

Organizarea socială

La început, societatea cretană era organizată pe sistemul clanului, a unor familii cu origine comună, care locuiau şi erau înmormântaţi laolaltă. Pe pacursul timpului, puterea politică s-a concentrat în mâinile a două clanuri, care au înfiinţat două regate, la Cnossos şi Phaistos. Căpetenia era regele, numit *vanax* în textele miceniene, el era ajutat de un sfat al notabililor. Locuinţa regelui era palatul, în jurul căruia se aflau locuinţele şi atelierele unor numeroşi meseriaşi care lucrau pentru rege: olari, curelari, tâmplari ş.a. Ca mod de organizare, cetatea minoică era un stat sclavagist, în care veniturile regelui şi ale notabililor proveneau în bună măsură din munca sclavilor. Aceştia erau folosiţi şi ca vâslaşi , agricultori pe domeniile regale. Cetăţile minoice înfiinţaseră contoare comerciale şi colonii în insulele din Marea Egee sau pe continentul european.

Exista o diviziune socială care cuprindea patru mari clase, fiecare cu divinităţile şi formele particulare de cult. Prima clasă era cea a regilor împreună cu familiile lor şi preoţii. Un fapt mai puţin obişnuit consta în aceea că mare parte a

clerului în Creta erau femei, care îndeplineau actele de cult. Acestea erau ritualuri de iniţiere dar aveau şi aspecte ce priveau conduita morală a tinerilor.

Numele de „minos" al regelui se pare că era un nume comun, devenit apoi nume propriu. Sub influenţa monarhiilor orientale, acesta era considerat fiu al divinităţii supreme. Guverna în mod absolutist, deţinea principalele funcţii religioase, prezida marile sărbători şi stabilea calendarul acestora. Era totodată supremul legislator şi şef militar. Însemnele regale erau sceptrul şi securea cu dublu tăiş, numită *labrys* , păstrată în palatul regal, precum şi floarea de crin.

A doua clasă, puţin numeroasă, căci cretanii nu erau un popor războinic, era a militarilor, cărora li se acordau o serie de beneficii – parcele de pământ, sclavi proveniţi din prada de război.

Clasa agricultorilor şi a crescătorilor de vite avea în proprietate personală o bucată de pământ şi o gospodărie. Ei erau cei care aveau datoria de a întreţine familia regală şi pe notabilităţi.

O altă clasă, meşteşugarii, se bucurau de o poziţie socială onorabilă şi, de asemenea, lucrau în slujba conducătorilor ca şi pentru nevoile proprii.

În afara claselor propriu-zise, se aflau marinarii şi pescarii, oameni liberi, precum şi servii (foşti locuitori ai teritoriilor ocupate de cretani, care trebuiau să plătească tribut şi să presteze corvezi) şi sclavii propriu-zişi, recrutaţi dintre prizonierii de război, datornici, copii vânduţi ca sclavi de părinţi. Cei din urmă îndeplineau muncile cele mai grele, în construcţii, în mine, pe corăbii.

Spre deosebire de alte societăţi de acelaşi tip, în Creta femeile se bucurau de drepturi egale cu bărbaţii, chiar aveau unele drepturi speciale, cum erau funcţiile religioase. Aveau drept de moştenire, luau parte alături de bărbaţi la concursuri sportive, la jocurile cu tauri, la vânători.

Viaţa economică

Aceasta a fost înfloritoare, datorită condiţiilor naturale bogate în resurse, practicării comerţului maritim şi meşteşugurilor. Se cultivau cereale, legume, plante oleaginoase, îndeosebi măslinul, se practica apicultura , vânătoarea, pescuitul, se creşteau vite.

Ca popor de navigatori, cretanii au fost vestiţi negustori, având monopolul comerţului în Mediterana, impunând tribut celor din ţinuturile ocupate. Insula Cipru şi oraşul Rodos din Asia Mică au fost avanposturile comerţului cretan cu Asia Mică şi Egiptul. Creta avea numeroase porturi, o flotă comercială dotată cu corăbii mari şi puternice. Se importau din Egipt fildeş, vase de ceramică, statuete, veşminte scumpe, perle, pietre semipreţioase şi preţioase. Se exportau îndeosebi arme şi unelte de bronz, bijuterii, stofe, vin, ulei de măsline.

Religia

Legendele greceşti de mai târziu relatează că însuşi Zeus era născut în Creta iar Dionisos, Apollo şi Hercule au copilărit în această insulă. Cretanii practicau dendrolatria – cultul copacilor, zoolatria - adorarea animalelor. În această privinţă cultul taurului sacru a fost preponderent, el simboliza fertilitatea şi fecunditatea. Un sens simbolic religioas aveau alte animale şi păsări, precum şerpii (în palatul regal exista o cameră specială în care se creşteau şerpii sacri), leul capra, porumbelul.

Mai târziu apar divnităţile antropomorfe (cu chip omenesc) , care au stat la baza mitologiei greceşti. Marea zeiţă era Dictina, zeiţă a vieţii şi a morţii, a fecundităţii, a războiului, a dragostei. În mitologia greacă o parte din atribuţiile ei au fost transferate zeiţei Hera. Fiica Dictinei, Brithomartis va corespunde zeiţei Artemis a grecilor. A existat şi o zeitate masculină, care apare fie ca fiu al lui Brithomartis, fie ca iubit al acesteia şi are nume diferite, în general este reprezentat ca un zeu tânăr, în această triadă de zeităţi, tipic cretană. Era zeul animalelor sălbatice şi al ploilor, apare în două ipostaze principale: una animală- taurul căruia i se aduceau sacrificii şi alta umană -regele însuşi.

Praticile religioase aveau loc în aer liber, în faţa unor arbori sacri sau în grote-sanctuare. Altarele de cult erau situate în curţi, case şi în palatul regal, pe ele erau aduse ofrandele oferite zeităţilor. Ritualurile şi ceremoniile religioase aveau forme diferite, în funcţie de clasa socială a practicanţilor. Cele mai răspândite acte rituale erau purificarea, adoraţia, stropirea cu apă, libaţia, tămâierea, oferirea de ofrande. Ceremoniile religioase erau însoţite de muzică şi dansuri. De asemenea sacrificiile de animale erau importante.

În privinţa practicilor funerare, mai puţin preocupaţi de viaţa de dincolo de moarte decât egiptenii, cu care au avut strânse relaţii comerciale şi artistice, cretanii îşi înmormântau decedaţii în apropierea casei, iar mai târziu apar mormintele colective, de formă circulară. Asemănător cu practicile religioase egiptene, defuncţilor li se puneau în mormânt obiecte personale, hrană, bijuterii.

Iniţial, jocurile şi întrecerile sportive, precum luptele cu tauri (diferite de tauromachiile cunoscute azi în Spania sau în Mexic) , erau prilejuri de spectaculoase exerciţii de gimnastică şi acrobaţie, toate acestea aveau semnificaţii religioase, care cu timpul se pierd, devenind momente de petrecere a timpului liber.

Artele plastice

După cum o atestă descoperirile arheologice, cretanii au fost foarte buni constructori şi arhitecţi. Într-o etapă mai avansată a civilizaţiei lor, casele din oraşele cretane erau construite din piatră şi cărămidă uscată la soare sau arsă în cuptoare. Pereţii interiori şi exteriori erau întăriţi cu bârne din lemn, acoperişul era plat. Nu existau ferestre spre exterior, lumina pătrundea din curtea interioară, pavată cu lespezi de piatră. Uneori, casele aveau 2-3 etaje, scări interioare, terase şi verande. Remarcabilă este preocuparea lor pentru funcţionalitate , confort şi igienă, dovadă a unui stadiu de civilizaţie avansat. Planul general al locuinţei cretane cuprindea o încăpere centrală de mari dimensiuni, numită *megaron,* în jurul căreia erau construite alte spaţii. A fost un tip de arhitectură originală ce este considerată că a stat la baza planului templului grecesc, ce va păstra acest plan arhitectonic, cu megaronul central şi pridvorul cu 2 coloane de lemn.

Palatul este tipul de construcţie specific arhitecturii cretane şi avea o multiplă funcţionalitate: rezidenţă regală, antrepozit, sanctuar, arhivă, centru administrativ şi meşteşugăresc. Cel mai bine păstrat, deşi ruinat, este palatul din Cnossos, descoperit de Evans, care atestă faptul că palatele erau complexe arhitectonice întinse şi monumentale. Totodată, organizarea lor semnifică caracterul puternic centralizat al statului cretan, al cărui suprem conducător, pe toate planurile, era regele.

Apartamentele regale erau separate de cele destinate oaspeţilor, zona sacră de asemenea, încăperile de locuit erau dotate cu tot confortul – rezervoare de apă, bazine

şi băi, căzi din teracotă şi instalaţii de încălzire a apei. Interioarele erau decorate cu basoreliefuri din stuc pictat sau fresce.

Sculptura monumentală lipseşte din arta cretană, deoarece nici suveranii nici zeii nu erau glorificaţi în acest fel. În schimb, s-au descoperit unele piese de sculptură mică: statuete şi ex-voto-uri ce reprezentau divinităţi dar şi figuri de oameni obişnuiţi. Materialele folosite erau fildeşul, bronzul, steatita, argila, faianţa. S-au păstrat şi sigilii cu figuri gravate, reprezentând peisaje, animale, figuri umane surprinse în scene de viaţă cotidiană.

Buni cunoscători ai tehnicilor de prelucrare a metalelor, cretanii au excelat şi în acest domeniu, realizând, pe lângă obiecte utilitare, adevărate capodopere artistice: piese de giuvaergie în aur şi argint, cupe, statuete, arme cu încrustaţii de pietre şi metale preţioase.

Produsele de ceramică sunt şi ele realizate cu multă măiestrie: cupe cu picior înalt, vase cu gâtul lung sau cu forme de femei şi păsări. Decorul era geometric iar motivul spiralei este cel mai frecvent, întâlnit de altfel şi pe alte tipuri de artefacte – sigilii, picturi murale. Spirala este o reprezentare schematică a şarpelui.

Cea mai valoroasă şi originală creaţie plastică cretană este considerată pictura, pentru excepţionalul simţ al desenului şi culorii, pentru libertatea stilului, pentru senzaţia de viaţă pe care o dau aceste reprezentări. Celebre sunt frescele palatului din Cnossos, dintre care una se întindea pe un întreg coridor şi reprezenta o procesiune cu peste 500 de persoane în mărime naturală. Unele influenţe egiptene sunt sesizabile în pictura cretană, prin felul de a reprezenta personajele din profil, motive ca sfincşii, grifonii, planta de papirus ş.a., colorarea corpului bărbaţilor în ocru roşcat şi cel al femeilor în alb.

Către anul 1150 î.Chr. cultura cretană îşi încheie ciclul dar va continua, în alte forme, în cultura şi civilizaţia Greciei antice.Grecii înşişi au recunoscut, în scrierile celor mai importanţi autori, cât de mult datorează civilizaţia lor celei cretane şi miceniene. Cultura măslinului şi a viţei de vie , apărute prima oară în Creta, modul de organizare al comerţului maritim, arta prelucrării metalelor,tehnicile de ţesut, instrumente muzicale precum flautul dublu şi lira, pasiunea grecilor pentru dans şi muzică, cultul pentru condiţia fizică şi practicarea sporturilor, tradiţia întrecerilor sportive, principiile şi structura panteonului religios (zeii) şi multe altele au fost preluate şi dezvoltate de greci. Pe drept cuvânt, se consideră că „miracolul” grec nu ar fi fost posibil fără existenţa predecesorilor lor.

CIVILIZAŢIA MICENIANĂ

Considerată de unii cercetători ca fiind o continuare a civilizaţiei cretano-minoice, ce face parte din civilizaţia aşa-numită egeeană, civilizaţia miceniană reprezintă totodată **prima etapă a civilizaţiei greceşti antice, perioada prearhaică.**

Pe teritoriul Greciei continentale dar şi în insulele greceşti de mai târziu au început să pătrundă, în jurul anului 2000 î. Chr. o serie de populaţii numite indo-europene, provenind din zona stepelor Rusiei, care s-au răspândit , în mai multe serii de valuri migratoare, spre părţile vestice ale continentului european. În Grecia de azi, primul val de migratori au fost ionienii, care au supus populaţiile băştinaşe, au intrat în contact cu cretanii, au ocupat întreaga Grecie. Pe la anul 1600 î.Chr. a urmat invazia aheenilor sau micenienilor, apoi au venit în aceste locuri eolii şi dorienii.

Aheii au fost cei care au iniţiat procesul de civilizaţie pe pământul Greciei. Termenul de micenian este pur convenţional, atribuit ulterior acestei civilizaţii. Această populaţie nu avea o unitate teritorială şi politică propriu-zisă, ci constituiau un conglomerat de mici state, dintre care cel mai important a avut capitala la Micene, de unde numele de micenian. Alte asemenea oraşe-state au existat la Argos, Tirint, Pylos, Atena, Teba ş.a. Poemele homerice şi scrierile tragicilor greci dau informaţii, îmbogăţite cu elemente de fantezie, despre întâmplări şi personaje ale acestei epoci, care a durat aproximativ şase secole, fiind în final cucerită de ultimul val de triburi greceşti, al dorienilor. Spre exemplu, războiul aheilor cu troienii, relatat în *Iliada* lui Homer a fost o mare expediţie de jaf, în urma căreia Troia a fost cucerită. Multă vreme s-a crezut că este doar o legendă, până când arheologul amator Schliemann a descoperit, pe teritoriul de azi al Turciei, urmele materiale ale cetăţii Troia, de fapt nouă aşezări succesive, fondate într-un loc prielnic comerţului maritim şi posedând imense bogăţii.

Viaţa politică şi socială

Palatele miceniene, ca şi cele cretane, au fost principalele centre ale vieţii societăţii. Fiecare palat era sediul administraţiei politice a unui mare spaţiu care, chiar

dacă nu avea caracterul unui stat, recunoştea autoritatea palatului şi depindea în multe privinţe de acesta. Tăbliţele cu scrieri atestă că puterea era deţinută de rege, numit *vanax* , ce controla toată viaţa politică şi era în acelaşi timp şeful suprem al armatei, având subordonaţi în administraţie şi treburile militare.

Diferitele clase sociale erau constituite şi guvernate de către palat. Categoria marilor proprietari de pământuri s-a creat pe o bază politică care implica obligaţii, mai ales economice şi participarea la apărare, în schimbul pământurilor şi a unor bunuri distribuite de palat. Comerţul era de asemenea controlat de palat iar preoţii îl aveau în frunte tot pe rege, fiind subordonaţi acestuia.

Spre deosebire de cretani, care au fost în general paşnici, chiar dacă au făcut unele expediţii de cucerire, înfiinţând mai ales colonii, aheeii erau un popor războinic. Urmele materiale şi izvoarele scrise atestă faptul că principala lor preocupare privea războaiele de cucerire, posedând o puternică armată terestră dar şi o flotă de război.

Femeile, urmând vechile obiceiuri cretane, continuă să deţină un loc important în societatea micenianã. Ele participau la o mulţime de acţiuni, chiar lupte, aşa cum o arată unele reprezentări de pe fresce.

Rolul clerului pare să fi fost şi el foarte important, sacerdoţii traduceau voinţa divină şi implicit conduceau o mare parte din politica statelor aheene, participând chiar la expediţiile cele mai importante.

Clasa sclavilor provenea din prizonieri de război mai ales, aceştia primeau şi sarcini secundare îm administraţie dar erau şi ghicitori, crainici , rapsozi,dădace sau pedagogi. Uneori erau eliberaţi şi deveneau „liberţi”, adică oameni liberi.

Viaţa economică

Forma şi dispunerea spaţiilor interioare ale palatelor miceniene dovedesc că sediile regale erau principalele centre ale vieţii economice, la fel ca în Creta. Comerţul era controlat de însuşi regele sau de mandatarii acestuia iar în palate erau stocate o serie de bunuri comerciale. Schimburile comerciale aveau loc mai ales între diferitele state miceniene iar pieţele de desfacere au sporit pe măsura răspândirii procesului de colonizare a teritoriilor cucerite. Comerţul se extinsese până în ţinuturi îndepărtate şi exportul se baza mai ales pe articole de lux şi produse agricole: ulei, vin, ceramică, ustensile de folosinţă practică, obiecte artizanale, substanţe aromatice, lemn. Se

importau metale din Cipru, fildeş din Siria, grâu din Pontul Euxin, materii preţioase, ca aurul, argintul, pietrele preţioase ş.a.

În privinţa meşteşugurilor,informaţiile provin din bunurile păstrate până în timpurile moderne şi scoase la iveală de săpăturile arheologice, precum şi din izvoarele scrise. Se practicau meşteşuguri de toate genurile, unele foarte specializate, ce produceau vase din ceramică sau metal, arme, parfumuri,mobilier de preţ, ţesături, broderii, obiecte din piele etc. În afara comerţului, economia se baza pe agricultură şi creşterea vitelor.

Viaţa religioasă

La sfârşitul epocii miceniene, s-au contopit credinţele naturaliste de origine cretană cu antropomorfismul grecesc, s-au pus bazele religiei şi mitologiei care va căpăta forma definitivă în epoca clasică greacă .

Partea principală a *megaronului* micenian, preluat de la cel cretan, a avut tot timpul un caracter religios, adăpostind vatra şi un altar destinat sacrificiilor şi altor ofrande. Existau altare şi în curţile palatelor sau în locuri desemnate ca sacre.

Universul figurativ, idolii din materiale diverse, tipul şi forma sanctuarelor, tradiţia şi mitologia antică şi mai ales diferitele menţiuni de pe tăbliţele miceniene oferă o serie de informaţii în legătură cu zeităţile miceniene. Existau aceleaşi divinităţi principale ca la cretani: zeiţa-mamă, fiica ei şi zeul cel tânăr, totuşi în panteonul micenian apar şi o serie de divinităţi ale căror nume sunt cunoscute în panteonul grecesc ulterior: Atena, Hera, Poseidon, Zeus, Ares, Hermes, Dionisos. Numărul mare al zeilor pare să fie dovada că, în perioada de sfârşit a civilizaţiei lor,micenienii ajunseseră la un politeism dezvoltat. Sunt frecvente şi reprezentările fiinţelor supranaturale, precum sfinxul sau grifonii, de origine egipteană, ca urmare a schiburilor comerciale şi artistice cu acest spaţiu cultural.

Ceremoniile sacre erau cele de origine cretană, după cum o atestă idolii, ustensilele rituale, vestigiile lăsate de unele ceremonii. Ustensilele erau aceleaşi ca la cretani: ulcioare pentru libaţii, vase speciale, numite *rhyton* , având forma unui cap de animal, găleţi pentru colectarea sîngelui provenit din sacrificiile animale, coşuri şi mese pentru ofrande ş.a. Altarele erau fixe sau mobile, unele reprezentări de pe fresce prezintă procesiuni religioase, la care participarea femeilor era importantă. Se aduceau

ofrande de substanţe aromate, jertfe de animale, ritualuri care sunt descrise cu amănunte de epopeile homerice. Aceste ceremonii erau însoţite de muzică şi dans.

Artele plastice

Acestea au preluat şi dezvoltat elemente ale plasticii cretane, fără a atinge întotdeauna culmile artistice ale acesteia. În arhitectură civilă, palatul era principalul monument, ce a dezvoltat planul *megaronului* cretan. Palatele miceniene, mai mici decît cele cretane, erau fortificate şi ordonat construite, în jurul încăperii centrale, având şi curţi interioare. Cuprindeau, ca şi cele cretane, o serie de construcţii anexe, camere pentru oaspeţi, armurăria, arhivele, cămări cu provizii, ateliere meşteşugăreşti. În afara zidurilor palatului, se desfăşura oraşul şi zona agricolă. Zidurile de apărare erau extrem de solide şi monumentale, având şi turnuri de apărare. Intrarea în palatul din Micene se făcea prin faimoasa *Poartă a leilor*, o intrare monumentală din piatră, care în partea de sus e împodobită cu un basorelief reprezentând doi lei de o parte şi alta a unei coloane.

Ca şi în Creta, oraşele erau legate între ele de un sistem de drumuri pietruite, erau aprovizionate cu apă prin sisteme ingenioase de canalizare.

Mormintele regale, de mărimi grandioase au fost descoperite în apropierea Porţii leilor, fiind cunoscute dintre acestea aşa-zisul *„Tezaur al lui Atreu”*, care avea un coridor larg de 6 m şi lung de 36 m, ce ducea spre o cameră circulară, în care se intra printr-o poartă de bronz. În camera circulară se aduceau ofrandele şi se oficiau culturi funerare, mormântul propriu-zis fiind săpat în stâncă. Asemănător e*ra „Mormîntul Clitemnestrei”*, descoperit în acelaşi perimetru.

Construcţiile miceniene impresionau prin dimensiunile uriaşe ale blocurilor folosite, aşezate unele peste altele conform unei tehnici speciale care nu utiliza materiale de legătură.

Cu excepţia basoreliefului de pe Poarta leilor, care este considerat prima operă de sculptură monumentală din arta europeană, lipsesc piesele de dimensiuni mari. Sculptorii micenieni au creat mai ales piese de mici dimensiuni, din fildeş, teracotă, pietre semipreţioase dure, decorate cu scene de viaţă cotidiană, de vânătoare şi alte ocupaţii. Originale sunt măştile din aur şi, tot din categoria artelor metalelor, erau vestite şi căutate la export armele, în special spadele încrustate cu metale preţioase,

vasele din aur şi argint. Ceramica, spre deosebire de cea cretană, avea mai degrabă un caracter utilitar decât estetic.

Invazia dorienilor şi „epoca obscură”

Către sfârşitul mileniului al II-lea, un val de invadatori se abate asupra Eladei aheene, triburile numite convenţional *dorieni*, despre care legendele spun că erau descendenţii lui Heracles, numiţi de aceea şi heraclizi. Cercetările istorice au dovedit că aceştia veniseră din valea Dunării dar perioada exactă a invaziilor lor nu se cunoaşte cu precizie. În cursul secolului al XII-lea, toate cetăţile aheene au fost cucerite de dorieni, cu excepţia fortăreţei de pe Acropola Atenei.

Consecinţele acestor invazii au fost dezastruoase: civilizaţia cretano-micenianã a fost aproape integral nimicită, creaţiile arhitecturale au devenit ruine,a dispărut organizarea statală monarhică, scrierea, cea mai mare parte a operelor de artă. În legătură cu aceste realităţi, istoricul francez Pierre Leveque remarcă: „O mare parte din Grecia, trecută prin foc şi sabie, recade în cea mai deplină barbarie. Nu există dezastru mai total şi nici mai sinistru în toată istoria Eladei”. (Pierre Leveque, *Aventura greacă,* Bucureşti, Editura Meridiane,1987). Printre aporturile pozitive ale acestor invazii, destul de firave, după părerea aceluiaşi autor, ar fi faptul că afluxul de noi etnii a sporit numărul populaţiei Greciei, populaţie care îşi dobândeşte acum structura definitivă. Cele *trei mari etnii, ionienii, eolienii şi dorienii* se contopesc într-un „vălmăşag uman” ce va constitui viitorul popor grec.

Aporturile doriene ţin mai mult de domeniul social, fiind mai bine organizaţi din punct de vedere militar în jurul unei căpetenii. Bărbatul dobândeşte o poziţie de incontestabilă superioritate faţă de femeie, datorită rolului său primordial de războinic, ceea ce va însemna o spectaculoasă răsturnare de situaţie. Societatea dorienilor era cu precădere una egalitară, pământul era împărţit în loturi aproximativ egale. Pe plan religios, transformările au fost semnificative: dacă la ahei, zeii aveau aproape aceeaşi importanţă ca zeiţele, acum începe să se accentueza importanţa zeităţilor masculine, ca reflex al unei societăţi patriarhale, concepută după chipul şi asemănarea celei umane. In privinţa obiceiurilor funerare, înhumarea, până atunci răspândită pretutindeni în Elada, este înlocuită de incinerare.

„Vedem acum afirmându-se o antiteză fundamentală ce va domina istoria Greciei: cea a dorienilor şi a ionienilor. Sigur, nu trebuie să considerăm că aceste două fracţiuni ale poporului grec sunt două entităţi rasiale complet diferite, există însă, în mod neândoielnic, o civilizaţie dorianã, austeră şi rigidă şi o civilizaţie ionică, amabilă

şi graţioasă, care se opun, după spusele celor din vechime, întocmai ca bărbatul şi femeia. Forţa elenismului va consta în această dublă bogăţie pe care o constituie gravitatea doriană şi surâsul ionian". (P.Leveque, idem).

Deoarece perioada cuprinsă între secolele XII-VIII a fost una de regres total, iar informaţiile scrise lipsesc, la acele realităţi referindu-se doar textele homerice de mai târziu, a fost numită de către istorici „epoca obscură". Spre sfârşitul ei reapar meşteşugurile şi artele, mai întâi timid, în arhitectură, sculptură, ceramică, pe când în literatură se produc deja primele capodopere, care sunt poemele homerice şi operele poetice ale lui Hesiod (*Munci şi zile, Teogonia).* Reapăruse scrierea, sub altă formă decât cea cunoscută din epocile anterioare. Noul alfabet avea 24 de semne,era derivat din scrierea feniciană, cu deosebirea că acesta nu nota decât consoanele pe când scierea greacă descompune sunetele în vocale şi consoane. Acest lucru a fost fundamental, deoarece alfabetul latin şi aproape toate alfabetele moderne din Europa derivă din cel grecesc.

Civilizaţia greacă în epoca arhaică

Aceasta se situează în jurul anilor 750 î.Chr., când lumea greacă ieşise din „epoca obscură". Apăruse o nouă artă şi literatură, religia se constituise definitiv, noua scriere va fi un instrument esenţial pentru viaţa spirituală cât şi pentru comerţul care se intensifică iar viaţa economică va cunoaşte un deosebit avânt.

În secolul VII apare o nouă denumire ce se aplică tuturor grecilor, fără a ţine seama de etniile diferite, cea de *eleni.* Unitatea elenismului arhaic a fost o realitate, ale cărei trăsături esenţiale se evidenţiază în evoluţia oraşelor-state , a creaţiilor spirituale, unitate ce s-a manifestat în cadrul unei multitudini de forme particulare, locale, datorită diversităţii populaţiilor şi extinderii geografice a cuceririlor grecilor. Este epoca marilor colonizări, care s-au extins din sudul Italiei, Galiei, Iberiei, până în Egipt, nordul Africii, Asia Mică, Caucaz, gurile Donului, Marea Neagră.

Încă din această epocă, forma de organizare administrativă şi politică, general răspândită , a societăţii greceşti a fost oraşul-stat, numit *polis*. Pe de o parte, polisul reprezenta o unitate teritorială şi administrativă, ce cuprindea oraşul, cu pământurile din jurul său, cu conducerea şi alte organisme de administrare. Pe de altă parte, semnificaţia mai profundă a noţiunii de polis pentru greci a însemnat o comunitate de

cetăţeni, cu origini etnice comune, care practicau aceleaşi credinţe şi ritualuri religioase, împărtăşeau aceleeşi idealuri civice. Pentru greci era o chestiune de mândrie să aparţină unui anumit polis, faţă de care aveau o seamă de obligaţii de ordin administrativ, de a participa, spre exemplu, la treburile publice, dar mai ales spirituale. Fiecare polis avea dreptul de a-şi bate propria monedă, se organiza pe baza unei constituţii proprii, avea zeii săi proprii, pe lângă zeităţile comune tuturor grecilor, care se constituiseră într-un panteon, prefigurat încă din epoca prearhaică. Templelor închinate zeilor din religia oficială comună li se adăugau cele ale zeilor veneraţi pe plan local. De asemenea, fiecare polis avea o agora, piaţa publică în care se întâlneau cetăţenii pentru a discuta trebuirile obştei, un teatru în care aveau loc concursuri şi reprezentaţii de dramă şi comedie. Dincolo de elementele comune ale acestui tip de organizare, au existat în lumea greacă o serie de particularităţi, datorate zonei geografice, condiţiilor şi tradiţiilor proprii fiecărui polis. Informaţiile scrise despre organizarea acestora, viaţa politică, socială, economică, formele de invăţământ, legislaţie şi administrarea justiţiei etc.se referă mai ales la Atena şi Sparta.

Formele de guvernământ

Prima formă de guvernământ pare să fi fost, pretutindeni pe teritoriile locuite de eleni, **monarhia.**

Regele, numit *basileus,*cârmuia oraşul, conducea armata, judeca toate cauzele civile (cele penale erau lăsate la discreţia răzbunării clanurilor), prezenta sacrificiile publice. Autoritatea regelui se baza pe nobleţea originii sale, considerată divină, pe bogăţiile sale provenite mai ales din exploatarea propriilor lui pământuri. Nu avea însă putere absolută, era asistat de un consiliu compus din capii familiilor nobile, cu care trebuia să cadă la învoială în anumite hotătâri pa care le lua. Nobilii erau mari proprietari de pământuri, oamenii de rând erau mici proprietari sau muncitori agricoli. Economia era încă rudimentară, se baza pe agricultură şi creşterea vitelor iar comerţul se baza pe troc, schimbul în natură, moneda nefiind încă cunoscută.

În ordine cronologică, în evoluţia socială şi politică a Greciei antice a apărut forma de guvernare **aristocratică** sau **oligarhia** (de la *oligos*-puţin şi *arhe*-conducere). Primele forme de acest fel au apărut în regiunea Ionia, când un grup de aristocraţi au pus mâna pe putere, în general fără violenţe. Puterea aristocraţiei se baza pe prestigiul unei origini socotite de esenţă divină şi pe o bogăţie considerabilă, de mari proprietari de pământ şi crescători de vite, în special cai.

Organul de conducere al guvernării aristocratice îl constituie consiliul numit *gerusia* , care succede consiliului regal din perioada precedentă. Era alcătuit din membri desemnaţi, în general pe viaţă, conform unor sisteme care variază de la oraş la oraş. Acesta conducea efectiv oraşul, numea şi supraveghea pe magistraţi, care erau schimbaţi în fiecare an.

Regimul aristocratic va fi ameninţat de mai mulţi factori, care au acţionat independent .Astfel, *introducerea monedei*, care a înlocuit treptat trocul, a avut consecinţe de cea mai mare importanţă. Precursoarele monedelor au fos lingourile de aur sau argint ştampilate, care se foloseau de multă vreme în Orient. Invenţia monedei este atribuită lui Giges, rege al regatului oriental al Lidiei , în secolul VII. Monedele greceşti erau bătute de diferitele oraşe, fiind diferite ca etalon dar aveau în comun faptul că erau din argint, în toată lumea greacă. Răspândirea monedei a reprezentat un preţios instrument pentru schimburile comerciale, uşurându-le mult şi permiţând unor negustori să strângă averi uriaşe, care pentru prima dată în istoria Greciei reprezintă bunuri mobiliare (bani) şi nu funciare (pământuri). Negustorii îmbogăţiţi erau deopotrivă nobili şi oameni provenind din păturile de jos iar puterea economică tot mai mare a acestei clase va atrage pretenţii din partea acestora la puterea politică, în devafoarea aristocraţiei.

O altă cauză a diminuării puterii aristocraţiei au fost *schimbările în arta militară*. În secolul VIII, lupta era una de cavalerie, iar militarii erau de regulă nobili care aveau resursele materiale pentru a poseda şi întreţine cai, precum şi armamentul corespunzător. În perioada următoare , creşte importanţa, pe plan militar , a infanteriei grele, în consecinţă tactica se baza pe alte principii . Un nou ideal se substituie celui cavaleresc, înlocuit de cel al „omului de arme" *(hoplitul)* , militari ce proveneau din clasa de mijloc. Hopliţii îşi puteau procura armura completă, scutul, lancea chiar dacă nu erau oameni bogaţi, astfel încât statutul lor social devine mai important, prin urmare apare posibilitatea ca aceştia să acceadă la funcţii politice. O evoluţie asemănătoare a avut loc în ce priveşte marinarii. Corăbiile de război, cu echipaje din ce în ce mai numeroase, erau constituite din oameni de rând, care erau echipaţi de către cetăţenii comunităţilor din care făceau parte. Hopliţii şi marinarii devin o pătură de mijloc importantă, esenţială pentru apărarea oraşelor. Pe plan politic, consecinţa a fost apariţia unor revendicări din partea acestei noi clase.

O altă formă de guvernământ, **tirania,** a reprezentat o soluţie provizorie (a durat aproximativ un secol, între VII-VI) la criza socială a Greciei arhaice. Este vorba

de instituirea prin violenţă a puterii unui singur individ, regim pe care grecii l-au numit tiranie (de la cuvântul de origine etruscă *turan* –domn).Tiranul este cel care pune mâna pe putere şi o păstrează cu forţa, deosebindu-se de rege, care era deţinătorul unei autorităţi legitime, deoarece era ereditară. Regimul tiraniei a fost specific oraşelor foarte evoluate din punct de vedere politic, economic şi social, nu a fost răspândit în întreaga Grecie şi a avut caracteristici particulare de la un oraş la altul. In ciuda acestor diferenţe, au existat unele trăsături comune ale tiraniei în lumea greacă. Tiranii nu schimbau constituţia existentă a oraşului-stat, nici pe magistraţii aleşi, deşi puterea efectivă era în mâinile lor. Aristocraţii sunt mai ales cei care i-au urât pe tirani, deoarece li se luaseră privilegiile, oamenii de rând, într-o oarecare măsură, s-au bucurat de unele avantaje. „Blândul tiran" Pisistrate, cum este numit în unele scrieri ale epocii, ce a stăpânit la Atena, a acordat împrumuturi micilor proprietari de pământ confiscate de la nobili, pentru a-şi putea transforma ogoarele în plantaţii de vie şi măslini. O altă caracteristică comună tuturor tiranilor a fost „politica lor de prestigiu", cum o numeşte P. Leveque, prin care încercau să-şi asigure autoritatea. Aceasta consta în: iniţiative privind construcţiile importante în oraşul pe care îl stăpâneau, precum temple, şosele, canalizări etc., prin care ofereau locuri de muncă cetăţenilor de rând ; încurajare şi susţinerea materială a oamenilor de cultură şi artă, prin comenzi şi oferirea de avantaje materiale, cu condiţia, desigur, ca artiştii şi poeţii de la curţile lor să îi preamărească; un alt mijloc de obţinere a prestigiului a fost diplomaţia activă, materializată prin acţiunile de colonizare şi prin alianţe matrimoniale cu cele mai distinse familii greceşti şi străine. După cum remarcă Leveque, mai presus de toate, tiranii erau extrem de solidari între ei, ajutându-se unii pe alţii, cu scopul de a-şi consolida şi păstra puterea. După aproximativ un secol, tirania dispare, cel mai adesea răsturnarea tiranului se făcea fără violenţă, acesta era silit în unele cazuri să se exileze, mai rar era asasinat.

O nouă formă de guvernare, **democraţia,** va apare în Grecia în perioada clasică, mai precis la Atena.

Civilizaţia greacă în epoca clasică

Apariţia **democraţiei**, cea mai avansată formă de guvernământ, ce stă la baza principiilor democraţiei moderne, a fost favorizată de o serie de condiţii sociale, economice şi politice. Epoca clasică, situată în secolul V, a debutat cu înfruntările dintre greci şi barbari, respectiv războaiele cu perşii, numite războaiele medice.Grecii numeau iniţial barbari (*barbaroi)* pe toţi cei care erau străini de etnia lor, de tradiţiile şi principiile societăţii greceşti iar după războaiele cu perşii cuvîntul va dobândi conotaţiile negative păstrate până astăzi , de oameni necivilizaţi.

Istoria consemnează două războaie medice. Puternicul regat persan, condus de către împăratul Cirus, apoi de fiul acestuia, Darius, dorea să îşi extindă supremaţia asupra teritoriilor stăpânite de greci. Prima confruntare dintre perşi şi greci a avut loc în Asia Mică, al cărei ţărm fusese ocupat de secole de greci şi a avut ca final anexarea acestuia de către imperiul persan condus de Cirus. Populaţia de ionieni situată în acea zonă, trataţi ca supuşi de către perşi trebuind să plătească acestora tribut, s-a revoltat şi s-a adresat celorlalte oraşe greceşti pentru ajutor. Doar Atena le-a acordat un ajutor, insuficient, astfel încât unul dintre cele mai importante oraşe din Ionia, Miletul, a fost asaltat şi distrus de către perşi, care au pus apoi stăpânire pe întreaga Asie grecească.

Ambiţiile lui Darius, urmaşul lui Cirus, vizau cucerirea tuturor ţinuturilor greceşti şi transformarea Greciei într-o *satrapie* , anexată Persiei. In primul război medic, în lupta cu perşii de la Maraton, Atena a fost lipsită de ajutorul altor cetăţi greceşti dar, sub conducerea lui Miltiade, au reuşit să-i înfrângă pe perşi.

Mai târziu, Xerxes, fiul lui Darius, a pus la punct o gigantică expediţie de cucerire a grecilor. În faţa acestui pericol, 31 de oraşe greceşti s-u unit în *Liga panelenică de la Corint*, pentru a face faţă atacurilor. Au avut loc lupte în diferite locuri, victoria a înclinat de partea ambelor tabere iar în final perşii au fost înfrânţi la Salamina. Această victorie, despre care a scris istoricul grec Herodot, a însemnat salvarea Greciei, victoria libertăţii contra oprimării şi supunerii. De acum încolo, civilizaţia greacă va cunoaşte o perioadă de mare avânt pe toate planurile iar Atena, cu un rol determinant în evenimentele anterioare, va deveni centrul lumii greceşti. În urma celui de al doilea război medic, s-a constituit „*Liga maritimă de la Delos"*, iniţial o federaţie de state greceşti cu drepturi egale, în care fiecare oraş îşi asuma obligaţia de a trimite un număr de soldaţi şi de a contribui la echiparea şi menţinerea

unei flote comune. Atena, cu cea mai numeroasă flotă, şi-a dobândit treptat rolul de conducător, prin deţinerea puterii executive şi conducerea operaţiilor militare (ostilităţile cu perşii au mai durat 30 de ani, din iniţiativa grecilor). Celorlalte oraşe-state greceşti li se recunoştea, doar formal,autonomia, astfel încât Liga de la Delos se va transforma într-un adevărat imperialism atenian.

Imperialismul atenian şi democraţia ateniană au constituit două realităţi, paradoxale pentru mentalitatea noastră de azi. În secolul V, Atena a atins apogeul puterii şi prestigiului său, datorită imperiului pe care şi l-a creat şi exploatării în folosul propriu a bogăţiilor şi resurselor celorlalte teritorii greceşti. Hegemonia acesteia i-a asigurat măreţia şi prosperitatea, în detrimntul aliaţilor lor greci. „In primul rând ideea pe care şi-o făceau vechii greci despre libertate e foarte diferită de ideea pe care a impus-o Revoluţia franceză şi anume că egalitatea şi fraternitatea sunt corolarele libertăţii. Grecii antici nu aveau în vedere limitarea autonomiei unora, a Atenei spre exemplu, pentru a asigura o autonomie reală aliaţilor lor. *In mentalitatea lor, extinderea imperiului însemna şi extinderea democraţiei."* (subl. ns., P.Leveque, idem). Mai mult chiar, adaugă Leveque, „democraţia ateniană nu este imperialistă datorită unui accident, ci prin esenţa ei însăşi. Năzuieşte, înainte de toate, să asigure o viaţă decentă cetăţenilor ei, chiar şi celor mai dezavantajaţi de soartă. Iar această bunăstare nu este posibilă decât prin instaurarea unei politici care să urmărească efectuarea unor lucrări de mari proporţii, subvenţionate de tribut, cu înmulţirea numărului de colonii militare care nu pot fi întemeiate decât prin confiscarea celor mai mănoase pământuri ale aliaţilor."(idem)

În secolul V, politica Atenei se organizează în jurul a două partide antagoniste: aristocraţii şi democraţii. Partidele erau nişte coaliţii cu interese comune, grupate în jurul unor personalităţi, nefiind partide politice în sensul modern al termenului. Consolidarea deplină a **democraţiei** ateniene a avut loc în timpul când Pericle a fost ales *strategul* (cea mai înaltă magistratură) acestui oraş-stat. Personalitatea lui Pericle, provenit dintr-o familie nobilă, instruit şi cultivat, cu remarcabile calităţi de conducător,a dat numele său întregului secol al V-ea, numit „epoca de aur" sau „secolul lui Pericle". El a dominat Atena aproape 30 de ani, a fost reales strateg timp de 15 ani şi a deţinut o putere la fel de mare ca un tiran dar nu a depăşit niciodată limitele legalităţii. Aristotel l-a numit „înţeleptul". În centrul politicii sale interne s-a aflat idealul democratic (*demos*- popor, *cratos*-putere) ale cărui principii de bază erau: egalitatea tuturor în faţa legii, posibilitatea ca toţi cetăţenii să ducă o viaţă decentă,

precum şi posibilitatea ca reprezentanţii tuturor cetăţenilor să acceadă la funcţiile de conducere şi administrare ale cetăţii.

El a instituit *„mistoforia”,* retribuirea funcţiilor publice, căci numai aceasta permitea tuturor cetăţenilor, indiferent de situaţia lor materială, să ia cu adevărat parte la administrarea treburilor publice. Funcţia de strateg nu era retribuită, rămânând rezervată claselor superioare. Cetăţenia nu era acordată decât celor născuţi din părinţi deja cetăţeni. Marinarilor, cavalerilor şi hopliţilor li se plătea o soldă cât timp erau activi. La *Adunarea poporului*, un organism existent din perioada anterioară, participarea constituia o datorie esenţială a cetăţenilor şi nu era retribuită.. Exista şi *Consiliul celor 500*, cu membri aleşi în fiecare an prin tragere la sorţi dintre cetăţenii care au împlinit vârsta de 30 de ani. Avea câte 10 secţii alcătuite din 50 de membri, reprezentanţi ai fiecărui trib. Magistraturile erau anuale şi funcţionau în cadrul unor colegii, astfel încât toţi cetăţenii puteau participa efectiv la viaţa publică. Dintre aceştia, *arhonţii* aveau atribuţii religoase şi de instruire a proceselor, *strategii* se bucurau de o putere considerabilă şi constituiau puterea executivă a oraşului-stat. Existau numeroase alte funcţii secundare, în poliţie, controlul economic sau finanţe.

Statul patrona aşezămintele de asistenţă socială şi plătea celor săraci biletul de intrare la teatru. Teatrul era socotit în Grecia o formă de educaţie civică, la care trebuiau să ia parte toţi cetăţenii. Pericle a conceput un vast program de lucrări publice, care urmărea să ocupe mâna de lucru pe de o parte, iar pe de altă parte să facă din Atena cel mai frumos oraş grecesc. S-au construit în timpul său, între altele, două ziduri lungi care legau Atena de portul ei, Pireu, o serie de sanctuare ruinate de atacurile barbarilor, mai ales Acropola, au fost refăcute.

Societatea instituită de democraţia ateniană era bazată însă, ca toate societăţile antice, pe distincţia ce se făcea între oamenii liberi şi sclavi. La Atena sclavii erau trataţi cu mai multă omenie, aveau dreptul să-şi spună părerile pe faţă, să ia parte la anumite ceremonii religoase, dispuneau de unele drepturi faţă de atitudinea arbitrară a stăpânilor lor, care nu aveau drept de viaţă şi moarte asupra sclavilor.

Oamenii liberi erau cetăţeni sau *meteci*. Metecii erau străinii stabiliţi la Atena şi care se bucurau de drepturi speciale. Nu aveau însă drepturi politice şi acela de a poseda proprietăţi funciare. Plăteau o taxă specială, aveau de făcut anumite prestaţii, îşi făceau serviciul militar ca hopliţi şi marinari. Cu desăvârşire liberi în relaţiile lor cu cetăţenii, erau admişi să ia parte la ceremoniile religioase şi civice şi mai ales au jucat un rol de seamă în viaţa culturală a cetăţii. Adesea s-au impus ca mari comercianţi, cei

mai bogaţi dintre ei erau zarafi (cămătari) sau bancheri iar cea mai mare parte din proprietatea mobiliară se afla în mâinile lor. Metecii au ocupat un loc foarte important în artă, medicină şi mai ales filosofie. Cei mai însemnaţi filosofi greci, Aristotel, Anaxagoras, Protagoras au fost meteci, de asemenea arhitectul Hipodamos, constructorul Pireului, pictorii Zeuxis şi Polignot, medicul Hipocrat, Herodot, „părintele istoriei". Aceştia şi alţii au fost primiţi cu generozitate de Atena, contribuind din plin la prosperitatea şi gloria ei.

Cetăţenilor le era rezervată activitatea politică şi proprietatea funciară, alcătuind o comunitate bazată pe interese economice şi politice. Cei bogaţi trebuiau să plătească un impozit extraordinar pe veniturile lor şi alte prestaţii, precum suportarea cheltuielilor unor primiri de oaspeţi ai Atenei, ale unor festivităţi religioase, concursuri de teatru, echiparea navelor de război, patronarea pe timp de un an a unui gimnaziu. Aceste servicii publice numite „*leiturghia"* reprezentau un principiu al democraţiei ateniene, conform căruia cel bogat trebuia să aibă nu numai beneficii ci şi obligaţii mai mari decât ale celorlalţi.

Civilizaţia greacă în epoca elenistică

Ultima etapă a civilizaţiei greceşti antice este numită elenistică de la numele de „elenişti" care se dădea orientalilor elenizaţi. Se situează între 323 î. Chr., moartea lui Alexandru Macedon şi 30 î.Chr., data sinuciderii Cleopatrei, ultima regină a Egiptului , teritoriu ce făcea parte din imperiul grecesc, în acea vreme.

Spre sfârşitul secolului V, statul nordic macedonean, format dintr-un amestec de triburi greceşti şi iliro-tracice, se afirmă ca un stat monarhic important. Organizatorul acestuia fusese regele Filip al II-lea, care a cucerit coloniile greceşti de pe coasta Traciei, încercând să-şi extindă hegemonia asupra întregii peninsule greceşti. În unele oraşe-state greceşti, Filip îşi avea susţinători dar exista şi o coaliţie antimacedoneană, în frunte cu oratorul Demostene, apărător al instituţiilor democratice. Coaliţia antimacedoneană a fost învinsă de Filip, care a dobândit supremaţia asupra întregii peninsule greceşti şi a proiectat o campanie împotriva perşilor. A fost însă asasinat şi generalii săi l-au proclamat rege pe fiul său, Alexandru, în vârstă de 20 de ani.

Cu domnia de 13 ani a lui Alexandu Macedon, numit şi cel Mare a început o nouă epocă istorică, dominată pe toate planurile de personalitatea puternică a acestuia şi de întinsele cuceriri pe care le-a făcut. Marele său vis a fost să unească Occidentul şi Orientul, întemeind un stat mondial, unitar din punct de vedere politic şi militar. A înfinţat peste 70 de oraşe în cele mai îndepărtate părţi ale lumii, multe dintre ele primind numele de Alexandria, cel mai însemnat fiind cel din Egipt.

Alexandru a început prin a reprima răscoalele din Tracia şi Teba, a înaintat în Asia, în Siria, Fenicia. Egiptul l-a primit ca pe un eliberator, fiind proclamat de preoţii templului lui Amon ca „fiul Soarelui", urmaş legitim al faraonilor. A cucerit Palestina, Mesopotamia, apoi Babilonul, Suza şi Persepolis, centre importante ale regatului persan, ale căror bogăţii imense le-a capturat. După uciderea regelui persan Darius al III-lea a fost proclamat regele Persiei. Şi-a continuat campanile militare spre răsărit pînă în Asia Centrală, a ajuns pe malurile Indusului, şi-a continuat expediţiile în India, pe care a intenţionat să o cucerească dar armata, demoralizată şi slăbită, s-a opus. Retras de pe malurile Indusului, a început să pregătească o expediţie maritimă în Golful Persic. A murit la 33 de ani, din cauze încă necunoscute cu exactitate. Mult timp s-a crezut că malaria a fost cea care l-a răpus, recent unii cercetători au avansat

ipoteza că a fost otrăvit, probabil neintenţionat, leacurile cu care era tratat fiind toxice în cantităţile mari care i se administrau. Deşi domnia sa nu a fost lungă, a rămas figura emblematică a unei perioade seculare, şi-a pus amprenta personalităţii sale remarcabile asupra organizării vieţii politice, sociale, economice a unui imperiu imens. Acestea au fost posibile datorită excepţionalelor sale calităţi de conducător militar dar şi celor intelectuale. A fost un om învăţat, profesorul său de filosofie a fost Aristotel, a încurajat şi susţinut cultura artele şi ştiinţele, pe oamenii de cultură şi artă din timpul domniei sale**.**

Credinţele religioase şi viaţa religioasă în Grecia antică

Către sfârşitul epocii arhaice, panteonul grecesc îşi definitivase configuraţia, pe baza tradiţiilor cretano-miceniene şi prin asimilarea unor zeităţi din Orientul cu care grecii aveau numeroase legături iar, mai târziu, datorită cuceririlor din această zonă a lumii.

Există două direcţii de gândire religioasă în Grecia arhaică şi clasică: religia oficială a polisurilor şi cea „populară", iniţial destul de diferite, apoi întrepătrunzându-se.

Religia oficială, respectiv mitologia îi prezenta pe zeii Olimpului după modelul individului şi al societăţii greceşti. Aşa cum se cunoaşte, din legendele şi miturile Antichităţii greceşti, principalii zei erau în număr de 12, organizaţi după modelul unei familii, fiecare zeitate cu anumite atribute, care variau uneori în funcţie de fuzionările cu alte divinităţi, de zona geografică în care erau veneraţi. Zeus, fiul titanului Cronos, era la origine zeul cerului, mai târziu a devenit căpetenia zeilor care prezida ordinea morală, protector al familiei, al străinilor şi al justiţiei; Hera, soţia lui (după poetul Hesiod era totodată sora acestuia), era o divinitate locală din Argos, care a preluat atributele zeiţei cretane a vegetaţiei şi vieţuitoarelor, pentru greci era protectoarea căsătoriei şi a fidelităţii conjugale; Poseidon, frate al lui Zeus, de asemenea de origine cretană, era protectorul navigaţiei, zeul mării şi al apelor curgătoare, având ca semne distinctive tridentul şi calul, animal despre care legendele spun că îl adusese în Grecia; Hestia, sora lui Zeus, era o divinitate abstractă (nu apare reprezentată în universul figurativ grecesc) era zeiţa focului vetrei şi al focului în general, venerată în toate casele; cealaltă soră a lui Zeus, Demeter este o zeitate de origine mai veche, era zeiţa fecundităţii şi a agriculturii ;fiicele şi fiii lui Zeus : Apollo, zeu originar din Asia Mică, avea multe atribute, după locurile unde era venerat, ca zeu al înţelepciunii, al agriculturii, al tinereţii şi frumuseţii masculine; Hermes, mesagerul zeilor, protectorul drumurilor şi călătorilor, al comerţului şi negustorilor; Ares, zeul războiului, al distrugerilor, din care cauză nu a avut locuri de cult şi foarte puţine reprezentări în plastică; Hefaistos, făurarul zeilor, zeu al focului şi tuturor meşteşugarilor; Atena, zeiţa-fecioară, proectoare a celei mai importante cetăţi greceşti ce-i purta numele, zeiţă a inteligenţei, înţelepciunii, a strategiei militare,

protectoare a livezilor de măslini, a ştiinţelor şi meşteşugurilor casnice; Artemis, zeiţa Lunii, a vânătorii şi sălbăticunilor, a magiei şi a castităţii; Afrodita, de origine orientală, despre care legenda spune că se născuse în Cipru din spuma mării, la început era protectoarea fertilităţii, apoi a frumuseţii şi dragostei..

De obicei, un polis venera în mod special una dintre zeităţi, cultul acesteia fiind obligatoriu pentru toţi cetăţenii respectivului oraş. În cinstea lor se făceau sacrificii, se organizau procesiuni, care cu timpul devin adevărate serbări fastuoase, ocazii de afirmare a prosperităţii şi bogăţiei polisului respectiv şi a mândriei de a aprţine unei anumite comuniăţi sociale.

Principalele forme de cult erau rugăciunea, imnurile recitate şi cântate în grup, ofrandele, sacrificiile de animale, diferite de la un zeu la altul. Religia greacă nu avea un corpus de dogme şi texte sacre iar slujiorii ei nu necesitau o anumită iniţiere sau pregătire în acest domeniu. Orice cetăţean putea deveni preot, prin alegere sau tragere la sorţi, pentru un an sau mai mulţi ori pe viaţă. Capul familiei era cel care oficia actele şi riualurile domestice, cu ocazia naşterii copiilor, spre exemplu.

Caracteristic credinţelor religioase ale grecilor este conceptul de pângărire (*miasma)* , care se referea la faptul că naşterea şi moartea erau momente impure, care pângăreau şi cei aflaţi în legătură cu acestea trebuiau purificaţi. De semenea, în cazul crimelor, contactul direct sau indirect cu cel care comisese o crimă era contagios, aducând cu sine un rău celorlalţi, care trebuiau să se purifice. Purificare consta în general în ritualuri precum stropirea cu lichide considerate sacre, stropirea cu sângele unor animale sacrificate în cazul crimelor, libaţii ş.a.

Religia populară , datorată unor credinţe foarte vechi, adeseori cu un caracter mistic, cu influenţa orientale, a cunoscut diferite forme de organizare, cu ceremonii şi ritualuri secrete, destinate de regulă unor iniţiaţi. Aceste culte sunt *misteriile* , la ele nu puteau participa decât cei care vorbeau limba greacă, îndeplineau anumite condiţii pentru a se iniţia. Aceste culte nu erau interzise de religia oficială, ci recunoscute. Cele mai importante misterii au fost cele dedicate zeiţei Demeter, numite şi *misteriile eleusine*, deoarece actele de cult aveau loc la Eleusis, în apropierea Atenei. Ceremoniile aveau loc la o dată fixă, constau într-o evocare alegorică a morţii şi a reînvierii naturii, era însoţită de lamentaţii, care aminteau de faptul că fiica zeiţei, Persefona, fusese răpită de Hades, zeul Infernului. Ceremoniile erau prezidate de un *hierofant (* etimologc, însemnand cel care arată lucrurile sacre),se încheiau cu o procesiune impresionantă, în care adepţii purtau torţe şi ramuri de măslin. La miezul

nopţii, procesiunea ajungea la templul zeiţei din Eleusis, unde ceremonia continua cu cântece şi dansuri rituale.

Misteriile dionisiace, erau legate de zeul de origine tracă Dionisos, adorat ca o încarnare a naturii şi a bucuriei de a trăi, zeu al vegetaţiei , al viţei de vie şi al vinului. Ritualurile dionisiace se celebrau noaptea, pe culmi de munţi, adepţii erau încununaţi cu coroane de iederă sau coarne de ţap, excutau dansuri sălbatice, ajungeau la stări de delir, cu ajutorul cantităţilor mari de vin consumate..*Misteriile orfice* , erau închinate zeului Orfeu, tot de origine tracică, conform tradiţiei cântăreţ din liră care a îmblânzit fiarele. Cultul orfic era o mişcare religioasă mai complexă, ce cuprindea o teogonie, o cosmogonie, o antropogeneză, precum şi o doctrină a salvării: potrivit acesteia, omul poartă încă de la naştere păcatul strămoşesc pe care trebuie să-l ispăşească prin suferinţe. Pentru eliberarea sufletului, întemniţat în trup, iniţitul trebuia să ducă o viaţă morală, de renunţări, abstinenţă de la consumul de carne, să îndeplinească anumite ritualuri.

Dreptul şi justiţia

În epoca prearhaică, legile se transmiteau pe cale orală în marile familii, ai căror capi împărţeau dreptatea în mod arbitrar. Una dintre revendicările cetăţenilor nemulţumiţi privea publicarea legilor valabile pentru toţi, fără deosebire. O serie de polisuri şi-au desemnat pentru aceasta legislatori, care să redacteze legile. Aceştia erau aleşi cu asentimentul diferitelor clase sociale, uneori pe viaţă, alteori pe o perioadă limitată de timp.

Primii legislatori au apărut în oraşele coloniale din Occident. Nu a existat o legislatură unitară pentru toată lumea greacă, astfel încât au apărut o serie de particularităţi, în funcţie de gradul de dezvoltare socială, economică, tradiţiile fiecărui polis. Dincolo de această diversitate, există unele trăsături comune generale : accentul în elaborarea legilor s-a pus pe administrarea justiţiei, dreptatea fiind împărţită în acord cu legile scrise, din momentul în care au existat, legislaţia cu privire la crime a ocupat un loc important în preocupările diferiţilor legislatori. Pedepsele pentru crime vor fi aplicate de către stat, în locul răzbunării arbitrare a familiilor.

Printre cei mai importanţi legislatori , la Atena, au fost: Zeleucos, care a instituit „legea talionului”, de origine semitică („ochi pentru ochi, dinte pentru dinte...”), Harondas, care a instituit pedepse aspre pentru cei care comiteau violenţe. Dracon a răma celebru pentru asprimea legilor sale şi cel mai bine se cunoaşte legislaţia sa referitoare la ucideri. Cazul se judeca în faţa *Areopagului* , organul suprem de judecată sau în cadrul unui proces prezidat de rege ori în faţa *Tribunalului efeţilor.* Un alt legislator al Atenei, Solon a dat legi pentru reducerea datoriilor cetăţenilor săraci, suprimând arestarea pentru datorii iar unii sclavi puteau fi eliberaţi. Solon a creat un tribunal cu adevărat popular, numit *Heliaia* , din care făceau parte reprezentanţi ai celor patru clase, constituite în funcţie de veniturile realizate din exploatarea pământului. Heliaia era o instanţă supremă, formată din 6000 de heliaşti (juraţi), traşi la sorţi din listele propuse de cele 10 triburi. Erau distribuiţi în diferite tribunale, fiecare având o competenţă specifică, cu excepţia Areopagului şi a Adunării poporului, care judeca crimele contra siguranţei statului.

In lumea greacă nu a existat un corp juridic specializat, nu exista profesia de juecător sau avocat, nici de acuzator public. Unul dintre heliaşti îndeplinea formal funcţia de preşedinte al instanţei de judecată Procesul era pornit din iniţiativa unui cetăţean, fie pentru că socotea că fusese lezat, fie că socotea că într-o anumită chestiune fusese lezat statul de către un alt cetăţean. Încă din epoca anterioară existau aşa-numiţii *sicofanţi,* delatori de profesie, care primeau consistente recompense în bani pentru a nu reclama infracţiuni , reale sau imaginare, astfel încât exista mult loc pentru arbitrariu.

Cetăţenii implicaţi într-un proces, fie ca reclamanţi, fie ca pârâţi, îşi expuneau singuri cauza, verbal sau comandau textul expunerii unui *logoped* , trebuind să înveţe textul pe de rost. Minorii, femeile şi sclavii erau reprezentaţi în proces de părinţii, soţii, tutorii sau stăpânii lor. Heliaştii doar ascultau expunerea, fără să ia cuvântul, nu deliberau, ci dădeau sentinţa prin vot secret. Dacă acuzatul era dovedit nevinovat, acuzatorul primea o amendă consistentă sau îşi pierdeau drepturile civile, măsură care urmărea să limiteze acţiunile abuzive ale sicofanţilor. Mărturia sclavilor nu era valabilă decât dacă era obţinută prin tortură iar oamenii liberi, neputând să fie torturaţi, îşi puneau sclavii să fie torturaţi în locul lor. Sentinţele date nu aveau drept de apel.

La sfârşitul secolului V au apărut arbitrii publici, aleşi dintre cetăţenii care împliniseră vârsta de 60 de ani. Aceştia interveneau în chestiuni de ordin privat, pentru a încerca să-i împace pe împricinaţi. Sentinţa dată de ei rămânea valabilă numai dacă părţile erau de acord cu ea, în caz contrar se judeca cauza la tribunal.

Natura pedepselor varia în funcţie de condiţia socială a celor vinovaţi. Pedepsele obişnuite erau: amendă, confiscarea parţială sau totală a averii, exilul temporar sau definitiv, pierdera drepturilor civile, închisoarea, supliciile aplicate numai sclavilor (jugul, însemnarea cu fierul roşu, tragerea pe roată). Trădătorii şi profanatorii locurilor sfinte erau condamnaţi la moarte, ucişi cu pietre sau aruncaţi într-o prăpastie.

Deşi imperfectă, justiţia din epoca clasică a înregistrat unele progrese, prin suprimarea legii talionului, a pedepselor colective, punând accentul pe responsabilitatea personală.

Educaţia şi învăţământul

Deşi au existat diferenţe de la un polis la altul sau de la o regiune la alta din cele locuite de vechii greci, unele aspecte generale , în această privinţă , au fost comune. În societatea greacă, eminamente patriarhală, statutul bărbatului şi al femeii era diferit, începând cu momentul naşterii. Până în epoca elenistică, femeile nu aveau dreptul la educaţie.

Informaţiile existente despre sistemele de educaţie se referă doar la Sparta şi Atena, oraşe foarte diferite în privinţa tipului de democraţie practicat, obiceiurilor , mentalităţilor ş.a. În Sparta, copilul aparţinea familiei numai până la vârsta de 7 ani, după care era la dispoziţia statului, până la vârsta de 60 de ani, trebuind să servească mai ales ca militar. Educaţia spartană consta în exerciţii fizice dure şi antrenament militar, care urmăreau să-i formeze copilului spiritul unei discipline extrem de rigide, de supunere necondiţionată, capacitatea de a suporta cele mai aspre privaţiuni. Goi, cu capul ras, primind o hrană insificientă, dormind pe o saltea de trestie, biciuţi adeseori, copiii spartani primeau mai ales o educaţie fizică, cea intelectuală fiind minimă, constând în câteva noţiuni de scris şi citit, aritmetică, muzică militară. Aici şi fetele primeau o educaţie premilitară, constând din alergări, marşuri, luptă, aruncarea discului şi a suliţei.

Complet diferită era educaţia copiilor atenieni, probabil şi a acelor din alte oraşe greceşti. Tatăl dispunea de educaţia copiilor până la 18 ani. De la 7 ani, băieţii mergeau la şcoală, statul atenian avea obligaţia să suporte cheltuielile pentru educaţia primară şi pe cea a băieţilor orfani de război. De regulă, copiii erau trimişi să înveţe în şcoi particulare, părinţii suportând cheltuielile. Şcoala era casa învăţătorului sau se desfăşura în aer liber, constând din noţiuni de scris şi citit, aritmetică , literatură şi muzică, timp de 5-7 ani. După 14 ani, educaţia era exclusiv fizică, cea a băieţilor şi *efebilor* (tinerii peste 18 ani) se făcea în palestre şi gimnazii, sun conducerea unui instructor. Palestrele erau terenuri de sport, publice sau particulare, dotate cu vestiare, săli de odihnă, băi.Gimnaziile erau complexe sportive de mari dimensiuni, cu multe edificii, anexe, bazine de înot, portice, fântâni, statui. Situate de obicei în afara oraşului, în grădini publice , erau şi locuri de plimbare pentru cetăţeni . Tot în gimnazii aveau loc unele prelegeri de filosofie, care completau educaţia intelectuală a tinerilor provenind din familiile bogate. La Atena au existat trei gimnazii: *Academia* , unde Platon şi-a întemeiat şcoala de filosofie, *Lyceum*, unde Aristotel ţinea prelegei de ştiinţă şi filosofie şi *Cinosarges* , probabil un gimnaziu al metecilor şi locul de întâlnire şi discuţii al filosofilor cunoscuţi sub numele de „cinici". Fiecare polis avea cel puţin un gimnaziu.

În epoca elenistică, educaţia devine în întregime o obligaţie a statului. Baza studiilor de literatură continuă să fie poemele homerice, muzicii şi retoricii li se acordau mai puţină imortanţă, în favoarea filosofiei sau a studiului medicinii. Atunci au apărut bibliotecile publice, cum au fost cele vestite din Alexandria, Pergam, Rodos, Efes, Siracuza ş.a. De asemenea, epocii elenistice i se datorează apariţia unor instituţii precum muzeul (de la *museion*-templul muzelor), colecţiile şi colecţionarii de artă, precum şi mecenatul (oameni bogaţi care subvenţionau pe artişti , poeţi şi alţi creatori). Monarhii elenistici subvenţionau cercetarea ştiinţitică şi pe oamenii de ştiinţă. Numai la Alexandria au existat peste 100 de învăţaţi care erau întreţinuţi de stat pentru cercetările lor. În acelaşi oraş existau o grădină zoologică, una botanică, săli de disecţie pentru medici, observatoare astronomice iar muzeul din Alexandria, unde învăţaţii ţineau şi cursuri, devenise de fapt o adevărată universitate vestită în întreaga lume antică.

Gândirea ştiinţifică şi filosofică

Până la Socrate, filosofia clasică s-a menţinut pe linia trasată de gândirea arhaică, fiind un domeniu care cuprinde şi gândirea ştiinţifică. Filosofia era, în concepţia anticilor, „ştiinţa ştiinţelor", care le înglobează pe toate celelelte. În epoca clasică, îndeosebi în regiunea Ionia, gândirea filosofică a rămas fidelă unui pozitivism abstract, care respinge construcţiile mitice, este mai preocupată de cosmologie decât de destinul uman şi, ca urmare, este rezervată unei elite restrânse.

Heraclit, căuta principiul prim şi îl identifică în foc Pentru el universul se află într-o veşnică devenire şi maximele în care a expus această constatare sunt faimoase: „Totul curge", „Nu te poţi scălda de două ori în acelaşi râu, căci peste tine curg întotdeauna alte ape".În această mobilitate, singurul lucru imuabil este *logos*-ul, legea devenirii, simbolizată prin foc. Cel care animă universul este conflictul (*polemos),* din acesta ia naştere armonia supremă.

Pentru Anaxagoras lumea este alcătuită din combinarea unor calităţi care nu se pot descompune, fiecare lucru conţine,amestecate, elementele tuturor lucrurilor. O mişcare continuă vizează disocierea acestora, astfel încât încetul cu încetul s-au izolat diferite părţi ale lumii, în interiorul infinitului. Toate mişcările care însoţesc materia sunt posibile pentru că în afara ei există o esenţă care gândeşte, *nous* sau inteligenţa, principiul organizator al cosmosului.

Democrit a acceptat viziunea cosmogonică dar şi-a extins cercetările asupra unor discipline dintre cele mai diverse, având un spirit enciclopedic.El a susţinut că materia este compusă din particule indivizibile, impenetrabile, pline şi infinite, care se diferenţiază în funcţie de mărime, configuraţie şi poziţie. Şi sufletul este alcătuit din atomi uşori şi sferici. Caracterul extrem de modern al acestei doctrine o face să fie considerată precursoarea atomisticii moderne.

În aceeaşi perioadă clasică, coexistând cu pozitivismul ionian, se afirmă un curent raţionalist, care este mai înclinat spre matematică decât spre fizică şi se exprimă sub o formă mitică, fiind preocupat mai ales de problema destinului. Pitagora şi pitagorismul se răspândeşte în lume greacă. „Matematicienii" urmăresc progresul ştiinţelor, mai ales al matematicii, geometriei şi astronomiei, pentru a descoperi armonia numerică a universului.

Empedocle afirmă că există 4 elemente ale tuturor lucrurilor: focul, apa, aerul şi pământul iar două forţe motrice animă universul: vrajba şi prietenia, care învinge rând pe rând. Noţiunea aceasta de ciclu se aplică şi sufletelor omeneşti, sufletele vinovate trebuie să rătăcească de trei ori câte 10.000 de ani pentru a se regenera prin suferinţă. Empedocle a fost totodată inginer, fizician, astronom, biolog.

De la Parmenide au rămas câteva fragmente celebre, precum introducerea la poemul în care se înfăţişează dus în carul fiicelor soarelui către Dreptate, care îi dezvăluie Adevărul suprem. Acest adevăr relevat afirmă că fiinţa există şi non-fiinţa nu există. Fiinţa e identificată cu o sferă perfectă, indestructibilă , imobilă şi finită.

Discipolul său, Zenon din Eleea, reia această teză a fiinţei unice şi imobile, demonstrând în faimoasele lui *aporii - Ahile şi broasca ţestoasă, Săgeata imobilă în zbor* ş.a. absurditatea unei teze contrare (*aporia*-dificultate, metodă de a descoperi contradicţiile şi dificultăţile teoretice pentru a ajunge la descoperirea adevărului sau pentru a fundamenta o îndoială radicală în ce priveşte posibilitatea cunoaşterii). A fost întemeietorul dialecticii, metodă de investigaţie prin discuţie, care se va impune generaţiei următoare de filosofi.

Sofiştii , „adepţii înţelepciunii”,au adus un nou gen de educaţie, care le poartă numele, sofistica. Ei mergeau din oraş în oraş, ţinând conferinţe publice, întreţinându-se cu tinerii, în schimbul unor considerabile retribuţii, astfel discipolii lor erau tinerii din clasele avute, adesea aristocratice. Ei foloseau metoda dialectică, bazată pe discuţia directă cu interlocutorul, care era pus în situaţia de a recunoaşte că postulatele sale sunt false. Datorită cunoştinţelor variate şi profunde, culese din toate discipinele umane, sofiştii au fost redutabili în argumentare. Elevii lor erau seduşi de aspectele practice ale învăţăturilor lor, căci învăţau să vorbească bine, să gândească, să discute, ceea ce era esenţial pentru cei care se pregăteau pentru viaţa politică şi cea publică, în general. Printre cei mai cunoscuţi sofişti au fost Protagoras, Gorgias, Prodicos ş.a.

Socrate nu a avut propriu-zis o şcoală, pentru că nu pretindea nici un fel de retribuţie dar era înconjurat de un grup de tineri fervenţi, printre care şi cel mai faimos discipol al său, Platon,de la care s-au păstrat informaţii cu privire la viaţa şi concepţia filosofică a maestrului său. „Nu a lăsat opere scrise, obişnuia să vorbească cu oamenii din popor, pe stradă sau unde se nimerea, sau dialoga cu discipolii săi. El făcea uz de ironie, în sensul grecesc al termenului, adică de interogaţie, naivă în aparenţă, care îl făcea pe preopinent să-şi dezvăluie slăbiciunile raţionamentelor sale sau inconsecvenţele acţiunilor sale. El însuşi spunea că meseria sa este *maieutica* ,

amintind că aşa precum mama sa, care era moaşă, moşea trupurile, el moşea spiritele, adică le dezvăluia adevărurile ascunse pe care acestea le poartă în ele însele, fără ştirea lor." (P.Leveque)

A fost acuzat că a corupt tineretul, nemaicrezând în zei, pentru aceasta a fost dus în faţa tribunalului. În procesul care i s-a intentat s-a apărat cu nobleţe dar, găsit vinovat, a fost condamnat la moarte. A refuzat să scape, căci discipolii săi îi cumpăraseră pe gardieni, pentru că voia să dea ascultare legilor, deşi nedrepte. A murit bând cupa de cucută, precum o descrie Platon.

Doctrina lui Socrate a proclamat prioritatea omului, susţinând că „filosofia a coborât din cer pe pământ". Îşi însuşise maxima gravată pe intrarea în templul lui Apolo din Delfi, „Cunoşte-te pe tine însuţi", pe care o înţelegea ca necesitate a acţiunii bazată pe reflecţie şi introspecţie. Platon i-a atribuit teoria ideilor (cu sensul de formă), care explica realul concret, teorie pa care Platon a aplicat-o unor domenii ale ştiinţei.

Platon a aparţinut unei ilustre familii din Atena şi din grupul acelor tineri pentru care învăţătura lui Socrate a însemnat revelarea propriei lor personalităţi. După o lungă călătorie în care a vizitat Egiptul şi teritoriile occidentale ale Europei, după ce a cunoscut ideile pitagoriciene, şi-a deschis propria şcoală la Atena, *Academia.* De atunci înainte şi-a petrecut viaţa în meditaţie, consacrându-se formării tinerei generaţii şi alcătuirii Dialogurilor sale.

Piesa de bază a doctrinei sale este teoria ideilor (a formelor). Ideile sunt modelul, structura lumii sensibile. Numai ele reprezintă realitatea adevărată, absolută şi eternă, obiectele vizibile nefiind decât reflexele acesteia. Sufletul este o substanţă independentă, neavând nici o legătură organică cu corpul, sufletul poate reflecta şi concepe idei. Pentru suflet, corpul este un obstacol permanent. Întreaga viaţă morală constă în a te feri să vii în contact cu ceea ce este perisabil şi corporal, ca şi cum ar fi vorba de un lucru impur şi degradant.

În dialogul *Fedru*, în care relatează moartea lui Socrate, şi-a expus părerea în privinţa supravieţuirii sufletului. In *Republica* a imaginat o cetate ideală, în care preocuparea de căpetenie e constituirea unui personal de „paznici" ai statului. Femeile şi copiii trăiesc în comun. Un sistem riguros de educaţie oferă celor mai dotaţi posibilitatea de a studia gimnastica (între 17-20 ani), teoria numerelor (între 20-30 ani) şi teoria ideilor (între 35-50 de ani). Individul astfel format, va putea ocupa orice

funcţie activă între 35-50 de ani, pentru a se întoarce apoi la studiile sale, care durează până la moarte. Opera *Legile* completează această viziune asupra cetăţii ideale.

„Platon a folosit forma vie a dialogului pentru a-şi scrie operele, fiind de fapt inventatorul dialogului filosofic, un dialog cu personaje adevărate, precum Socrate, Gorgias şi alţii....Dialogul este folosit în sensul socratic. Prin complexitatea şi diversitatea problemelor abordate, opera sa filosofică a inspirat doctrinele cele mai diferite, timp de secole întregi...Evul mediu, fie el arab, evreu sau creştin se hrăneşte tot din Platon şi tot sub semnul lui se plasează eliberarea spiritului în Renaştere".(P.Leveque).

Aristotel, cel mai ilustru discipol al lui Platon, a fost fiul unui medic şi s-a arătat interesat mai mult de observaţia concretă, domeniul lui de predilecţie fiind cel al ştiinţelor vieţii. A urmat 20 de ani lecţiile de la Academia lui Platon, apoi s-a îngrijit de educaţia lui Alexandru cel Mare şi, revenind la Atena, a întemeiat Lyceum-ul. Ţinea prelegeri de dimineaţa până seara, şi-a asociat elevii în cercetările sale. A lăsat o operă considerabilă, cunoscută însă numai prin lucrările destinate elevilor săi. O mare parte a operei e consacrată ştiinţei raţionamentului, pe care o dezvoltă într-un sistem coerent. Tipul său de raţionament este silogismul. Bazat pe o doctrină solidă a raţionamentului şi crezând în posibilitatea de a descoperi adevărul, Aristotel s-a străduit să alcătuiască o enciclopedie a tuturor ştiinţelor, cu excepţia matematicii, care nu l-a interesat. A alcătuit, pe baza unor anchete realizate împreună cu elevii săi, primele lucrări ştiinţifice de zoologie. A consacrat moralei tratate speciale, o doctrină care se bazează pe căutarea echilibrului şi a liniei de mijloc. Fericirea, identificată cu raţiunea, este binele suprem dar ea nu constă în plăcere, bogăţie, consideraţie, ci într-o activitate conformă fiinţei umane.Pentru filosof, aceasta îşi va găsi împlinirea în viaţa contemplativă, pentru toţi ceilalţi în practicarea virtuţii, care constă în stăpânirea pasiunilor.

Omul nu poate, după părerea sa, să atingă forma superioară a virtuţii decât în cadrul societăţii, fiind prin definiţie o fiinţă socială (*zoon politikon*, în sensul iniţial pe care i l-a conferit filosoful era cetăţeanul polisului, fiinţă trăind în societate, în sens mai larg). Aristotel a fost şi precursorul sociologiei, ca ştiinţă modernă, precum şi a ştiinţelor politice. Ca şi teoretician politic, în opera intitulată *Politica* , se îndepărtează din nou de Platon, nefiind aras de utopia cetăţilor ideale. A studiat constituţiile existente, împreună cu discipolii săi, în 158 de tratate despre cetăţile greceşti, din care nu s-a păstrat decât parţial constituţia Atenei. Recunoaşte că nu

există constituţie bună în sine ci că totul depinde de climat, de condiţiile geografice, de precedentele istorice. Lasă să se înţeleagă că cea mai bună formă de guvernământ este democraţia moderată , în care guvernarea propriu-zică e rezervată celor mai instruiţi cetăţeni şi care respectă egalitatea politică.

A fost de asemenea preocupat de poetică, retorică. Din opera *Poetica* s-a păstrat doar prima carte, referitoare la teatru, în care se opune concepţiilor lui Platon, care exclusese artele vizuale şi pe artişti din cetate, considerând că acestea nu au valoare, fiind copii ale lumii materiale, la rândul ei o copie a lumii ideilor. Aristotel susţine că arta este o imitaţie (*mimesis*), prin care artistul transfigurează realitatea, având scop şi efect moralizator. Prin aceasta, arta şi mai ales tragedia realizează *Katharsis*-ul, adică purificarea de patimi.

„Aristotel a fost un spirit enciclopedic cum puţine au existat în Antichitate. A ridicat la rangul de sistem logica şi etica şi a alcătuit un tablou precis al lumii vii, peferând în acţiunea lui de cunoaştere să rămână mai aproape de concret şi real decât oricare dintre filosofii Antichităţii". (P.Leveque).

Artele plastice

În epoca arhaică începe să se afirme marea artă greacă, favorizată de lunga perioadă de pace, prosperitatea economică a polisurilor şi sub influenţa legăturilor cu Orientul Aropiat. În Grecia, artele plastice nu erau considerate la fel de importante ca cele lirice , poezia, muzica sau filosofia iar artiştii erau consideraţi nişte meşteşugari, care tindeau către perfecţiunea realizării operelor lor. Noţiunea de artă era confundată cu cea de meşteşug, existând o singură denumire pentru cele două –*techne,* din care derivă în majoritatea limbilor europene cuvântul tehnică. Cu toate acestea, realizările artistice ale Antichităţii au fost de o excepţională valoare estetică.

Arhitectura , în mod special templele, nu era rezultatul muncii unui singur artist, ci a celei de echipă, artiştii înşişi fiind specializaţi în mai multe domenii şi tehnici.

Tipul de monument religios caracteristic este *templul* , care apare către sfârşitul secolului VIII î.Chr. La început era din lemn, apoi din piatră şi a preluat tipul comun în lumea egeeană. Consta dintr-o încăpere rectangulară, cu o singură uşă pe laura mică, flancată de pilaştri (coloane) care susţineau acoperişul. În faţa uşii se

găsea un portic cu 2 stâlpi sau coloane, de asemenea 4 coloane erau amplasate în partea din spate a templului. Când templul era înconjurat de coloane pe toate cele petru laturi ale sale se numea *peripter.* Amplasarea templelor era gândită în armonie cu mediul înconjurător, pentru a sublinia efectul de măreţie. Încă din perioada clasică apare un element tipic al templului grecesc, *coloana*. Aceasta era realizată din cilindri de piatră suprapuşi, prinşi unul de altul iar trunchiul coloanelor avea şanţuri săpate de-a lungul lor, numite *caneluri* . Spaţiul interior cuprindea o încăpere centrală, numită *cella* sau *naos* , care adăpostea statuia zeităţii cărei îi era închinat templul. La templele mai mari exista şi o încăpere în faţa celei, numită *pronaos* şi o alta în spate, numită *opistodom* , în care erau adăpostite obiectele preţioase aduse ca daruri zeului. Dimensiunile obişnuite ale unui templu arhaic sau clasic erau de circa 30 x 60 m sau mai mari. Deşi planul general se păstra în toată lumea greacă, nu există două temple identice din nici o perioadă.

În perioada arhaică se conturează două stiluri diferite, prin anumite elemente arhitectonice, cum ar fi coloana sau partea din faţă sus a intrării în templu, numită *antablament*, stiluri ce vor continua în epoca clasică. Acestea au fost stilul sau *ordinul doric şi ionic*, la care se adaugă în perioada elenistică cel *corintic*. Ordinul doric era mai sever şi mai greoi, coloana dorică este masivă, cu trunchiul uşor tronconic, cu capitelul (partea de deasupra coloanei, care susţine antablamentul) format din 2 elemente, echina şi abaca. Ordinul ionic are coloana mai zveltă, mai uşoară şi mai subţire, dând impresia de mai multă graţie şi armonie. Capitelul are formă de coarne de berbec sau de melc. Ordinul corintic,de mai târziu, are coloana cu un capitel ornat cu frunze de acant, este în general mai bogat decorat.

Din epocile arhaică şi clasică se păstrează până stăzi temple precum cel al lui Zeus din Olimpia, templele Herei şi al lui Poseidon din Paestum, templul Olimpeion din Agrigento, al Atenei din Siracuza, Olimpeionul din Selinunte ş.a.

Etalonul pentru geniul crator grec în arhitectură rămâne însă ansamblul arhitectonic de pe Acropola Atenei, refăcut în timpul lui Pericle. Este constituit din patru edificii, fiecare cu trăsături particulare şi alcătuind un ansamblu unitar. *Propileele* erau o intrare monumetală, realizată din marmură, flancată de două corpuri de cădiri cu coloane dorice. Prin porticul central se deschideau 5 porţi ce duceau spre incinta sacră. *Templul zeiţe*i *Atena Nike* (Atena victorioasă) este un templu de stil ionic, de mai mici dimensiuni, ridicat pe locul unui vechi altar închinat zeiţei, împodobot cu basorelifuri reprezentând figuri de zei şi scene din bătăliile împotriva

perşilor. *Parthenonul* , templul Atenei fecioare era de fapt „marele templu” de expresie clasică, cu coloane dorice în exterior şi coloane ionice în interior. In naos fusese amplasată statuia înaltă de 15 m a Atenei, realizată de sculptorul Fidias, într-o tehnică specială care îmbina lemnul cu aurul şi fildeşul. Statuia originală nu s-a păstrat, doar copii romane mai târzii, de mai mici dimensiuni şi realizate în piatră. Partea superioară a templului (frizele şi frontonul) erau bogat decorate cu basoreliefuri. Pe toate cele patru laturi, erau scene reprezentând lupta zeilor cu giganţii, a atenienilor contra amazoanelor, a lapiţilor contra centaurilor precum şi cucerirea Troiei. Cele mai importante basoreliefuri au fost realizate de Fidias şi elevii săi, astăzi ele se găsesc la British Musem din Londra. *Erechteionul* este un templu de dimensiuni medii, care adăpostea 9 sanctuare. Cuprinde 3 corpuri de clădiri, fiecare având un portic cu coloane ionice. Unul dintre porticuri are trunchiurile celor 6 coloane în forma trupului unor femei, numite *cariatide.*

În epoca elenistică, statutul artistului e diferit, el nu mai e considerat un simplu meşteşugar, ci o persoană cu un important statut social şi o bună situaţie materială, datorită numeroaselor comenzi pe care le primeşte. Caracteristic acestei perioade în arhitectură este gustul pentru colosal, pentru supradimensionarea monumentelor. Opere din această perioadă sunt templul lui Apollo din Milet, templul zeiţei Artemis din Efes, Altarul din Pergam, mausoleul din Halicarnas şi multe altele. Decoraţia acestor monumente e mult mai bogată decât în epoca clasică, predomină stilul corintic.

Sculptura în epoca arhaică este mai convenţională în ce priveşte reprezentarea figurilor masculine şi feminine, numite *Kouros* şi respectiv *Kore* . Acestea erau sculptate într-un bloc masiv de piatră, figurile erau reprezentate în aceeaşi poziţie frontală, cu piciorul stâng adus înainte, părul bogat, buzele pline, ochii migdalaţi şi un surâs întipărit pe chip, aşa-numitul „surâs arhaic”. Bărbaţii sunt reprezentaţi nud iar femeile într-o îmbrăcăminte drapată bogat, ţinând în mână o pasăre, o floare sau un obiect. O particularitate a sculpturii şi a arhitecturii greceşti este policromia, pictarea suprafeţelor de piatră ale monumentelor şi statuilor în culori vii, cu intenţia de a crea o impresie de realism.

Din epoca clasică sunt cunoscute unele centre de sculptură, dintre care cel mai important la Atena. Au existat diferite stiluri, de la cel sever, caracterizat prin simplitate şi austeritate, la cel clasic. Reprezentanţii stilului clasic sunt ***Policlet***, care a realizat mai ales statui în bronz, reprezentând de preferinţă atleţi, precum *Doriforul,*

Discoforul sau Efebul, Amazoana rănită. El a creat un canon al sculpturii clasice, în care proporţiile corpului omenesc sunt exprimate în raporturi matematice: faţă de înălţimea corpului, cea a capului este 1/8, a palmei de 1/10, a labei picorului de 1/6. ***Myron*** a adus în sculptura greacă clasică reprezentarea mişcării, prin statui precum *Discobolul, grupul Atena şi Marsias* ş.a. **Fidias**, cel mai ilustru dintre sculptorii greeci, totodată arhitect,pictor şi giuvaergiu, a fost celebru mai ales pentru cele 2 statui monumentale ale *Atenei şi a lui Zeus*. În copii romane s-au păstrat alte opere ale sale*: Amazoana, Kora, Athena Lemnine*. **Praxitele** a introdus în sculptura greacă nudul feminin în reprezentările zeiţelor*: Afrodita, Artemis* dar a înfăţişat şi zei: *Hermes, Apollo, Eros*. Sculptura lui **Scopas** este plină de dramatism, atenţia se concentrează asupra mişcării iar **Lysip** a fost sculptorul cel mai apreciat de Alexandru Macedon, căruia i-a făcut, se spune, peste 500 de portrete şi statui.

În epoca elenistică, sculptura greacă insistă asupra reprezentării diferitelor emoţii, printr-un patetism exagerat dar şi prin graţie şi senzualitate. Din această perioadă datează opere precum *Venus din Milo, Apollo din Belvedere, Victoria din Samotrace, Grupul Laocoon, Colosul din Rodos* etc.

Marea majoritate a operelor de sculptură greceşti nu s-au păstrat ca originale, ci doar în copii romane, adeseori de mai mici dimensiuni şi realizate în alte materiale, spre exemplu în marmură în loc de piatră sau metal.

Pictura şi ceramica

Grecii preţuiau mult pictura, deşi nu o considerau o artă independentă, ci un auxiliar al sculpturii şi arhitecturii. Printre primii pictori cunoscuţi a fost **Polignot** , care în compoziţiile sale a insistat asupra expresiei personajelor, de asemenea **Micon, Zeuxis şi Parasios** , care au pictat şi peisaje. Secolul IV este cel al marii picturi greceşti, cu **Apelles** , preferatul lui Alexandru Macedon şi care, conform mărturiilor scrise a fost un desenator excepţional, excelând în nuduri şi portrete. Nici una dinte picturile greceşti originale nu s-au păstrat, există doar unele mărturii scrise despre ele. Din perioada elenistico-romană s-au păstrat în unele case de locuit picturi în frescă sau în alte tehnici, îndeosebi la Pompei şi Herculanum, lângă Neapole, oraşe înghiţite de lava vulcanului Etna care a erupt şi a îngropat localităţile în întregime. În timpurile moderne, arheologii au scos la iveală mare parte din aceste oraşe şi e de presupus că

pictura acelei perioade, ca şi arhitectura locuinţelor a urmat în mare parte tradiţiile greceşti.

Datorită faptului că ceramica grecească era pictată cu scene care adeseori reproduceau cele din pictura propriu-zisă, pot fi cunoscute motivele şi stilul pictural. Pe lângă valoarea ei estetică, ceamica grecească are astfel şi o valoare documentară. În epocile mai îndepărtate, decorul vaselor era exclusiv geometric, apoi apar motivele animaliere , avimorfe (păsări) şi antropomorfe (oameni). Decorurile cele mai frecvente din epoca clasică şi elenistică reproduc scene din legendele mitologice greceşti, din războaiele grecilor cu barbarii, din tragediile greceşti, scene din viaţa cotidiană, ritualuri şi ceremonii religioase. Pictura ceramicii a cunoscut diferite stiluri, în funcţie de epocă şi şcoala artistică. Au existat, spre exemplu, stilul figurilor roşii pe fond negru sau alb, cel al figurilor negre pe fond alb şi altele. Formele şi dimensiunile vaselor, unele utilitare (pentru păstrarea cerealelor, uleiului de măsline, vinului etc.), altele decorative ori de lux, pentru parfumuri şi farduri sau cu rol în ceremonii religioase, sunt extrem de variate.Vasele propriu-zise erau realizate de meşteri olari iar decorul era executat de pictori cum a fost Euphronios, care îşi semna uneori vasele.

Alte domenii ale artelor plastice au fost cele decorative , care au produs o mulţime de vase din metal (bronz, argint), decorate cu scene şi figuri în relief, obiecte extrem de variate, păstrate în număr relativ mare, din diferite epoci, precum cele din sticlă, fildeş, bijuterii din metale şi pietre preţioase, figurine din lut (statuetele de Tanagra).

BIBLIOGRAFIE SELECTIVA

Dumitriu, Anton, *Philosophia mirabilis,* Bucureşti, Editura Enciclopedică Romană, 1974

Drimba, Ovidiu, *Istoria* 989 *culturii şi civilizaţiei,* Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, vol. I-II, 1985-1

Faure, Elie, *Istoria artei,* Bucureşti, Editura Meridiane, 5. vol., 1970

Leveque, Pierre, *Aventura greacă,* Bucureşti, Editura Meridiane,2 vol., 1987

Platon, Nicolas, *Civilizaţia egeeană,* Bucureşti, Editura Meridiane, 4 vol., 1988

ARTE SI CIVILIZATII (II)

CIVILIZATIA SI CULTURA ETRUSCĂ

Una dintre sursele civilizţiei romane este cea a etruscilor,unul dintre popoarele stabilite în Peninsula Italică şi care a dat naştere celeimai avansate civilizaţii în partea vestică a continentului european. Grecii îi numeau *tirsenoi* (de unde provine şi denumirea Mării Tireniene, pe care au stăpânit-o timp de câteva secole), latinii îi numeau *tusci* sau *etrusci* iar egiptenii *tursha.* Ei înşişi se numeau *rasena.* Originea lor exactă e necunoscută, cea mai plauzibilă ipoteză este că erau originari din Asia Mică, probabil din regatul antic al Lidiei. O serie de caracteristici ale organizării lo politice şi ale vieţii religoase aduc dovezi în sprijinul acestei ipoteze. Au fost unul dintre poporele de navigatori care, în secolul al XVI-lea î. Chr. au debarcat pe coasta vestică a Italiei centrale de azi. Acolo au fondat o serie de aşezări, precum Tarquinia, Cerveteri, Vetulonia. Începând din secolele X-IX î. Chr. se poate vorbi despre un popor etrusc, stabilit în reginea Toscanei actuale, unde au fondat oraşe a căror nume se păstrează şi astăzi : Chiusi, Arezzo, Cortona, Orvieto, Perugia, Volterra.

Primele cercetări arheologice cu privire la civilizaţia etruscă datează din secolul al XIX-lea, când au fost descoperite o parte dintre aşezările lor. Unul dintre primii cercetători a fost arheologul englez George Dennis, a cărui carte despre această civilizaţie a apărut în 1848, la Londra şi este şi în prezent o sursă de informaţii valoroasă. Cea mai mare parte a cunoştinţelor despre aceştia se bazează pe urmele materiale descoperite până în prezent şi pe informaţii scrise fragmentare transmise de autorii greci contemporani lor şi latini de mai târziu, deoarece textele etrusce scrise nu au putut fi descifrate.

Ca şi cretanii şi urmaşii lor greci, etruscii au fondat un imperiu maritim, cucerind noi teritorii. La fel ca cele mai multe popoare orientale, precum asirienii sau egiptenii, etruscii au avut un sistem de conducere caracterizat de un absolutism rigid, bazat pe principii religioase. Religia era considerată mijlocul de a exprima voinţa supranaturală şi sentinţele soartei. Cel care deţinea autoritatea religioasă (*pontifex)* reunea în persoana sa şi suprema autoritate civilă şi militară, o concepţie de origine

orientală. Divinaţia *Augurilor* era o ştiinţă pe care au preluat-o, de asemenea, din Orient iar despre calităţile profetice ale *Augurilor* există informaţii în textele homerice. Autorul latin Cicero relatează că etruscii citeau prezicerile din măruntaiele animalelor sacrificate, din tunete, din zborul păsărilor. Posedau un adevărat cod pentru precisa interpretare a tunetelor în decursul întregului an iar sistemul divinatoriu roman de mai târziu este de origine etruscă. Alte influenţe religioase orientale sunt evidenţiate de credinţa lor în antagonismul dintre bine şi rău în cârmuirea universului, în spiritele care însoţesc sufletul omului în cursul vieţii şi dincolo de moarte, reprezentate prin diferite simboluri în arta etruscă, precum monştri, animale fantastice.

Religia etruscă a fost eclectică, din cele orientale au preluat aspectul sever, fatalist al ritualurilor încărcate de semnificaţii simblice iar de la greci au preluat credinţele în zei şi structura ierarhică a acestora – zei, divinităţi minore, semizei. Aveau trei divinităţi principale, cărora le erau închinate temple în toate oraşele etrusce: Tina sau Tinia, zeul suprem, analog lui Zeus al grecilor , reprezentând puterea divină prin excelenţă şi care se adresa oamenilor prin tunete, cobora pe pământ prin fulgere; Cupra corespundea zeiţei greceşti Hera ; Menerva (din care provine numele Minervei romane) corespundea zeiţei Atena, fiind reprezentată, ca şi divinitatea grecească , înarmată, cu scutul pe braţ sau ca victorie înaripată. Alături de aceştia, existau alte zeităţi, ale căror nume sunt asemănătoare celor grecеceşti sau romane : Vulcan, Maris (Marte), Aplu (Apollo). Etruscii credeau , la fel ca urmaşii lor romani, în existenţa unor zeităţi benefice, „genii”, numiţi de greci „demoni”. Exista credinţa că fiecare individ, fiecare cetate şi familie era condusă şi asistată de către aceste zeităţi, reprezentate în picturi sub forme simbolice diferite – un şarpe care indica norocul, tineri care ţin în mână cornul abundenţei, o ceaşcă, o floare de mac, spice. *Larii* şi *penaţii* erau zeităţi de mare inportanţă în mitologia etruscă, fiind cei care ocroteau casele, prosperitatea şi fericirea celor care le locuiau.

Jocurile atletice pe care le practicau, în întrecerile sportive, dansurile, adoptate mai târziu de romani, erau de origine lidiană. La fel ca lidienii, etruscii luau numele de familie al mamei pe care îl adăugau la acela al tatălui. Ceremoniile funerare reflectă şi ele influenţa riturilor orientale.

Artele plastice

Conform unor izvoare literare, etruscii au fost mari constructori şi urbanişti, nu s-au păstrat însă monmente, cu excepţia mormintelor. Aveau un rit de fondare a unui nou oraş : se săpa o groapă în care se depuneau ofrande vegetale comestibile şi puţin pământ adus din locul de origine al fondatorilor; în ziua fastă, indicată de *Auguri*, fondatorii trasau o brazdă continuă, cu un plug tras de un taur alb şi o vacă albă, fixând astfel perimetrul viitorului oraş, care era înconjurat de ziduri şi avea trei porţi şi trei temple, închinate celor trei zeităţi principale. Acest rit a fost preluat de romani, istoricul grec Plutarh consemnează că, la fondarea Romei, Romulus ar fi apelat la etrusci. Străzile erau drepte şi dispuse paralel, cu trotuare, sisteme de canalizare.

În afara oraşului exista o zonă precis delimitată, interzisă uzului profan, destinată necropolei (mormintelor). Foarte interesant este faptul că necropolele reproduceau, la scară mai mică, arhitectura şi modul de organizare al oraşului propriu-zis. Mormintele erau orânduite pe străzi şi cartiere şi reproduc arhitectura locuinţelor, ceea ce a făcut posibilă conturarea unei imagini despre aspectul oraşelor şi a modului de locuire.

Unele morminte erau săpate în pământ, ca cele descoperite la Tarquinia, altele au fost construite la suprafaţă, precum cele de la Orvieto. Intrarea se făcea printr-un coridor acoperit, de unde se pătrundea în încăperea principală (*atrium)*, în care erau adăpostite busturile strămoşilor, ale larilor şi penaţilor, apoi în alta (*tablinium)* precum şi în alte încăperi dispuse simetric. Unele uşi de intrare în morminte sunt decorate cu statui înfăţişând sfincşi, lei sau grifoni. Urnele funerare au, în unele cazuri, aspectul unor sarcofage, cum sunt cele trei de la Cerveteri, în care cei doi soţi sunt reprezentaţi în poziţie şezândă, cu picioarele întinse şi bustul vertical.

Templele, nu s-au păstrat dar, după mărturii scrise, erau construite din cărămidă, aşezate pe un podium de piatră înalt, aveau trei încăperi destinate statuilor celor trei zeităţi . Aveau un portic la intrare, format din două rânduri de câte patru coloane de lemn, frontoane pe laturile mici şi acoperiş din ţigle.

Sculptura şi pictura etruscă s-au păstrat numai în interiorul necropolelor. Sculptura din perioadele de început atestă unele influenţe ale celei arhaice greceşti, cu o notă mai accentuată de realism însă . Materialele utilizate sunt foarte diferite - piatră, teracotă, bronz, alabastru, realizate atât tehnica ronde-bosse cât şi în basorelief.

Sarcofagele şi urnele funerare de la Chiusi şi Volterra erau decorate cu basoreliefuri în teracotă, cu reprezentări de scene mitologice, banchete funerare, spectacole, întreceri atletice, dansuri. Alte sculpturi din teracotă fuseseră destinate decorării templelor, dintre puţinele păstrate două (Apolo din Veies, capul lui Hermes) sunt atribuite aceluiaşi sculptor, Vulca, singurul nume de artist etrusc cunoscut, despre care se relatează că a lucrat şi la decorarea templului de pe Capitoliul Romei. Tot unor sculptori etrusci li se atribuie celebrele statui în bronz ale Lupoaicei de pe Capitoliu şi Himera de la Arezzo (fiinţă fantastică cu corp de leu, coadă de şarpe şi în spinare cu un cap de capră), probabil un fragment dintr-un grup statuar. S-au păstrat, de asemenea, numeroase sculpturi de dimensiuni mici în bronz, statuete reprezentând figuri feminine, sculpturi funerare din piatră.

Artele decorative sunt reprezentate de piese relativ numeroase şi foarte variate: piese ornamentale din fildeş şi aur, obiecte de toaletă, casete de farduri, bijuterii mai ales din aur (pectorale, fibule, cercei, pandantive, ace, agrafe, brăţări, inele, coliere), câteva mii de oglinzi din bronz şlefuit şi lustruit, decorate pe revers prin incizare cu figuri şi compoziţii de o extraordinară varietate. Ca piesă de orfevrărie, este unică placa ornamentală din aur, montată pe un suport de bronz, care pe o suprafaţă de 6/24 cm reprezintă 130 de figuri de animale fabuloase.

Pentru pictura etruscă sunt considerte reprezentative frescele din mormintele-cavou., cum sunt cele din Tarquinia. Acestea erau realizate pe tenculaiă de stuc, reprezină scene şi figuri diverse - ospeţe, lupte , jocuri, ceremonii, obiceiuri, ocupaţii- într-o notă realistă şi dinamică. Contururile figurilor erau conturate prin desen şi colorate în roşu, brun, galben, albastru, negru. La fel ca la egipteni şi cretani, corpul bărbaţilor era ictat în brun şi roşu iar al femeilor într-o nuanţă mai deschisă.

CIVILIZAŢIA ŞI CULTURA ROMANĂ

Începuturile Romei

În Antichitate, pe teritoriul de astăzi al Italiei, se găseau numeroase populaţii autohtone, stabilite aici din diferite perioade şi a căror origine nu este cunoscută. În centrul Italiei, pe lângă populaţii indo-europene, au venit în valuri succesive etruscii, a căror contribuţie civilizatoare a fost esenţială pentru civilizaţia romană de mai târziu.

Originile Romei, viitoarea capitală a imperiului, au fost cunoscute mult timp sub forma unei legende, transmisă prin istoriograful Titus Livius dar istoria şi arheologia modernă au făcut lumină în această chestiune. În Latium , regiunea locuită de triburi de păstori *latini* şi *sabini,* încă din secolul X î.Chr., s-a ridicat Roma actuală. Triburile latine se uniseră într-o confederaţie iar în jurul anul 65o î. Chr. etruscii, stabiliţi în oraşul Cerveteri de azi, au adus cu ei în aceste locuri principiile unei organizări politice, sociale, urbane, fondând oraşul Roma în perioada 650 -575 î. Chr., astfel încât începuturile acesteia sunt legate de istoria etruscilor. Se consideră că însuşi numele oraşului provine de la numele unui trib etrusc – Rumina – ca şi numele râului Tibru care străbate Roma. Conducătorii etrusci au ales acest loc pentru poziţia lui favorabilă, au înconjurat viitorul oraş cu un zid de apărare, au asanat mlaştinle din jur, au realizat sisteme de canalizare, s-a construit un forum, străzi , sanctuare.

Organizarea politică

Într-o primă perioadă (sec. VI-V î. Chr.) forma de guvernare a fost **monarhia** . Conducătorul suprem era regele şi conform legendelor, au existat patru legi latini şi sabini şi trei etrusci. Ficare din cele trei triburi era împărţit în 10 curii iar fiecare curie în 10 ginţi. Dintr-o gintă făceau parte toţi cei care descindeau dintr-un strămoş comun, real sau legendar, purtau acelaşi nume, practicau acelaşi cult, aveau dreptul la succesiune. Ginta era împărţită în mai multe familii iar tatăl (*pater familias)* avea la început putere absolută asupra tuturor membrilor familiei, sclavilor şi bunurilor materiale ale familiei. Dintre căpeteniile familiilor şi ale ginţilor s-a format clasa aristocraţiei gentilice, a „patricienilor". Membrii celor 30 de curii se întâlneau periodic în adunări separate, convocate şi prezidate de rege şi hotărau asupra problemelor legate de legi, de declararea războiului, condamnările la moarte etc. Adunările curiilor, umite *comiţii* , alegeau regele iar mai târziu, în epoca republicană,

magistraţii. Autoritatea regelui era limitată, fiind controlat de Senat, compus din patricieni şi consilieri ai regelui. Regele era comandantul suprem al armatei, judecător suprem şi mare preot. Plebeii – mici proprietari de pământ, negustori, meşteşugari, cu toţii oameni liberi erau obligaţi la serviciul militar şi nu puteau lua parte la comiţii. Din această epocă datează instituţia „clientelei", menţinută îm perioadele următoare. Un patrician avea un număr de „clienţi", care erau, de regulă, străini stabiliţi la Roma, membrii unor familii scăpătate, oameni săraci, chiar foşti sclavi eliberaţi. Aceştia aveau obligaţia de a-l ajuta pe patron în toate împrejurările şi primeau în schimb de la acesta protecţie, hrană, bani.

În a doua epocă, cea a **republicii**, au intervenit schimbări, populaţia Romei a fost împărţită în cinci clase, în funcţie de avere, cea mai importantă fiind cea a patricienilor şi a clienţilor lor. Fiecare clasă era obligată să dea un număr de centurii, formaţii de câte 100 de soldaţi care erau unităţi militare şi politice totodată. Regimul monarhic a fost înlocuit cu instituţia magistraturilor. Un magistrat roman nu deţinea puterea judecătoarească, ci avea atribuţii legislative, executive sau administrative, de decizie şi control. Magistraţii erau aleşi pe timp de un an, trebuiau să fi îndeplinit serviciul militar cel puţin 10 ani iar ierarhia magistraturilor se parcurgea din treaptă în treaptă. Primul loc în rândul magistraţilor îl ocupau cei doi *consuli* , care preluaseră prerogativele regilor din perioada monarhică şi reprezentau puterea executivă supremă, pe care o exercitau, pe rând, câte o lună. Începând din sec. IV î. Chr., unul dintre consuli trebuia să provină din rândul plebeilor. După expirarea mandatului lor, consulii deveneau *proconsuli,* administrând o provincie. *Praetorul* avea atribuţii judiciare, organiza instanţele de judecată şi stabilea procesele. *Censorii* erau aleşi pe o perioadă de 5 ani, ţineau evidenţa şi controlau împărţirea pe clase a cetăţenilor, întocmeau listele pentru senatori şi ţineau evidenţa bugetului statului. Doi *questori* controlau administraţia finanţelor publice. *Edilii* organizau poliţia Romei, aprovizionarea oraşului, a construcţiilor urbane, a tezaurului, străzilor, pieţelor şi templelor. Cei doi *tribuni* ai plebei apărau interesele acestei clase în faţa patricienilor din Senat, putând bloca adoptarea unei legi prin dreptul de *veto.* Senatul era instituţia supremă a Republcii, compusă la început din 300 de senatori, mai târziu 900, provenind din rândul familiilor de patricieni iar din secolul IV î.Chr. şi plebeii aveau reprezentanţii lor în această instituţie. Senatorii erau numiţi pe viaţă, se bucurau de numeroase privilegii. Senatul controla administraţia, finanţele, activitatea judecătorească, chestiunile militare, practicile de cult, legislaţia, politica externă.

Perioada **imperiului** a început în anul 30 î. Chr. , odată cu autodeclararea generalului Octavianus, care si-a adăugat epitetul de Augustus („cel demn de veneraţie") ca *princeps,* adică primul dintre cetăţeni. Preluând prerogativele consulilor şi ale censorilor, împăraţii romani concentrau în persoana lor întreaga putere, de comandant suprem al armatei, şef al cultului religios (*pontifex maximus)*, şef al administraţiei imperiale, al finanţelor, supremă autoritate legislativă. În acest fel, Senatul şi-a pierdut puterea efectivă, pentru ca în secolul III d. Chr. să dispară. Mulţi dintre împăraţii romani proveneau din rândul generalilor ce repurtaseră victorii însemnate în războaiele de cucerire, erau întâmpinaţi cu fast la Roma. Cu timpul, succesiunea la tron a devenit ereditară sau prin numirea de către împărat a succesorului său.

Încă din epoca republicană, începuse acţiunea de unificare a Peninsulei Italice iar din secolul V î. Chr. puternica ofensivă militară a Romei, care va duce la crearea Imperiului Roman. Au fost încheiate tratate cu Cartagina, urmate de cuceriri ale unor colonii greceşti. În secolul al III-lea au avut loc aşa-numitele războaie punice, determinate de conflictul cu Cartagina pentru stăpânirea Siciliei. În urma primului război punic, Roma a devenit stăpâna Siciliei, pe care a transformat-o în provincie romană iar la sfârşitul celui de al doilea război punic, Roma a anexat şi coasta Iliriei. După ce şi-a asigurat supremaţia în Mediterana, Roma a cucerit Macedonia, Grecia continentală, ceea ce i-a deschis drumul spre Orient. Au urmat războaie care au dus la cucerirea Peninsulei Iberice, a Pergamului, devenit prima posesiune romană din Asia Mică, apoi Panonia, sudul Britaniei, o serie de regate din Asia Mică, precum şi Moesia, Tracia. La sfârşitul celor două războaie dacice (101-102 şi 105-106 d. Chr.), Dacia a devenit şi ea provincie romană. La moartea împăratului Traian, expansiunea teritorială romană a atins punctul ei maxim, imperiul întinzându-se pe o suprafaţă de 3.300.000 km şi având 50 de milioane de locuitori.

În perioadele următoare, hotarele imperiului au fost permanent atacate iar Roma şi-a pierdut pe rând posesiunile, încât în anul 33o d. Chr. capitala imperiului a fost mutată de către împăratul Constantin la Bysantion, fost colonie grecească de pe malul Bosforului.

Organizarea militară

O asemenea expansiune precum şi durată în timp cum a cunoscut Imperiul Roman nu ar fi fost posibilă fără un sistem de organizare militară extrem de eficient. Statul roman a fost unul prin excelenţă unul militar, în care serviciul militar era

obligatoriu de la 17 la 60 de ani, până la 46 de ani erau militari combatanţi iar până la vârsta e 60 de ani aceştia serveau ca trupe de ocupaţie sau în servicii auxiliare. În epoca monarhică, armata, restrânsă numeric, era compusă doar din patricieni şi clienţii lor dar după reforma din secolul V î. Chr. numărul trupelor a crescut continuu. Cei care se eschivau de la îndelinirea serviciului militar îşi pierdeau cetăţenia romană sau deveneau sclavi. Iniţial, fiecare cetăţean îşi procura singur echipamentul şi calul iar statul asigura doar hrana cailor dar din secolul IV î. Chr. armata devine permanentă iar militarii primeau din partea statului hrană, soldă şi echipament. Armamentul era compus din suliţa lungă de 2 m, lancea, sabia de tip iberic cu două tăişuri, pumnalul, arcul şi praştia. Pentru apărare, soldaţii erau echipaţi cu cască, scut din bronz sau lemn, cuirasă din lame de bronz, după modelul cavaleriei macedonene sau cămaşa de zale, precum cea a galilor.

Armata era împărţită în legiuni, constituite din 4200 până la 6000 de militari, fiecare legiune având câte 10 cohorte. Numărul legiunilor a crescut de la 4 la 25, în timpul împăratului Octavianus Augustus, incluzând legiunile constituite din soldaţi din teritoriile cucerite, care primeau cetăţenia romană după îndeplinirea serviciului militar o perioadă de 20 de ani. Disciplina militară era extrem de severă, comandantul suprem putea dispune de viaţa soldaţilor şi a comandanţilor din subordine. Pentru fapte de vitejie se acordau distincţii militare din aur şi argint şi cununa din frunze de laur.Generalii victorioşi erau primiţi cu fast la Roma, unde li se ridicau arcuri de triumf.

Existenţa imperiului a fost asigurată şi de o organizare administrativă extrem de riguroasă şi eficientă. Teritoriile cucerite erau uneori anexate, prin confiscarea a jumătate sau două treimi a teritoriului iar parte din populaţia autohtonă putea fi transplantată la Roma, masacrată sau vândută în pieţele de sclavi. Alteori, oraşele cucerite deveneau municipii romane, cu o relativă autonomie şi drepturi civile dar nu şi politice pentru locuitori. Sistemul federalizării consta în încheierea unui tratat de alianţă, cu condiţii diferite de la caz la caz. Trupele militare numeroase erau cantonate în teritoriile cucerite, unde se stabilea sistemul administrativ roman, prin existenţa magistraţilor ce îndeplineau variate funcţii şi atribuţii. De asemenea, impunerea credinţelor şi ritualilor religioase romane, îndeosebi cele privitoare la cultul imperial, aveau ca rezultat menţinerea regimului de ocupaţie.

Organizarea socială

În epoca republicană, societatea romană era organizată în cinci clase sociale dar în timp sistemul a devenit mai flexibil, mai ales în urma conflictelor dintre patricieni şi plebei, care au dus la obţinerea unor drepturi sociale şi politice pentru cei din urmă : din rândul plebeilor se alegeau doi tribuni şi doi edili, mai târziu au avut acces şi la magistraturile de consul şi praetor, precum şi la funcţii religioase superioare. Prin Legea celor XII Table, aceştia au obţinut recunoaşterea principiului egalităţii tuturor cetăţenilor în faţa legii.

Spre sfârşitul epocii republicane, s-a constituit o nouă clasă, *nobilitas* , care îi cuprindea pe patricieni, plebeii bogaţi, membri ai senatului, magistraţi. Nobilii aveau dreptul să poarte toga cu o bandă lată de purpură, încălţăminte de culoare roşie, simboluri ale nobleţei. Cavalerii (*equites*) , iniţial exclusiv militari, au constituit o nouă clasă socială, din care făceau parte alţi cetăţeni bogaţi – mari proprietari de pământuri, oameni de afaceri, avocaţi şi alţii, care nu aveau dreptul de a fi aleşi în Senat şi de a accede la magistraturi. Ca semne distinctive, aceştia purtau un inel de aur şi toga cu o fâşie îngustă de purpură.

Clasa cea mai numeroasă era cea a ţăranilor liberi, care cu timpul au sărăcit, prin pierderea proprietăţii asupra pământului, mai ales datorită administrării arbitrare a domeniului public, ce era constituit din jumătatea sau treimea din pământurile cucerite, date îm arendă marilor proprietari funciari, senatorilor şi cavalerilor. Unii dintre ţăranii sărăciţi deveneau coloni, prin atribuirea de pământ în coloniile romane, unde se stabileau definitiv, după serviciul militar de 16 ani.

Sclavii erau recrutaţi dintre prizonierii de război, infractori, dezertori , debitori insolvabili, copii vânduţi de părinţi. La început, regimul acestora era foarte dur, puteau fi vânduţi, dăruiţi, lăsaţi moştenire prin testament de către stăpânii , care aveau drept de viaţă şi de moarte asupra lor. Spre sfârşitul epocii republicane şi în cea imperială, situaţia lor s-a îmbunătăţit într-o oarecare măsură : erau folosiţi ca mână de lucru la lucrări publice, treburi administrative iar cei care aveau acces la educaţie, deveneau medici, literaţi, oameni de ştiinţă, pedagogi, muzicieni etc.

Viaţa religioasă

La începutul istoriei romanilor, animismul era principala credinţă religioasă, în existenţa unor forţa misterioase malefice sau benefice, aflate în orice fiinţă sau obiect din natură. Se credea că fiecare om îşi are spiritul său protector şi încă de la naştere era ghidat de o voinţă divină individuală. De asemenea, fiecare activitate practică, mai

ales din cele legate de cultivarea pământuui – aratul, semănatul, secerişul ş.a. – stăteau sub semnul unei divinităţi protectoare. Acestea erau „geniile" sau *numina* , cărora le erau adresate actele de cult. Din acestea au derivat, mai târziu, zeităţile propriu-zise, sub influenţa unor credinţe reigioase etrusce dar şi a panteonului grecesc. **Jupiter** era zeul luminii, al fulgerelor, ploii, mai târziu al victoriei. **Junona**, soţia lui Jupiter, era protectoarea căsătoriilor şi a naşterilor. Pentru un popor eminamente războinic, principalul zeu era **Marte**, zeitatea care guverna războaiele. **Ianus** era zeul protector al casei, care privea spre trecut şi viitor şi era reprezentat cu două feţe. A devenit şi zeitatea începutului de an, de unde provine numele lunii ianuarie. **Vesta** era zeiţa focului sacru, protectoare a Romei. Preotesele ei, *vestalele*,care întreţineau focul sacru în templul Vestei, erau în număr de şase, alese de marele pontif dintre fete sub 10 ani aparţinând unor familii nobile. În timpul serviciului lor de 30 de ani trebuiau să rămână caste şi se bucurau de un prestigiu deosebit. Ofensele aduse unei vestale erau pedepsite cu moartea iar dacă un condamnat la moarte întâlnea în drumul spre locul de execuţie o vestală putea fi graţiat. **Minerva** era zeiţa meşteşugurilor dar şi a înţelepciunii, fiind asimilată cu Atena din panteonul grecesc, iar **Venus a** grădinilor şi a frumuseţii, prin asimilarea atributelor Afroditei greceşti. Spre deosebire însă de greci, romanii nu au reprezentat zeităţile lor sub chipul omenesc. Cu un spirit mai pragmatic, aceştia nu erau preocupaţi de problemele filosofice cu privire la evoluţia existenţei omeneşti, moartea, destinul. În principiu, practicilelor de cult aveau scopul de a câştiga bunăvoinţa divinităţilor şi erau o daotorie civică a fiecărui cetăţean de a trăi în pace cu divinităţile.

Centrul vieţii religioase îl reprezenta casa fiecărui roman, unde capul familiei oficia cultul domestic, aducând pe altarul de lângă vatră ofrande zeilor casei, Vesta, Ianus, cei doi *penaţi* şi *lari*, cei din urmă preluaţi de la etrusci. Actele de cult publice erau reglementate riguros şi supravegheate de *pontifi,* care nu erau propriu-zis sacerdoţi, ci aveau funcţii de administrare a cultului. Pe lângă îndatoririle religioase, cei care făceau parte din *colegiul pontifilor* aveau şu atribuţii juridice şi de istoriografi. Ei stabileau calendarul, ţineau evidenţa sărbătorilor, consacrau edificiile publice, vegheau ca legile publice să nu vină în contradicţie cu cele religioase, hotărau admiterea unor divinităţi străine în panteonul roman. Pontifii au fost şi principalii istoriografi ai Romei şi primii legislatori, punând bazele dreptului roman. Colegiul acestora era prezidat de supremul pontif (*Pontifex Maximus*), în perioada regală însuşi regele iar în cea imperială împăratul. *Pontifex Maximus* era ales pe viaţă, îşi

avealocuinţa în For şi sub autoritatea sa se găsea colegiul sacerdotal al celor 15 *flamini,* numiţi pentru un an, care executau sacrificiile şi conduceau cultul divinităţilor principale. Alte colegii sacerdotale erau cel al *vestalelor,* al *apulonilor*, care organizau festivităţile religioase , banchetele şi jocurile publice, spectacolele de teatru şi circ, cel al *augurilor,* care interpretau intenţiile şi voinţa zeilor, prin observarea zborului şi al cântecului păsărilor. Pe lângă aceste colegii, existau o serie de confrerii cu atribuţii specifice, de asemenea religioase.

Religia romană nu a avut o doctrină propriu-zisă, bine structurată , stabilă şi a fost caracterizată de disponibilitatea de a prelua credinţe şi practici religioase de la popoarele cu care au venit în contact, atât europene cât şi orientale. Octavianus Augustus a reformat religia romană, a dispus ca teritoriul oraşului Roma să fie împărţit în 14 cartiere, fiecare cu un altar, în care se practica cultul larilor şi al *geniului* , devenit spirit tutelar al împăratului. Sub influenţa Orientului, au apărut noi personificări ale divinităţilor : Roma însăşi devine o divinitate, căreia i se dedică statui, împăraţii Caesar, Antonius, Augustus sunt declaraţi fii ai zeilor încă din timpul vieţii, li se ridică altare , numeroase statui în For şi se ajunge astfel la un adevărat cult imperial. Alte influenţe orientale au fost materializate în preluarea cultului egiptean al zeiţei Isis, răspândit în întreg imperiul, al zeităţilor Cybele, Baal, Mithra şi altele. La începutul primului mileniu d. Chr., pătrund, tot prin filieră orientală, cultele creştine, o nouă religie ai cărei adepţi au fost într-o primă perioada aspru persecutaţi, prigoniţi şi omorâţi, pentru ca în cele din urmă chiar împăraţii romani să se creştineze.

Viaţa publică şi privată la Roma

Capitala celui mai mare imperiu al antichităţii, Roma avea iniţial un aspect haotic. Străzile erau înguste, întortocheate, rareori pavate şi, în general, prost întreţinute. Centrul vieţii publice a fost mereu zona din jurul colinelor Palatinului şi Capitoliului. Pe colina Palatinului se găseau cele mai multe sanctuare, palatul lui Octavianus Augustus, templul lui Jupiter, cel mai important lăcaş de cult, unde se găseau şi statuile marilor personalităţi romane, monetăria , arhivele, tezaurul, locuinţe ale celor bogaţi. Forumul, situat între Palatin şi Capitoliu, era centrul vieii publice şi piaţă-târg iar celui iniţial i s-au adăugat altele, purtând numele împăraţilor care le-au fondat - Caesar, Augustus, Nerva, Traian, Vespasian. Oraşul propriu-zis s-a dezvoltat pe malul stâng al Tibrului. Pe malul drept se aflau numeroase antrepozite şi magazii pentru grâne, ulei, vin şi alte mărfuri, care erau tansportate pe mare, precum şi locuinţele tăranilor, ale meşteşugarilor şi pescarilor.

Locuinţele obişnuite aveau doar o singură încăpere, numită *atrium* , cu o deschidere largă în tavan, prin care pătrundea lumina şi apa de ploaie, care era colectată într-un bazin din mijlocul încăperii. Viaţa familiei era concentrată în jurul vetrei, unde se găsea altarul închinat divinităţilor casei. Ca şi cea cretană, casa romană era orientată spre interior, nu avea o faţadă propriu-zisă, din stradă se intra printr-un coridor care ducea în *atrium*. În casele celor bogaţi, din atrium se intra în alte încăperi laterale, precum cea numită *tablinium*, în care se servea masa sau aveau loc banchete, doar în unele case existau băi şi alte instalaţii care asigurau un deplin confort. Locuinţele celor bogaţi aveau grădini înconjurate de coloane şi portice de intrare, în interiorul grădinilor se găseau statui, măsuţe de marmură, fântâni arteziene. În asemenea locuinţe, decoraţia interioară era somptuoasă, pereţii interiori erau pictaţi cu fresce, reprezentând scene mitologice sau din viaţa cotidiană, existau mozaicuri parietale sau pavimentare. Mobilierul principal consta din paturi, mese şi scaune de o mare varietate , lucrate din esenţe de lemn preţioase, cu încrustaţii din bronz . Pentru iluminat se foloseau lumânări de ceară şi opaiţe din lut sau bronz în care ardea uleiul. Foarte bogată şi variată ca forme era vesela - farfurii, platoruri, cupe ş.a.- din ceramică , sticlă, argint sau bronz. Marii proprietari de pământuri deţineau pe lângă locuinţa din oraş (villa urbana), care avea şi parcuri, piscine, terenuri de sport şi una la ţară (villa rustica), în jurul căreia se aflau depozite, grajduri, locuinţele sclavilor.

Spre deosebire de greci, care iubeau sporturile, romanii practicau mai ales înotul şi diferite jocuri cu mingea şi îşi petreeau timpul liber cu jocuri de noroc, precum cel cu zaruri. Cele mai frecvente ocazii de divertisment erau spectacolele şi jocurile publice. Spectacolele de teatru aveau iniţial un caracter religios, care a dispărut cu timpul. Primul teatru roman permanent a fost construit de Pompeius în secolul I î. Chr. şi avea o capacitate de 40.000 de locuri iar teatrul lui Marcellus se păstrează şi astăzi la Roma. Spre deosebire de cel grec, care folosea pantele naturale pentru a plasa locurile spectatorilor în amfiteatru, teatrul roman era în întregime construit, cu un spaţiu liber de formă semicirculară în faţa scenei şi un perete în fundal, care constituia un decor permanent. Spectacolele teatrale, acompaniate de muzică la flaut, erau organizate de un magistrat iar trupele erau compuse de obicei din actori de origine etruscă, care purtau măşti şi peruci diferit colorate ce semnificau anumite roluri. La un moment dat şi femeile sunt acceptate în trupe dar interpretau doar roluri de mimi, în scene comice. Prima piesă a unui autor latin este atribuită lui

Livius Andronicus în secolul III î. Chr. iar dintre autorii de comedii cei mai cunoscuţi au fost Plaut şi Terenţiu.

Circul era o distracţie care se bucura de mare popularitate la romani. Construcţia, cum a fost Circus Maximus, presupus a fi avut 400.000 de locuri, era asemănătoare unui stadion, de forma unui patrulater, cu un zid în mijloc şi altul de-a lungul lui. În acestea aveau loc cursele de care, care trebuiau să înconjoare de 7 ori zidul. În amfiteatrele, de formă elipsoidală, cu o capacitate de câteva zeci de mii de locuri, spectatorii asistau la lupte cu animale sălbatice, luptele de gladiatori. Erau construcţii de dimensiuni impresionante, precum Colosseumul din Roma, amfiteatrele din Nimes (Franţa), Verona, Capua (Italia).

ARTA ROMANĂ

Arta romană se referă nu numai la creaţiile de pe pământul italic, ci şi la cele realizate în timpul dominaţiei romane în toate provinciile Imperiului, pe trei continente – Europa, Asia, Africa. Deoarece diversele populaţii aflate sub stăpânire romană şi-au păstrat propia zestre culturală, credinţele, obiceiurile, pe fondul cărora au asimilat elemente ale culturii şi artei romane, nu se poate vorbi despre o artă romană unitară, ci doar despre un ansamblu foarte divers, din care fac parte deopotrivă arta de pe teritoriul Italiei de astăzi şi arta romană aşa-zis provincială.

Cele mai vechi manfestări ale artei romane reprezintă o sinteză a caracteristicilor diferitelor populaţii italice cu care romanii au venit în contact, în primul rând etruscii. Aportul acestora a fost cel mai semnificativ în privinţa arhitecturii şi scupturii în bronz, genuri în care etruscii au excelat. De asemenea, romanii au asimilat mult din arta greacă elenistică. O serie din aceste opere au fost transportate la Roma, mulţi artişti şi meşteşugari etrusci şi greci au fost aduşi la Roma, pentru a lucra în folosul cuceritorilor. În epoca elenistică, atelierele de sculptură greceşti primeau comenzi pentru clientela romană, căreia îi furnizau copii după sculpturi, piese de ceramică, obiecte de podoabă greceşti. Între secolele VI-II î. Chr., arta romană a evoluat în paralele cu cea etruscă, pentru ca din secolul II î. Chr. să se poată vorbi despre o artă romană cu caracteristici proprii.

Realismul, gustul pentru narativ au fost unele dintre tendinţele fundamentale ale artei romane. Faţă de cea greacă, este lipsită de fantezie şi inspiraţie creatoare, în schimb a perpetuat cultul pentru perfecţiunea realizării tehnice, preluat de la greci. Eclectismul este o altă caracteristică a artei romane, care se datorează, pe de o parte,

numeroaselor influenţe si asimilări din artele altor popoare iar pe de altă parte, gustului de acest fel al celor care comandau piese de artă.

Arhitectura este domeniul cel mai reprezentativ, ca urmare a preluării tradiţiilor constructive etrusce şi greceşti. Romanii au perfecţionat unele dintre aceste procedee, spre exemplu prin inventarea unui fel de ciment compus din amestecul de pietriş, nisip şi materii vulcanice peste care se turna în cofraje mortar. Peretele realizat din acest material era apoi acoperit cu cărămizi arse sau blocuri mici de piatră tăiate în formă de romb. Tehnica cărămizilor arse a dus la realizarea unor elemente arhitecturale detinate acoperirii edificiilor, cu scop constructiv dar şi decorativ, cum sunt bolta şi cupola, necunoscute arhitecţilor greci. Noile sisteme constructive au permis în acelaşi timp realizarea unor edifiii de mari dimensiuni, cu diferite destinaţii.

Dintre tipurile de monumente caracteristice, *bazilica* era o clădire publică de mari proporţii, cu intrare pe una din laturile mari sau mici, compusă dintr-o vastă sală dreptunghiulară, împărţită în mai multe spaţii interioare prin şiruri de coloane. Situate în apropierea Forului, bazilicele erau locurile unde se ţineau şedinţele tribunalelor, loc de întâlnire al comercianţilor şi în general al oamenilor de afaceri. Din arhitectura bazilicilor derivă cea a palatelor şi primelor bazilici creştine din Imperiul bizantin. *Apeductele* erau destinate aprovizionării cu apă a oraşelor romane, prin tuburi şi canale subterane, susţinute la suprafaţă prin arcuri. Primul apeduct, cu o lungime de 16,6 km, datează din secolul IV î. Chr. Mai târziu a fost construit pentru Roma un apeduct lung de 91 km, altele în unele provincii, ca Franţa sau Spania (la Segovia).

Templul reprezintă o sinteză a tradiţiilor greceşti şi etrusce. Aşezat pe un podium de piatră înalt, avea uneori o formă dreptunghiulară, cu intrarea flancată de un rând de coloane şi încăperea centrală *(cella)* înconjurată de coloane adosate (parţial îngropate în zid), precum templul Fortunei Virile din Roma. Alte temple aveau o formă circulară (templul Vestei din Roma) sau pătrată, ca cele păstrate pe teritoriul Franţei. Coloanele erau ionice sau corintice, preluate din arhitectura greacă sau, ceea ce era tipic pentru decoraţia şi a altor edificii romane, erau suprapuse cele trei ordine arhitecturale greceşti – doric, ionic şi corintic – fecare pe câte un rând. Una dintre capodoperele arhitecturii religoase este Panteonul din Roma, „templul tuturor zeilor". Construit iniţial în secolul I î. Chr., a fost refăcut succesiv de mai mulţi împăraţi. Are formă circulară, e precedat de un vestibul susţinut de 16 coloane aşezate pe două rânduri. Înălţimea, de peste 40 m, este egală cu diametrul, este acoperit de o imensă

cupolă, decorată în interior cu cinci rânduri concentrice de casetoane. Deschiderea rotundă, cu diametrul de 9 m, din mijlocul cupolei era unica sursă de lumină.

Arcul de triumf , realizat pentru prima dată în secolul I î. Chr., are forma unei porţi boltite, cu 1-3 deschideri frontale, uneori şi laterale, ornamentată cu coloane, basoreliefuri şi statui. Deasupra se plasa un grup statuar sau trofee care aminteau victoriile din războaiele de cucerire purtate de împăraţi , despre virtuţile cărora erau inscripţionate texte pe fronton (partea centrală superioară a arcului). Cele mai impunătoare arcuri de triumf existente la Roma sunt ale împăraţilor Titus, Constantin, Septimius Severus. La Beneventum (Italia) se află cel închinat împăratului Traian, altele în zone ale Italiei şi Franţei, dedicate lui Octavianus Augustus. *Porţile de intrare* în oraşe erau de asemenea monumentale dar s-au păstrat doar parţial, ca cel din oraşul german Trier. Erau flancate de turnuri şi aveau atât rol de apărare cât şi decorativ.

La fel ca arhitectura, la începuturile ei **sculptura** romană se confundă cu cea etruscă, abia din secolul al II-lea î. Chr. şi-a dobândit caracteristici proprii, rămânând însă sub influenţa principiilor statuarei greceşti. Sculptorii romani imitau sau copiau statuile elenistice, accentuând viziunea realistă în redarea figurilor şi a veşmintelor. Cele mai frecvente reprezentări sunt cele ale unor personaje contemporane, împăraţi, senatori. Fiecare împărat a fost imortalizat în numeroase statui şi busturi, la diferite vârste şi în diferite variante artistice. Spre exemplu, lui Octavianus Augustus i s-au dedicat 140 de statui şi busturi. Uneori, împăraţii erau reprezentaţi călare, în statui ecvestre, precum cea a lui Marcus Aurelius, un tip de reprezentare ce apare pentru prima oară în sculptura europeană. De asemenea, portretul a fost unul dintre genurile scupturale intens cultivate, care în ciuda unor elemente standardizate, precum aerul solemn al personajului, detaliile foarte amănunţite ale fizionomiei şi pieptănăturii, marchează şi caracteristici individuale ale modelului. Sunt destul de numeroase şi portretele feminine, care prezintă o mai mare varietate fizionomică, detalii de coafură, îmbrăcăminte, podoabe etc., faţă de cele masculine. Era mult utilizată aşa-zisa „tehnică a burghiului", unealtă de sculptură cu care se realizau prin găurire în piatră sau marmură toate aceste detalii.

O altă tehnică sculpturală, basorelieful a avut ca principal scop consemnarea, prin intermediul scenelor narative, a a evenimentelor importante ale istoriei romane, îndeosebi luptele, victoriile, faptele de vitejie ale unor împăraţi şi conducători de armate. Basoreliefurile se întâlnesc pe arcuri de triumf, altare, temple, sanctuare,

sarcofage. Unul dintre cele mai celebre basorelifuri decorează Altarul Păcii din Roma (*Ara Pacis Augustae)* , care este înconjurat de o incintă rectangulară din marmură, decorată cu două benzi suprapuse de basoreliefuri. Registrul inferior are ca motive decorative frunze şi muguri de acant, ciorchini de struguri, păsări iar cel superior înfăţişează o procesine solemnă a lui Octavianus Augustus, a familiei sale, a unor apropiaţi ai săi, precum şi personaje mitologice şi alegorice. Astăzi, fragmente din aceste basoreliefuri se află în muzee diferite, Luvru, Vatican, Uffizzi din Florenţa, Muzeul Naţional din Roma.

Columna lui Traian, de la începutul secolului II d. Chr., aflată la Roma în Forum, glorifică victoria împăratului în cele două războaie dacice, într-o compoziţie dinamică, cu o multitudine de figuri şi scene în ordine cronologică, desfăşurată pe trunchiul coloanei. Cu acelaşi model compoziţional, Columna lui Marcus Aurelius de la Roma este mai convenţională şi lipsită de expresivitate.

De la mijlocul secolului II î. Chr. datează primele exemple de **pictură** romană cunoscute, găsite pe pereţii unor case, precum „Vila misterelor”,”Casa nunţii de argint” din Pompei şi Herculanum, lîngă Neapole, păstrate datorită faptului că au fost îngropate în lava vulcanică după erupţia Vezuviului. Au fost executate de pictori greci, pe panouri de stuc care imită prin culoare marmura şi reprezintă scene de interior, peisaje, naturi statice, subiecte mitologice şi motive geometrice, florale sau amoraşi. Unele compoziţii picturale, realizate în tempera, frescă, encaustică (care foloseşte ceara topită) au un accentuat caracter narativ, în scenele de gen sau de viaţă cotidiană, naturi statice, peisaje, unele reprezentând şi imagini ale unor edificii**.**

Mozaicul a fost o tehnică preluată de romani de la grecii elenişti , pe care au practicat-o cu rezultate artistice remarcabile. La început erau în alb-negru, mai târziu policrome, parietale sau pavimentare, realizate din pietricele, bucăţi de sticlă sau ceramică colorată. Un exemplu celebru este mozaicul de la Pompei, din secolul II d.Chr., ce reprezintă una dintre bătăliile lui Alexandu Macedon. Dintre artele „minore” s-a remarcat cea a prelucrării sticlei, a metalelor preţioase, ceramica de lux, sculptura miniaturală în pietre semipreţioase, în care s-au executat piesele decorative numite camee.

CIVILIZAŢIA ŞI CULTURA BIZANTINĂ

Denumirea de „bizantin” a fost dată în secolul XVII imperiului care a succedat celui roman, dezvoltat între secolele IV-XV d.Chr., a cărui capitală a fost Constantinopolul, ridicat pe locul unei vechi colonii greceşti, Bysantion (astăzi Istanbul). Civiliazţia bizantină a realizat o sinteză între tradiţia latină, moştenită de la Imperiul Roman, cea elenistică, la care s-au adăugat elemente din Orientul Apropiat şi Îndepărtat, precum şi componenta religioasă creştină.

Dincolo de trăsăturile ei generale, relativ unitare privitoare la organizarea politică, administrativă, religioasă, economică, artistică, civilizaţia bizantină prezintă o mulţime de particularităţi regionale şi locale, datorită tradiţiilor culturale ale diferitelor arii geografice şi populaţii care au făcut parte din Imperiul Bizantin.

Între anii 330 – 610 se situează perioada de început, marcata de data întemeierii Constantinopolului, de către împăratul roman Constantin cel Mare şi de domnia lui Heraclios. Caracterul roman a fost dominant, latina era limba oficială iar greaca limba culturii. Oficial capitala se numea Noua Romă, ceea ce evidenţiază faptul că primul împărat bizantin, ca şi unii dintre cei care i-au urmat, se considerau urmaşii împăraţilor romani. Noua capitală a fost plasată într-o poziţie strategică, pe ţărmul răsăritean al Bosforului, cu un zid de apărare lung de 3 km iniţial, la care s-a adăugat altul. Capitala era apărată atât pe uscat cât şi pe mare, ceea ce a făcut să nu poată fi cucerită timp de opt secole. Dispunea de un mare port maritim, la intersecţia drumurilor comerciale cu Orientul şi Occidentul. Aspectul general al Constantinopolului era de tradiţie romană : situat pe şapte coline, ca şi Roma, împărărţit în 14 sectoare, cu patru pieţe principale, cu forumuri, palate imperiale, apeducte, terme, coloane cu statuile împăraţilor, arcuri de triumf, hipodrom, biblioteci. Numeroase opere de artă greceşti şi romane au fost aduse aici din diferite părţi ale Imperiului Roman.

În anul 381 creştinismul a fost declarat religie oficială de stat iar cultele păgâne au fost interzise. În această perioadă au avut loc invaziile unor popoare migratoare, precum goţii şi vizigoţii, invazii ale persanilor. Iniţial, Imperiul bizantin cuprindea Imperiul Roman de Apus şi cel de Răsărit iar mai târziu în partea apuseană au apărut o serie de regate care s-au desprins de sub dominaţia Constantinopolului.

Domnia împăratului Iustinian (527 – 565) ultimul mare împărat roman, ce dorea să reânvie trecutul glorios al vechii Rome, a marcat o perioadă de apogeu pe plan militar şi cultural-artistic, datoriră recuceririi unor teritorii pierdute între timp , reformelor legislative iniţiate de împărat, înfloririi artelor. În secolul VI a fost construită cea mai mare biserică creştină, Sf. Sofia iar în anul 425 s-a înfiinţat Universitatea din Constantinopol.

În perioada clasică, dintre 610 – 1081, civilizaţia bizantină şi-a dobândit un deplin caracter grecesc, prin aportul elementelor orientale. A fost o perioadă de transformări pe multe planuri, s-au pus bazele statului medieval, au apărut noi structuri administrative, au fost cucerite noi teritorii în regiunea Balcanilor, precum şi Siria, Armenia, Mesopotamia. Deşi din punct de vedere militar se înregistrează un declin spre sfârşitul acestei perioade, viaţa culturală şi artistică a fost deosebit de înfloritoare.

Între 1081 – 1453, s-a accentuat declinul din punct de vedere politic şi militar al Imperiului. Aristocraţia feudală concentra în mâinile sale aproape toată puterea economică, resursele financiare ale statului s-au diminuat şi din cauza tot mai numeroaselor privilegii dobândite de negustorii veneţieni şi genovezi, parteneri tradiţionali de comerţ. Prin constituirea statelor bulgar şi sârb în Balcani se pierde dominaţia asupra acestor teritorii, ca şi a altora, de asemenea cruciadele occidentalilor au dat serioase lovituri imperiului, în 1204 Constantinopolul a fost jefuit şi cucerit de către aceştia, pentru ca în 1453 , în urma asediului armatelor turce conduse de Mahomed al II-lea să rămână definitiv în stăpânirea acestora.

Organizarea politică. Instituţia împăratului

Instituţiile bizantine îşi au originea în cele latine, fondate însă pe principii creştine. Imperiul era considerat o emanaţie a voinţei divine iar împăratul alesul şi omologul lui Dumnezeu pe pământ, cu o putere absolută. Un factor important de unificare a unor populaţii şi etnii diferite a fost religia creştină. Împăratul reunea trei ipostaze: *imperator* roman, legislator şi comandant suprem al armatei; *basileus* – monarh autocrat; ca şef al unui imperiu creştin, suprem conducător religios, reprezentant al lui Dumnezeu şi egal în rang cu apostolii.

Juriştii bizantini au recunoscut autoritatea absolută a împăratului, orice jignire la adresa sa era considerată un sacrilegiu iar răzvrătirea împotriva sa era pedepsită cu excomunicarea. Nu exista o lege care să reglementeze succesiunea la tron, căci se considera că era o chestiune care ţinea de voinţa divină. Teoretic, oricine putea deveni

împărat, chiar dacă aparţinea unei clase sociale de jos, aşa cum a fost cazul unor împăraţi. Condiţia recunoaşterii împăratului era ca pretendentul să fie aclamat de Senat, de armată şi de populaţia Constantinopolului. Totuşi, a existat şi modalitatea de asigurare a succesiunii la tron, împăratul având dreptul de a-şi asocia la domnie pe unul dntre fiii săi, ce devenea succesorul său, ceea ce a dus la existenţa unor dinastii. De asemenea, putea succede la tron fiica, sora sau văduva împăratului, care putea transmite dreptul la domnie soţului ei.

Recunoaşterea oficială a noului împărat era ceremonia investiturii. Cel ales era înălţat pe scut, ceea ce simboliza calitatea sa de conducător al armatei. Urma încoronarea religioasă, care consfinţea autoritatea sa de şef al bisericii, în catedrala Sf. Sofia, în cadrul unei ceremonii fastuoase, în care patriarhul Constantinopolului îi binecuvânta hlamida şi încălţările de purpură (însemne ale demnităţii imperiale), îl miruia, îi punea pe cap coroana şi îi da sfânta cuminecătură.

Soţia împăratului era încoronată în cadrul unei ceremonii la Palatul Imperial, în prezenţa patriarhilor şi a înalţilor demnitari. Împărăteasa se bucura de anumite onoruri oficiale : efigia sa putea figura pe monede, ca şi cea a împăratului, asista la ceremonii şi procesiuni, la jurământul înalţilor demnitari, primea ambasadori. Dacă era regentă a fiului ei minor, exercita toate prerogativele împăratului.

Cultul imperial a devenit în Bizanţ o adevărată religie, acesta avea un sanctuar propriu în Palatul Sacru (Imperial), principala sa reşedinţă din Contantinopol, existau capele unde aveau loc ceremonii de celebrare acestuia. Codificate prin tratate, acestea aveau aspectul unor liturghii, cu gesturi rituale, rugăciuni, prosternări, incantaţii, lumânări aprinse, fum de tămâie, aclamaţii, totul menit să glorifice măreţia împăratului. Multe dintre aceste elemente rituale au fost transmise şi păstrate până astăzi în liturghia bisericii ortodoxe. Alte prilejuri de etalare a bogăţiei şi puterii împăratului erau audienţele imperiale, primirea ambasadorilor, preocesiunile religioase, banchetele, funeraliile imperiale. Adoraţia faţă de împărat era ilustrată şi prin numeroasele monede cu chipul său, portrete, busturi, statui ce îi erau dedicate. Exista un calendar al sărbătorilor imperiale, diferit de cel religios iar cele religioase se celebrau la palat înainte de de a fi sărbătorite în biserici.

Împăratul era totodată legislator şi judecător suprem, voinţa sa avea valoare de lege. În exercitarea acesteia se ţinea seama doar de respectarea tradiţiei juridice a dreptului roman. Atribuţiile sale administrative erau exercitate prin intermediul unui aparat bine pus la punct, cu demnitari aflaţi în subordinea sa directă, care răspundeau

de domenii diferite – armată, afaceri externe, finanţe, justiţie ş.a. O instituţie importantă era Consiliul imperial, constituit din consilieri specializaţi pe diferite domenii, care formau diferite comisii, ce s-au transformat cu timpul în Casa civilă şi apoi Cancelaria personală a împăratului, cu o importanţă mai mare decât cea a Consiliului imperial.

Instiuţia Senatului, preluată din tradiţia romană, avea atribuţii de a propune legi, dar puterile sale erau limitate la cele consultative, atunci cînd era solicitat de împărat. Ca adunare politică, Senatul ratifica alegerea noului împărat de către armată şi popor. Deşi anacronică şi prea puţin funcţională, datorită prerogativelor absolute ale împăratului în toate domeniile, instituţia Senatului a supravieţuit până la sfârşitul Imperiului Bizantin.

Organizarea administrativă şi militară

Una dintre condiţiile esenţiale a existenţei îndelungate şi a puterii imperiului a fost excelenta organizare administrativă, de tip centralizat, dependentă de împărat, la fel ca toate celelalte instituţii. Încă din perioada de început apăruse o structură administrativă bazată pe *theme* , circumscripţii militare, comandate de un strateg, al căror număr a crescut de la 4 la 31. Cu atribuţii militare dar şi civile, strategul numit de împărat, era locţiitorul acestuia şi avea în subordine şefi ai unor subdiviziuni teritoriale.

Palatul Sacru era centrul administrativ al Imperiului, toţi funcţionarii militari şi civili erau direct subordonaţi împăratului, erau numiţi sau revocaţi de către acesta, căruia trebuiau să îi depună jurământul de credinţă, primeau titluri onorifice şi privilegii, salarii anuale şi cadouri cu diferite ocazii. Îndatorirea oricărui funcţionar era de a executa hotărârile împăratului sau de a veghea ca acestea să fie îndeplinite. Sistemiju de recrutare se baza pe un examen dificil, care presupunea cunoştinţe de retorică, literatură, filosofie şi drept. Teoretic, oricine avea acces la cariera administrativă dar practic doar cei din familiile bogate, care îşi permiteau să studieze cu plată în şcolile de nivel mediu şi în universităţi.

Forţa armatei a constat mai puţin în amploarea sa cât în foarte buna ei organizare, conform tradiţiei romane. Militarii se bucurau de numeroase beneficii şi privilegii, de o poziţie socială respectabilă. Existau trupe de frontieră mobile, trupe formate din barbari aliaţi, numiţi federaţi, corpuri expediţionare şi gărzile Palatului. În secolul VII a avut loc o reformă importantă a armatei, bazată pe sistemul fiefurilor militare. În schimbul concesionării pe viaţă a unui lot de pământ, care nu putea fi

înstrăinăat dar putea fi lăsat moştenire, beneficiarul era obligat să presteze serviciul militar, la fel ca moştenitorul lotului. Aceştia primeau o mică soldă, din care îşi procurau armamemtul sau puteau fi echipaţi prin contribuţia familiei ori a comunităţii. În acest fel, s-a evitat o vreme sistemul mercenariatului, costisitor şi nesigur dar din secolul XI, sistemul militar bazat pe fiefuri decade şi creşte ponderea mercenarilor. Până în secolul VII, Imperiul nu avea o flotă navală permanentă dar sub ameninţarea atacurilor piraţilor şi ale arabilor se organizează o flotă imperială şi unele ale themelor. Pe lângă navele de război existau şi cele comerciale însă flota comercială şi-a pierdut supremaţia în Mediterana, la sfârşitul secolului XI, în favoarea flotelor normande, genoveze şi veneţiene.

Clasele sociale

Conform concepţiei creştine bizantine, că tot ceea ce înseamnă existenţă, inclusiv cea socială, era un dat al Divinităţii, existau două clase sociale principale, în funcţie de avere – cei bogaţi şi cei săraci- şi o serie de categorii intermediare: eunucii, o categorie aparte, care aveau acces la aproape toate funcţiile şi demnităţile; medicii liber profesionişti, învăţătorii şi profesorii (laici şi clerici), notarii, avocaţii, arhitecţii, inginerii, militarii, retorii, scriitorii, caligrafii, copiştii. Toţi aceştia aveau o situaţie economică instabilă, mai sigură era cea a meşteşugarilor şi negustorilor, organizaţi în corporaţii.

Cea mai de jos categorie era cea a sclavilor, proveniţi din prizonierii de război, copiii sclavilor, debitori insolvabili, ţărani foarte săraci care se vindeau ei înşişi ca sclavi, cei capturaţi şi vânduţi de piraţi. Deşi Biserica considera că sclavia era împotria voinţei lui Dumnezeu şi a naturii, o accepta ca necesară societăţii. Sclavii erau la totala discreţie a stăpânilor, puteau fi cedaţi, dăruiţi, vânduţi dar şi eliberaţi. O mare parte dintre ei lucrau pe moşiile mănăstirilor şi ale bisericilor, în mine, cariere de piatră, manufacturi. Deşi un mare număr de sclavi au fost eliberaţi de-a lungul timpului, sclavia ca instituţie s-a păstrat în toată perioada Imperiului Bizantin

Dreptul şi justiţia

Sursa dreptului era împăratul, totodată şi judecător suprem ale cărui sentinţe erau pronunţate în numele său de către judecători. Împăratul însuşi judeca în cadrul Consiliului suprem, emiţând hotărâri sau răspunsuri solicitate de către judecători sau cetăţeni. În afara tribunalului imperial, compus din înalţi demnitari, care judeca cazurile de înaltă trădare şi avea şi funcţie de curte de apel, şefii departamentelor exercitau jurisdicţia asupra personalului aflat în subordinea lor. În urma unor reforme

în sistemul judiciar, la începutul secolului al XIV-lea, tribunalul imperial a fost înlocuit cu o curte superioară de apel compusă din patru judecători generali ,doi laici şi doi oameni ai Bisericii, ceea ce a dat posibilitatea instituţiei Bisericii de a participa direct la procesul de justiţie.

Avocaţii, în număr limitat, erau constituiţi într-o corporaţie iar pentru exercitarea profesiei erau necesare studii de drept. Un avocat nu putea pleda decât pe lângă un singur tribunal şi nu putea exercita în acelaşi timp altă profesie.Aveau o poziţie socială importantă în societatea bizantină, deţineau titluri şi privilegii. Mai exista corporaţia notarilor, din rândurile lor şi ale avocaţilor se recrutau judecătorii. Corporaţiile avocaţilor şi notarilor erau controlate de către *eparh*, judecătorul principal al Imperiului. Pentru judecarea anumitor cauze existau tribunale speciale iar în *theme* strategii aveau şi atribuţii judecătoreşti şi un judecător în subordinea lor.

Codul penal bizantin a fost inspirat de cel roman, cu o serie de modificări. Au existat o serie de coduri, elaborate de diferiţi împăraţi, dintre care cel mai important a fost cel al lui Iustinian. Acesta a limitat pedeapsa cu moartea la cazurile de adulter, omucidere şi vrăjitorie, a suspendat pedepse precum crucificarea şi însemnarea cu fierul roşu a condamnaţilor la munca în mine. Pedepsele maxime obişnuite erau exilarea în regiuni îndepărtate ale Imperiului (de regulă în Crimeea), confiscarea bunurilor, amenzi, internarea în mănăstiri. Pedepsele corporale, introduse în secolul VIII, erau biciuirea şi punerea în lanţuri. Uneori pedeapsa cu moartea era înlocuită cu mutilarea – tăierea nasului, a limbii, a mâinilor, scoaterea ochilor – pedepse curente în codurile orientale, de unde au fost adoptate.

Învăţământul

Pregătirea intelectuală a laicilor ca şi cea a oamenilor Bisericii era foarte răspândită şi preţuită în Bizanţ, fiind de altfel unul dintre mijloacele de a accede pe o treaptă socială superioară, de a deţine funcţii şi de a practica anumite profesii. Învăţământul elementar şi mediu erau accesibile tuturor băieţilor provenind din familii destul de înstărite pentru a plăti profesorii din şcolile particulare. Din secolul al XII-lea au avut acces la învăţătură şi fetele. Şcolile erau atât laice cât şi mănăstireşti, cele din urmă destinate viitorilor călugări.

În şcolile primare, începând de la vârsta de 7 ani, copiii învăţau să citească şi să socotească. În cele de nivel mediu erau pregătiţi viitorii funcţionari administrativi, prin studiul gramaticii, lecturilor şi comentariilor din textele antice, cunoştinţe de mitologie, geografie, istorie, retorică, aritmetică, geometrie, muzică, astronomie,

ştiinţe naturale. Limba de predare era greaca veche, pentru studiul autorilor antici iar pentru celelalte discipline o limbă comună, numită *koine,* care se dezvoltase independent de vechile dialecte ale epocii clasice şi elenistice greceşti, diferită de limba vorbită în mod curent. Aceste şcoli, cu profesori laici, în casa cărora copiii şilocuiau, erau conduse de Biserică, care le şi subvenţiona parţial.

După vârsta de 20 de ani tinerii se puteau înscrie la Universitatea din Constantinopol sau la o altă şcoală superioară de stat din oraşele Imperiului, precum cele de la Roma, Siracuza, cezareea, Alexandria ş.a. Cea din Constantinopol, înfiinţată de Constantin cel Mare, era cea mai vestită şi mulţi dintre studenţii ei proveneau din Occidentul Europei. Cursurile erau predate în greacă şi latină, până în secolul VII iar pentru a accede la funcţia de profesor trebuia susţinut un examen dificil. Profesorii erau obligatoriu creştini, aveau un salariu anual iar după 20 de ani de învăţământ deveneau înalţi demnitari ai Imperiului. Spre deosebire de universităţile din Occident, cele din Bzanţ erau independente de Biserică iar studiul teologiei era exclus din acestea. Din secolul al XI-lea i s-a permis Bisericii să supravegheze programul de studii al universităţior, mai ales în privinţa celor de filosofie antică. Pentru învăţământul religios exista o şcoală superioară de teologie.

Viaţa religioasă

Mai mult decât în oricare altă societate medievală, instituţia Bisericii a fost implicată în Bizanţ în toate domeniile şi aspectele societăţii iar instituţiile laice au colaborat permanent cu cele religioase. În ipostaza sa de locţiitor al lui Dumnezeu pe pământ, împăratul era protectorul Bisericii şi apărătorul credinţei. Intervenea în disputele dogmatice, convoca şi prezida Conciliile (adunări ale conducătorilor Bisericii în cre se luau hotărâri privitoare la dogmă), chiar decidea şi legifera în chestiuni bisericeşti fără să mai convoace Conciliile iar hotărârile lui trebuiau sa fie aplicate de către toţi supuşii, ba chiar se pretindea ca întrega creştinătate să li se supună. Unoeri împăraţii interveneau în calendarul liturgic şi stabileau anumite sărbători. Iustin al II-lea a stabilit ziua de 25 decembrie ca sărbătoare a naşterii lui Isus, un alt împărat bizantin a stabilit sărbătoarea Adormirii Maicii Domnului în 15 august, date adoptate şi păstrate până astăzi de întreaga creştinătate. Împăratul conducea legal şi efectiv Biserica, veghea şi asupra respectării canoanelor, a îndatoririlor ierarhiei bisericeşti, alegea şi destituia patriarhii.

Cu toate acestea, Biserica din Bizanţ avea propria sa organizare, ierarhică, independentă de a statului, fiind sub autoritatea spirituală a patriarhului din Constantinopol. În secolul V, Biserica era organizată în 5 patriarhate : Roma, Constantinopol, Alexandria (în Egipt), Antiohia (în Siria) şi Ierusalim. Fiecare patriarhat era reprezentat de câte o legaţie la toate celelalte, unde trimitea actele Sinodului său. În secolul VII, cucerirea Egiptului, a Siriei şi Palestinei de către arabi a creat dificultăţi respectivelor patriarhate, încât cel din Constantinopol a devenit cel mai important, şi-a luat titlul de „ecumenic", cu pretenţia de a-şi extinde autoritatea asupra întregii lumi creştine. Începând din secolul IX, împăratul intervenea direct în treburile patriarhatului de la Constantinopol, îl alegea pe patriarh, îi conferea investitura în cadrul unei ceremonii care avea loc la Palatul imperial.

Patriarhul avea şi autoritate politică, datoria lui era de a-l ajuta pe înpărat la guvernarea statului. Îi încorona pe noii împăraţi, oficia căsătoriile acestora şi ale moştenitorilor lor, îi boteza pe copiii împăratului. Puterea economică a Bisericii din Bizanţ era considerabilă, dobândită prin bunuri confiscate de la temple şi presupuşii eretici, venituri provenite din amenzi şi donaţii. Se bucura de o seamă de privilegii, precum reduceri şi scutiri de taxe. Membrii clerului aveau şi atribuţii de control asupra autorităţii laice, puteau să participe la numirea unor funcţionari ai statului, să-i supravegheze pe magistraţi în îndeplinirea legilor, să controleze finanţele oraşelor, întreţinerea termelor, a depozitelor de grîne, a apeductelor, podurilor etc.

Monahismul (viaţa călugărească)

Monahismul, apărut în secolul III în Egipt, s-a dezvoltat la început în afara vieţii clericale, sub forma sihăstriei, apoi călugării au fost organizaţi şi reuniţi în cadrul mănăstirilor. La început au existat „lavrele", un fel de cătune ale călugărilor, care se întâlneau o dată pe săptămână pentru a lua masa în comun şi a oficia slujba religioasă. Cel care a instituit reguli pentru viaţa din mănăstirile ortodoxe a fost Vasile cel Mare, episcop al Cezareei, în secolul IV. Cu timpul, sistemul monahal a cunoscut o influenţă tot mai mare asupra Bisericii bizantine, a obţinut numeroase privilegii fiscale şi întinse proprietăţi şi, în consecinţă, o apreciabilă putere economică.

Unul dintre reformatorii monahismului bizantin a fost, la sfârşitul secolului IX şi începutul secolului X, Theodoros, egumenul mănăstirii Stoudios. Acesta a instituit o serie de reguli, conform cărora călugării se ocupau cu opere de caritate, de misionarism, servicii în spitale. Între ocupaţiile intelectuale şi artistice ale acestora se numărau pictura, realizarea mozaicurilor, copierea şi ilustrarea de manuscrise, scrierea

de opere teologice şi istorice. Spre deosebire de cea a călugărilor din Occidentul Europei, cea a călugărilor din Bizanţ nu a fost supusă unor reguli foarte precise. Au coexistat două forme principale ale monahismului : cea orientală, în care călugării nu făceau nici un fel de muncă fizică sau intelectuală, ducând o viaţă ascetică şi contemplativă, în izolare şi cea greacă, care urma regulile instituite de Vasile cel Mare, în care traiul în comun, în mănăstiri era obligatoriu. Legislaţia împăratului Iustinian s-a referit şi la viaţa călugărească, la regimul mănăstirilor. Conform acesteia, toţi călugării trebuiau să trăiască în mănăstiri, sub autoritatea unui egumen. Primul stagiu al călugăriei era noviciatul, care dura trei ani, după care călugărul putea dispune de bunurile sale personale. Dacă nu îşi păstrau legământul si păsăreau mănăstirea, călugării trebuiau readuşi cu forţa iar în caz de recidivă erau înrolaţi în armată, fără a-şi mai putea recâştiga drepturile şi bunurile.

În perioada iconoclastă (când cultul icoanelor şi a oricăror reprezentări ale personajelor sacre sub forma umană au fost interzise) mulţi călugări au fost închişi sau ucişi iar unii dintre ei au emigrat în Occident iar averile multor mănăstiri au fost confiscate. Renaşterea vieţii monahale a avut loc după încheierea perioadei iconoclaste (843), când s-au înfiinţat renumite mănăstiri, între care complexul de pe muntele Athos, muntele Sinai, Latros Thesalia (în Grecia de azi), devenite adevărate centre mănăstireşti, care au adăpostit călugări de diferite naţionalităţi, între care şi români. În patrimoniul lor se află numeroae obiecte de preţ, manuscrise, veşminte ş.a. donate şi de domnitori români. Împăraţii şi membrii familiilor lor, demnitarii au fost fondatori ai unor mănăstiri, cărora le-au dăruit averi şi conferit privilegii.

Viaţa religoasă în Bizanţ a cunoscut o serie de dispute şi lupte împotriva curentelor considerate eretice precum : *arianismul,* curent creştin din secolul IV, care nega natura divină a lui Hristos, după numele unui preotului Arie din Alexandria; *nestorianismul* , de la numele lui Nestoric, patriarh al Constantinopolului, curent care de asemenea nega natura divină a lui Hristos*; monofizismul,* care recunoştea numai natura divină a lui Hristos; ereziile *paulicienilor, bogomililor*, cea din urmă manifestată în secolele IX-X, al cărei nume provenea de la cel al preotului bulgar Bogomil şi respingea dogmele şi ritualul bisericii ortodoxe, spre exemplu nu admitea botezul şi împărtăşania. În principiu, toate acestea erau devieri de la doctrina teologică cunoscută, privitoare mai ales la relaţia dintre Dumnezau tatăl şi fiul său, dintre natura divină şi umană a lui Isus Hristos. Erezii erau considerate şi diversele forme de

idolatrie şi superstiţii cu caracter religioas, care îşi aveau originea în credinţele păgâne de dinainte de creştinism, precum prezicerile, astrologia, ghicitul, practicile magice.

ARTA BIZANTINĂ

Arta, ca şi civilizaţia bizantină, a avut o difuziune largă, în toate provinciile Imperiului, din apusul şi răsăritul Europei, cu precădere în răsărit şi în spaţiile orientale care au aparţinut lumii greceşti şi romane, din Asia Mică până în Egipt, Siria, Persia.

Începuturile artei bizantinte sunt precedate de arta paleocreştină, care s-a răspândit în tot Imperiul, mai ales in secolul VI în timpul domniei lui Iustinian. În această perioadă, a fost esenţial aportul cutural şi artistic al Orientului, prin concepţia estetică generală, formele şi genurile artistice cultivate. Se consideră că prototipul icoanelor bizantine sunt portretele din epoca elenistică, de la Fayum (Egipt). Din Persia provine gustul tipic oriental pentru proporţii monumentale în arhitectură, pentru fast şi decoraţie bogată. Tot sub influenţă orientală, au evoluat credinţele religioase, care păsăresc tradiţia clasică greacă şi romană a armoniei şi unităţii fiinţei şi o înlocuiesc cu concepţia dualistă a binelui şi răului, a întunericului şi luminii, a materiei şi spiritului, a pământeanului şi cerescului. Aceste opoziţii stau la baza artei bizantine, care nu încearcă să reproducă frumuseţea fizică, lumească, ci să pătrundă în lumea cerească. De aceea, reprezentările umane nu mai respectă proporţiile clasice ale corpului, care sunt înlocuite cu unele nefireşti iar personajele sunt statice, supuse unor canoane rigide de reprezentare. Domină simbolurile cu semnificaţii spirituale, canoanele antice ale frumuseţii au fost înlocuite cu scheme şi abstracţiuni. Aproape tot ceea ce ţinea de observarea şi redarea naturii nu îşi mai găseşte locul în artele bizantine, care respectă norme şi reguli precise în privinţa motivelor artistice, felului redării lor. Este o artă mistică şi simbolică, care exclude observaţia şi raţiunea în favoarea revelării necunoscutului şi apropierii spirituale.

Arhitectura

În secolele IV –V, arhitectura apare ca o continuare a antichităţii târzii elenistice şi romane. Edificiile religioase sunt de tipul *bazilică* , cu plan longitudinal, cu 1,3, sau 5 nave, despărţite prin coloane sau stâlpi, la rasărit cu o absidă de plan semicircular , uneori şi absidiole. Exemplele cele mai cunoscute din această perioadă sunt bazilicele de mari dimensiuni Santa Maria Maggiore şi San Paolo Fuori le Mura. din Roma. Alte bazilici au un plan pătrat – mausoleul Gallei Placidia din Ravenna sau

circular – mausoleele dedicate martirilor şi baptisteriile (anexe ale bazilicilor care adăposteau bazinul pentru botezul prin scufundare). De tipul bazilical sunt şi San Apollinare Nouvo, San Apollinare in Classe şi San Vitale din Ravenna. Exteriorul acestora este simplu, sever, lipsit de decoraţii. Din secolul VI datează cea mai mare biserică cu cupolă din lume, Sf. Sofia din Constantinopol, refăcută de împăratul Iustinian. Interiorul avea o galerie închisă (*nartex)* , prin care se făcea intrarea prin nouă porţi . Din primul nartex se intra prin cinci porţi în al doilea nartex iar din acesta prin alte nouă porţi în nava centrală, ce formează un patrulater. Deasupra navei se înalţă cupola, de dimensiuni foarte mari (cu diametrul de 33 m, ridicată 56 m de la sol şi sprijinită pe patru pandantivi, patru arce şi patru stâlpi masivi). În partea de est şi vest a cupolei centrale se găsesc două mari semicupole. La baza cupolei principale există 40 de ferestre, care asigurau luminaţia, pe lângă cea pe care o dădeau cele 100 de lampadare de argint. Se consideră că acest element arhitectural, cupola, are semnificaţii simbolice, cupola înseamnă cerul iar spaţiul pe care îl acoperă, pământul.

Un alt plan arhitecural al bisericilor apare tot în secolul VI, planul aşa-numit în cruce greacă, compus din două patrulatere cu braţe egale care se intersectează, cu câte o cupolă pe fiecare braţ al crucii şi una centrală, aşa cum sunt la biserica Sântul Ioan din Efes şi Sfinţii Apostoli din Constantinopol, care va fi modelul pentru San Marco din Veneţia, construită în secolul XI. În secolul IX, tipul de biserică în cruce greacă devine tot mai frecvent. Cupola nu se mai sprijină pa stâlpi masivi, ci pe pereţii lateriali şi bolţi. Apare şi decoraţia experioară cu mici arcade oarbe, din cărămizi aşezate pe muchie în zig-zag pentru ca alternanţa dintre zidărie şi piatră să creeze efecte de culoare contrastantă, plăci de ceramică smălţuită.

Sculptura

Sculptura în ronde-bosse a existat doar în prima perioadă, prin statuile unor împăraţi şi împărătese, precum statuia ecvestră a lui Iustinian (Constantinopol), aşa-zisul Colos de la Barletta (sudul Italiei) – o statuie monumentală din bronz reprezentându-l probabil pe împăratul Valentinianus I. După secolul VI sculptura în ronde-bosse dispare, fiind considerată că aparţinea spiritului păgân al antichităţii.

Basorelieful s-a aflat mai întâi sub influenţa antichităţii greco-romane, în ce priveşte subiectele şi modalităţile de realizare artistică. Începând din secolul VI, sub influenţe orientale, mai ales din Persia, relieful se aplatizează tot mai mult, dispare volumul şi sugestia spaţiului, în favoarea unui decorativism bazat pe figuri geometrice iar motivele vegetale şi zoomorfe dobândesc semnificaţii simbolice. S-a utilizat

tehnica burghiului prin care se realizau adevărate dantelării în piatră sau marmură, ce decorează coloanele, amvoanele sau balustradele.

Pictura şi mozaicul

La originea picturii bizantine se află arta creştină din primele secole d. Chr., care a îmbinat tradiţia elenistică cu cea orientală. În perioada medievală, tradiţia elenistică a fost continuată în zona Constantinopolului, pe coastele Asiei Mici, Macedonia, Ţara Românească, apusul Rusiei, Georgia şi Anatolia. Cea orientală, pornită din Asia, a cuprins insula Creta, Dalmaţia, Italia, regiunea Provence din Franţa, Spania, Grecia continentală.

Din perioada dinainte de iconoclasm datează decorul din mozaic şi marmură policromă al bisericii Sf. Sofia. Reprezentările figurative de aici, precum cei patru heruvimi de la baza cupolei, proroocii şi episcopii de pe zidurile laterale şi picturile din navă, nartex şi deasupra porţii de intrare au fost executate în secolul IX.

În biserica Sf. Dumitru din Salonic se află mozaicuri reprezentând portretele unor donatori iar un altul îl înfăţişează pe Sf. Dumitru. Mozaicurile din San Apollinare Nuovo din Ravenna sunt de influenţă orientală dar deja cu trăsături specific bizantine. Ele sunt un şir de compoziţii rectangulare decorate cu teme evanghelice. De-a lungul pereţilor laterali sunt reprezentate procesiuni de mucenici şi mucenice. Fondul este de aur iar solul e reprezentat prin culoarea verde. În afară de valoarea lor artistică, aceste mozaicuri au şi o importanţă documentară, deoarece înfăţişează monmente ale epocii, azi dispărute, precum palatul lui Teodoric (regele ostrogot care domnise înainte împăraţilor bizantini) şi alte construcţii alăturate acestuia.

Celebre sunt mozaicurile din San Vitale din Ravenna, din secolul VI, cu un colorit preţios, bogat şi strălucitor, cu reprezentări de interioare de palate, peisaje, păsări. Din acest ansamblu fac parte portretele împăratului Iustinian şi ale împărătesei Teodora, cu suitele lor, de o valoare artistică şi documentară excepţională. Siluetele personajelor au un aer de solemnitate iar figurile, cu ochii mari şi feţe ovale, amintesc portretele egiptene de la Fayum dar şi icoanele creştine. Mozaicul de la San Apollinare in Classe din Ravenna reprezintă peisaje, figura sfântului patron şi alte personaje sacre.

De factură bizantină sunt decoraţiile în mozaic din trei monumente aflate la Roma : capela San Venanzio din Lateran, paraclisul papei Ioan VII, bazilica Sf. Nereo

şi Achilleo. Numeroase mozaicuri, unele fragmentare, au fost descoperite în Constantinopol, zone din Africa aflate sub dominaţie bizantină, la muntele Sinai.

Perioda iconoclasmului a avut drept consecinţe şi distrugerea de monumente şi decoraţii ale acestora. După 843, epoca cunoscută ca „renaşterea bizantină", a însemnat reîntoarcerea la tradiţiile antichităţii greceşti. Din această perioadă datează multe dintre mozaicurile aflate în Sf. Sofia din Constantinopol, cele din biserica mănăstirii Chios, de la Dafni (în apropiere de Atena), din bazilicile din Niceea, Torcello (lîngă Veneţia), bazilica San Marco din Veneţia, la Cefalu şi Palermo (Sicilia).

Ansambluri de fresce bizantine se păstrează pe teritoriul Rusiei, în Grecia, îndeosebi la Salonic, al doilea mare centru de artă al lumii bizantine, care a dat naştere şcolii macedonene, de origine orientală. Echipe de meşteri formaţi la Salonic au lucrat şi în Serbia, Bulgaria, Ţara Românească. Biserica mănăstirii Cozia, ridicată de Mircea cel Bătrân în a doua jumătate a secolului al XIV-lea, păstrează picturile originale în pronaos, picturile bisericii domneşti din Curtea de Argeş, din aceeaşi perioadă, cuprind scene şi portrete de factură biuzantină. O serie de monumente la de Muntele Athos au decorul executat în frescă de meşteri bizantini.

Icoanele

Multe dintre icoanele bizantine portative, pictate în encaustică (procedeu care foloseşte ceara), mozaic sau tempera au dispărut, datorită transportului dintr-un loc în altul iar materialele preţioase, plăci de aur, smalţuri fine, filigrane de aur şi argint, pietre preţioase au fost adeseori desfăcute pentru a se valorifica. O problemă dificilă este datarea sau atribuirea acestora, deoarece erau rar semnate sau datate şi ajungeau în locuri îndepărtate de originea lor.

Ca origine, icoanele bizantine au două izvoare : realitatea , respectiv portretul de tradiţie egipteană şi concepţia grecească a concretizării unei idei, care a făcut ca icoana să devină o dovadă a dogmei, o concretizare a ideologiei şi a legendelor creştine iar de-a lungul timpului, cele două direcţii s-au reunit. Concepţia asupra icoanei bizantine, care nu urmăreşte asemănarea cu cel reprezentat, ci caută să reveleze ceea ce este ascuns, s-a cristalizat în secolul VIII, ea fiind „triumf şi vădire", proba dogmei şi a istoriei.

Din secolle IV-VI s-au păstrat icoane-portrete cu figuri idealizate, în muzee din Rusia şi la Vatican. Icoanele portative, realizate în mozaic, erau numeroase în Bizanţ şi în Orient iar unele exemplare deosebite se păstrează la Muntele Athos, în

Gruzia, în Italia. In Rusia, Serbia, Bulgaria, Ţările Române, în secolele XVI -XVII au apărut tipuri noi de icoane care copiau pe cele vechi, acoperite cu straturi de argint aurit cizelat. Icoanele în tempera sunt cele mai numeroase, datând din secolele IX-XVII, aflate în Grecia, Rusia, Balcani, în România, Italia.

Miniaturile

Ilustraţiile cărţilor sfinte sau ale celor de rugăciuni erau realizate de copişti şi miniaturişti, călugări şi laici. Textele cele mai fecvent copiate în mănăstiri erau Psaltirea, Evangheliile, operele Părinţilor Bisericii. Miniaturile în culori reprezentau scene, figuri sau motive ornamentale şi reproduceau de obicei modele mai vechi, inspirate din antichitate, într-o tratare liberă. În felul acesta au pătruns uneori în manuscrisele religioase episoade din mitologia greacă. Fastuoase şi deosebit de preţioase sunt cele păstrate în Biblioteca Vaticanului, Biblioteca Naţională din Paris. În Rusia, Balcani, ca şi în România (Suceviţa, Dragomirna) se păstrează manuscrise cu miniaturi din perioada bizantină târzie.

Artele decorative

Artele decorative reprezintă o multitudine de genuri, tehnici, obiecte de artă de cele mai diverse tipuri şi utilizări: ceramică smălţuită, plăci decorative pentru pardoseli, plăci sculptate din bronz, sticlărie de lux şi vitralii, piese de mobilier cu incrustaţii de materiale preţioase, vase din pietre semipreţioase (alabastru, onix, calcedoniu, jasp etc.), veselă din argint, icoane cu straturi de argint aurit, obiecte din email şi pietre preţioase, plăci sculptate în fildeş, bijuterii, veşminte cu broderii de aur şi argint, obiecte liturgice din aur, argint, cu decoraţii în email şi pietre preţioase. Bogăţia materialelor folosite şi caracterul somptuos al unor asemenea obiecte se datorează influenţelor orientale, pe care meşterii bizantini le-au asimilat şi prelucrat în forme şi tehnici originale. O asemenea imensă producţie a fost posibilă datorită bogăţiei curţii imperiale, a aristocraţiei şi Bisericii. Multe dintre asemenea obiecte erau oferite ca daruri de către împăraţii bizantini altor conducători, astfel încât ele se mai păstrează şi în zone din afara influenţei artistice a Bizanţului.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

Brilliant, Richard, *Arta romană de la Republică la Constantin,* Bucureşti, Editura Meridiane, 1979

Cavalo, Guglielmo, *Omul roman,* Iaşi Editura Polirom, 2001

Dennis, George, *Lumea etruscilor,* Bucureşti, Editura Meridiane, 2 vol., 1982
Drimba, Ovidiu, *Istoria culturii şi civilizaţiei,* Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 3 vol., 1985-1989 sau Editura Saeculum, 10 vol., 2000-2005
Faure, Elie, *Istoria artei,* Bucureşti, Editura Meridiane, 5 vol., 1970
Ştefănescu, I.D., *Iconografia artei bizantine şi a picturii feudale româneşti,* Bucureşti, Editura Meridiane, 1973

ARTE SI CIVILIZATII (III)

CIVILIZAŢIA OCCIDENTULUI MEDIEVAL

Denumirea de „Ev mediu” sau „medieval” este arbitrară şi a fost dată mai întâi de umaniştii Renaşterii, în secolul XV, unei epoci anterioare lor, ce a cuprins câteva secole, după destrămarea Imperiului roman până la ceea ce s-a considerat a fi o „renaştere” a tradiţiilor umanismului civilizaţiei clasice greceşti şi a continuatoarei, în mare măsură a acesteia, civilizaţia romană. Percepţia despre „evul mediu” a suferit influenţele felului de a privi lucrurile şi mentalităţii epocilor ulterioare, care au încercat să o definească. Renaşterea şi clasicismul de mai târziu au văzut evul mediu ca o perioadă întunecată, o epocă de total regres pe toate planurile civilizaţiei şi culturii, care înlocuise echilibrul clasic al artei antice cu o artă considerată „barbară”, înlocuise filosofia clasică a Antichităţii cu „barbaria” scolasticii medievale.

Conţinutul negativ al conceptului de ev mediu a fost preluat, pe plan religios, de Reforma protestantă, deoarece în acea perioadă se afirmase predominanţa Bisericii catolice, cu o ierarhie autoritară şi coruptă, pe care iniţiatorii Reformei, Luther şi Calvin au refuzat-o şi combătut-o.

Revoluţia franceză din 1789, care a pus capăt, în Franţa, drepturilor „feudale” şi a dat semnalul abolirii acestora în Europa, a dat evului mediu politic şi social, identificat cu feudalitatea, un conţinut de asemenea negativ.

În secolul al XIX-lea , curentul literar şi artistic cunoscut sub denumirea de „romantism” a adus o viziune nouă, idealizată asupra aceluiaşi ev mediu. Dragostea romanticilor pentru ruine şi-a mutat interesul de la templele antice la castelele ruinate şi la catedralele neterminate. Atunci a apărut o adevărată pasiune pentru asemenea monumente şi obiecte medievale.

Istoriografia modernă a ajuns la un punct de vedere mai realist şi mai echilibrat cu privire la evul mediu, în sensul că acesta nu a fost numai o perioadă a decadenţei, ignoranţei, barbariei, deşi aceste aspecte nu au lipsit. Pe de altă parte,înseşi epoca istorică modernă, în Europa, este moştenitoarea deopotrivă a Antichităţii şi a evului mediu. În „evul de mijloc” s-au pus bazale statelor şi naţiunilor moderne de mai târziu, ale unei civilizaţii europene, atunci a apărut o nouă structură a vieţii urbane, au reapărut instituţii de învăţământ , precum şcoala şi universitatea,

precursoare ale celor moderne, s-au definitivat limbile naţionale şi au început să apară literaturile naţionale.

Când se vorbeşte despre evul mediu, aceasta se referă la o realitate istorică-politică – economică – culturală şi de mentalitate extrem de diversă, în ce priveşte formele şi variantele în care s-a manifestat. Lucrările autorilor străini se referă la evul mediu occidental având ca nucleu principal Franţa, Germania, Italia, Spania de astăzi.

Din punct de vedere cronologic, evul mediu cuprinde perioada dintre secolele V şi XV. Ceea ce avea să devină o realitate geografică şi o relativă unitate politico – culturală numită Europa a avut ca bază civilizaţia mediteraneeană greacă şi latină, care asimilase elemente orientale, bază pe care s-a realizat o sinteză a unor componente diferite : celtice, germanice, bizantine, islamice , precum şi instituţiile religiei creştine, apărută în ultima perioadă a Imperiului roman.

„*Occidentul medieval s-a născut pe ruinele lumii romane. În ea, el şi-a aflat şi sprijin şi stânjenire. Roma a fost totodată şi hrana care l-a hrănit şi otrava care l-a paralizat"*. (Jacques le Goff).

Oficial, sfârşitul Imperiului Roman de Apus este legat de ultima parte a secolului V d.Chr., când ultimul împărat roman, Romulus Augustulus, este detronat de generalul barbar Odoacru, care şi-a luat titlul de rege al Romei. De fapt, declinul Imperiului roman începuse mai devreme iar cauzele, care au însemnat crize politice, economice şi sociale, au acţionat simultan.

Invaziile şi migraţiile barbare

„*Dacă începutul răsturnărilor din care se va naşte Occidentul medieval poate fi aflat în criza lumii romane din secolul III, atunci este legitim să socotim invaziile barbare din secolul V ca evenimentul care precipită transformările, le dă un aer catastrofal şi le modifică profund aspectul"* (le Goff).

Barbarii erau pentru greci cei străini culturii şi civilizaţiei lor, concepţie care s-a perpetuat în Imperiul roman. În perioada de sfârşit a acestuia din urmă, au avut loc infiltrări ale barbarilor pe diferite căi.

Cea mai importantă cale a fost cea a migraţiilor. Primele valuri migratorii barbare au avut loc în secolele IV – V : dinpre răsărit au venit în vestul Europei hunii, alanii, gepizii, goţii, din nordul Europei , vandalii şi burgunzii, iar de pe mare,dinspre

nord-vest, anglii, saxonii, jutii şi frizonii. Al doilea mare val de migraţii a avut loc în secolele V – VI , prin venirea în Ocident a francilor, alamanilor şi bavarezilor. Al treilea val, în secolele VI – VII este reprezentat de longobarzi (de etnie germanică) şi avari (de origine turco –mongolă). În secolele VII – IX , din stepele eurasiatice s-au revărsat spre Apus valuri nomade sau seminomade de populaţii turco – mongole : bulgarii, ungurii, pecegii, cumanii, tătarii. În aceeaşi perioadă, în regiunile scandinave au apărut vikingii, normanzii, varegii, iar din zonele Mediteranei bandele de piraţi musulmani, numiţi sarazini.

Consecinţele acestor invazii şi migraţii au fost diferite, în funcţie de un popor sau altul, în funcţie de gradul lor de civilizaţie şi de receptivitatea lor la procesul civilizatoric şi cultural. Deşi lipsesc informaţiile exacte cu privire la aceste consecinţe în lumea rurală, istoricii presupun că populaţia nu a primit întotdeauna cu ostilitate pe barbari, mai ales cei care erau nemuţumiţi de starea lor economică, respectiv ţăranii sărăciţi, sclavii. Asupra vieţii urbane, urmările au fost diferite , în primul rând migraţiile au însemnat distrugerea, deseori totală, a unor aşezări, implicit a tradiţiilor de civilizaţie şi cultură ale lumii antice. Migraţiile au grăbit procesul de dezintegrare politică a vechiului Imperiu roman. Regii barbari, cei germanici îndeosebi, nu au intenţionat să uzurpe titlul de împărat roman, ci au dorit să facă parte integrantă din lumea civilizată.

„În timpul celor patru veacuri ce despart moartea lui Teoderic (395) de încoronarea lui Carol cel Mare (8oo) , o lume nouă se născuse în Occident, desprinzându-se încet din fuziunea lumii romane şi a lumii barbare. Evul mediu occidental se înfiripase” (le Goff).

PRIMELE FORMAŢIUNI STATALE ÎN OCCIDENTUL MEDIEVAL

Prima formaţiune statală medievală a fost imperiul carolingian, respectiv statul francilor care, sub Carol cel Mare, a atins perioada de maximă prosperitate şi extensiune teritorială. A fost prima acţiune de organizare statală complexă – politică, economică, administrativă, socială, culturală - care a avut consecinţe decisive în constituirea structurilor evului mediu occidental, a civilizaţiei şi culturii medievale.

La mijlocul secolului VII, singurele regate barbare care se menţinuseră pe teritoriul apusean al fostului Imperiu roman erau cele ale francilor şi longobarzilor. În Italia de astăzi, regii longobarzi doreau să unifice întreaga Peninsulă Italică sub sceptrul lor, dar Carol cel Mare îl învinge pe cel longobard şi se proclamă „rege al francilor şi longobarzilor". Primei expediţii în Italia i-au urmat altele trei, pe teritoriul Spaniei de astăzi, când armatele lui Carol au cucerit mai multe oraşe şi Insulele Baleare. A întreprins expediţii împotriva saxonilor, bavarezilor, avarilor, piraţilor sarazini din Corsica şi Sardinia, a normanzilor şi danezilor din nordul Europei.

În 8oo, Carol a fost încoronat ca împărat în bazilica Sf. Petru din Roma. A dorit ca imperiul său să fie recunoscut ca Sacrul Imperiu Roman din Occident , termenul „sacru" simbolizând faptul că fusese uns împărat de urmaşul Sfântului Petru pe pământ, Papa, iar denumirea de „roman" că se continua tradiţia Romei. Pentru aceasta, a purtat negocieri cu Bizanţul, care abia în 1012 a recunoscut acest titlu, s-a aliat cu califul din Bagdad, care i-a trimis cheile Sfântului Mormânt din Ierusalim, astfel încât protectoratul franc s-a extins asupra Palestinei, unde Carol a fondat mănăstiri şi un spital pentru pelerini.

Carol cel Mare rămâne una dintre personalităţile cele mai importante ale începutului civilizaţiei medievale occidentale, care a dat numele său unei întregi epoci, cea „carolingiană". A fost un bun administrator, care fără să creeze instituţii noi, a completat pe cele existente, asigurându-le o bună funcţionare, a determinat o perioadă de progres cultural. El însuşi era un om inteligent şi învăţat, cu un mare respect pentru cultură, învăţământ, artă. Denumirea de „cel Mare" se justifica şi la propriu, căci avea o constituţie fizică neobişnuit de robustă pentru acele vremuri , 1,92 m înălţime, aşa cum s-a confimat când a fost deschis sarcofagul său, în 1861.

Imperiul carolingian nu a fost însă, pecum cel grec sau roman, un organism unitar şi compact, ci un conglomerat de teritorii reunite sub un singur sceptru. Era mai degrabă un stat franc, în care francii erau poporul privilegiat (datorită faptului că erau singurii care, la început, aderaseră la creştinismul romano-catolic) şi cel mai legat de dinastie. În viziunea lui Carol, noul imperiu avea ca ideal universalismul Imperiului roman şi al Bisericii romane creştine.

Odată cu imperiul carolingian apar primele trăsături ale civilizaţiei şi culturii europene, care abandonează ultimele elemente ale instituţiilor romane iar centrul de greutate ale acestei noi civilizaţii se mută din sudul continentului în nord. Prin relativa lui unitate teritorială şi politică dar mai ales prin unitatea limbii latine şi a religiei creştine, imperiul carolingian a reuşit să impună o cultură europeană occidentală.

Din punct de vedere politic, imperiul lui Carol nu putea să reziste prea mult timp ca structură cât de cât unitară, fapt accentuat şi de tradiţia regilor merovingieni (o dinastie care i-a precedat lui Carol) de a-şi împărţi regatul fiilor lor. În 813, singurul său fiu legitim supravieţuitor, Ludovic, a fost încoronat împărat, iar la moartea acestuia, imperiul s-a împărţit între cei trei fii ai săi : Carol cel Pleşuv a primit provinciile din partea apuseană a imperiului lui Carol, Ludovic Germanicul pe cele răsăritene, germanice iar Lothar a devenit rege peste teritoriile de azi ale Italiei , Ţărilor de Jos, Elveţiei, moştenind titlul de împărat şi cele două capitale ale imperiului lui Carol, Roma şi Aquisgrana (oraşul Aachen din Germania de azi). Regiunile care au revenit primilor doi fraţi vor deveni nucleul Franţei şi Germaniei de mai târziu iar poporul franc se va diviza în două naţiuni diferite, vorbind două limbi diferite : francezii şi germanii.

Dintre numeroasele principate în care se dezmembrase fostul imperiu carolingian, cele din Germania de azi aveau un sentiment al comunităţii etnice mai accentuat decât cele de pe teritoriul Franciei. Unul dintre regii germanici, Otto I a obţinut titlul de împărat în 962. El a reluat vechea politică a carolingienilor de a reînnoi raporturile dintre împărat şi Papă, garantând , din nou, Papei puterea asupra patrimoniului Sfântului Petru dar a pretins ca nici un Papă să nu fie ales fără consimţământul său. A pornit campanii militare împotriva Bizanţului, pentru a i se recunoaşte titlul de împărat. Cei doi succesori ai săi, Otto II şi Otto III au dus aceeaşi politică de glorificare a titlului imperial şi de subordonare a Papei de către împărat.

Organizarea politică şi administrativă în Occidentul medieval

În perioada carolingiană, nu a existat structura unui adevărat stat, căci îi lipsea un corp de funcţionari formaţi în scopul de a conduce administraţia. Aceasta era organizată în forme foarte simple, a căror eficienţă era redusă. *Centrul guvernării îl consituia palatul,* cu familia regală şi înalţii consilieri ai suveranului . *Primul consilier ecleziastic* al împăratului era un *episcop* sau un abate, provenind din nobilimea de rangul cel mai înalt. *Şeful cancelariei palatului,* ai cărei funcţionari erau clerici se numea *cancellarius,* care confirma şi comunica hotărârile regale. Existau şi o serie de funcţionari laici, dintre care cel mai important era „Contele palatului", care administra justiţia regală.

Structura politică şi administrativă a Imperiului se baza pe o împărţire a teritoriului în *comitate,* puse sub conducerea unui înalt funcţionar imperial, *contele.* Comitatele coincideau fie cu oraşele mai importante, precum în Gallia, fie cu teritoriul locuit de o fracţiune a unui popor sau comunitatea mai multor sate, ca în Germania. Pe teritoriu său, contele îl reprezenta pe rege în toate funcţiile sale : aducea la cunoştinţă dispoziţiile regale şi veghea la aplicarea lor, la păstrarea ordinei publice, răspundea de înrolarea oamenilor liberi pentru serviciul militar, urmărea perceperea texelor şi amenzilor cuvenite regelui. Funcţia sa cea mai importantă era administrarea justiţiei, în virtutea titlului său de *judex* , pe care o exercita în cadrul unor adunări ale oamenilor liberi, pe care le convoca când era cazul. Cu timpul, s-a format şi un corp de judecători specializaţi, cunoscători ai dreptului cutumiar, care erau numiţi pe viaţă, cu acordul contelui. Veniturile contelui erau asigurate de un domeniu care îi era atribuit, de uzufructul temporar al unei părţi din domeniile regale, aflate îm comitatul său, precum şi pe un procent din amenzi. Conţii, recrutaţi de regulă din rândul celei mai înalte aristocraţii, puteau fi transferaţi sau destituiţi de suveran dar în practică acest lucru se întâmpla rar, pentru că nu existau suficienţi administratori pentru comitate. În timp, datorită veniturilor substanţiale şi a achiziţionării unor proprietăţi funciare, conţii devedeau potentaţi locali ereditari.

În zonele de frontieră erau organizate *mărcile* , guvernate de un *marchiz* care exercita puterea civilă şi militară. Mărcile aveau mai ales un aspect militar, fiind fie în zone unde ocupaţia militară de către Imperiu nu se desăvârşise încă, fie grupuri de comitate, din motive de apărare. Mai existau diviziunile teritoriale numite *ducate* , regiuni autonome în cadrul imperiului sau de la periferia lui.

Cu aceşti administratori locali superiori , împăratul sau regele lua contact o dată pe an, convocându-i la o adunare generală într-unul din palatele sale sau la reşedinţa imperială. O altă adunare, mai restrânsă, cu participarea doar a unor demnitari, elabora, împreună cu suveranul, programul ce urma să fie expus adunării generale. Actele privind hotărârile luate se numeau *capitulare.*

La baza acestei organizări teritoriale, care a reprezentat prima încercare de administrare centralizată după Imperiul roman, sta o aristocraţie puternică creată de împărat în locul vechii nobilimi de sânge. Împăratul sau regele încerca să-şi asigure fidelitatea acestora prin importante donaţii de moşii, care deveneau posesiuni ereditare, micşorând pe cele regale.

Deşi aveau o capitală stabilă, la Aquisgrana, regii carolingieni nu locuiau numai acolo, ci se deplasau cotinuu, însoţiţi de întreaga curte, de la un castel la altul, aflate în zona dintre fluviile Loara şi Rin. În jurul acestor castele se aflau proprietăţile regale – terenuri agricole, de vânătoare, păduri, rezervaţii pentru creşterea porcilor etc., administrate de funcţionari regali, proprietăţi care asigurau tot ce era necesar curţii regale. Alte surse de venit ale suveranilor le reprezentau amenzile, confiscările, drepturile vamale, taxe pentru folosirea drumurilor, podurilor, cursurilor de apă, donaţii, prăzi de război, tributuri, şi dări. Prin cucerirea unor noi teritorii şi confiscarea unor proprietăţi nobiliare, împăratul /regele îşi procura terenuri necesare pantru a-i răsplăti pe noii săi vasali.

Regalitatea

Conform modelului creat de Imperiul carolingian, biserica era aceea care, prin actul solemn al încoronării, consfinţea din punct de vedere religios puterea politică a regelui sau împăratului.

Ceremonia propriu-zisă avea trei momente : *„promisiunea”*, un act ritual conceput de Biserică în scopul limitării puterii împăratului sau regelui, înlocuită în secolul XII de *jurământ* , pe care viitorul monarh îl rostea cu mâna pe Evanghelie sau o relicvă sacră. Episcopul care celebra ceremonia încoronării îi cerea viitorului rege să promită că aduce pace Bisericii şi supuşilor săi creştini, că va înlătura nedreptatea şi va lupta contra duşmanilor lui Dumnezeu şi că va face tot ce-i stă în putinţă pentru ca în regatul său să domnească pacea şi mizericordia. Promisiunea era urmată de „*alegere”,* când episcopul îl declara rege, se întorcea spre episcopii şi nobilii prezenţi la ceremonie care aprobau şi spre popor, care striga de trei ori : „Încuviinţăm , aşa vrem să fie”. Următorul act era esenţa ceremoniei, *ungerea cu mir pe frunte, ritual prin care regele devenea „alesul lui Dumnezeu”.* După aceea, episcopul îi înmâna inelul, simbol al legăturii regelui cu poporul şi spada, pentru a lupta contra duşmanilor credinţei. *Încornarea* propriu-zisă era actul de investire cu demnitatea regală, fără să aibă semnificaţie relgioasă. Din toate aceste rituri decurgea *caracterul sacru al regalităţii* , generalizat în întreg evul mediu occidental şi, de asemenea, *caracterul religios al instituţiei regale* şi al reprezentantului ei. Monarhul avea obligaţii faţă de supuşii săi, pe care trebuie să-i protejeze de duşmani, să menţină pacea şi dreptatea, să ocrotească Biserica. A-l sluji pe Dumnezeu, identificat cu biserica şi pe rege era datoria oricărui supus.

Pentru regii franci, *statul se confunda cu însăşi persoana regelui*. Regatul era conceput ca o proprietate personală, pe care regele o putea împărţi şi lăsa moştenire. Statul merovingian, anterior celui carolingian, păstra caracteristici specific germanice: regalitatea era considerată de origine divină, de unde decurgea puterea de *taumaturg* (vindecător) a regelui, care după creştinerea francilor devine un ajutor acordat de Dumnezeu regilor pentru putere spirituală, morală şi materială, în scopul exercitării suveranităţii.

Imperiul franc era statul unei aristocraţii care domina popoare diferite. Odată cu declararea lui Carol cel Mare ca „rege al francilor şi longobarzilor” se accentuează caracterul relativ unitar al statului, devenit imperiu şi apoi dezmembrat. De asemenea, actul de investitură religioasă al monarhului constituia un alt factor de coeziune internă al statului. Aceasta a însemnat pentru *franci, singurul popor barbar creştinat ca romano-catolici* şi nu arieni (arianismul era considerat atât de biserica romano-catolică cât şi de cea bizantină o erezie, deoarece adepţii ei negau natura divină a lui Isus), o recunoaştere a lor de către Biserica romano-catolică drept un

popor priviliegat, care avea misiunea de a reconstitui în Occident vechiul Imperiu roman, având însă ca bază religia creştină. Universalismul Imperiului carolingian, coincizând cu cel al Bisericii romano-catolice făcea ca acesta să apară ca un corp al creştinătăţii, un stat în care conducătorii şi diferiţii reprezentanţi ai Bisericii aveau funcţii în toate structurile importante.

INSTITUŢIA BISERICII ÎN EVUL MEDIU

Spre deosebire de Imperiul roman, unde funcţiile sacerdotale aveau acelaşi regim ca cele civile, putând fi conferite, în pincipiu, oricărei persoane, Biserica creştină a acordat aceste funcţii unor persoane alese şi consacrate printr-un rit religios, prin care aceştia se dedicau exclusiv unor asemenea activităţi.

Începând din secolul II, aceste funcţii aveau o organizare ierarhică dublă : o ierarhie de ordine (episcop, preot, diacon, subdiacon) şi de jurisdicţie (a episcopului asupra clerului şi a comunităţii sale locale).

În perioada de sfârşit a Imperiului roman, antinomiile de ordin filosofic, politic şi social dintre stat şi biserica creştină erau deosebit de acute. Astfel încât Biserica s-a separat de stat, ceea ce nu a împiedicat-o să aibă raporturi de bună înţelegere cu puterea statală, încă din prima parte a evului mediu. Biserica a obţinut animite privilegii, statul roman îi recunoscuse capacitatea patrimonială (de a deţine proprietăţi), administrate de episcopi. Clerul a primit scutiri de taxe şi prestaţii, episcopului i-a fost recunoscută o anumită jurisdicţie.

În perioada următoare primelor migraţii, Biserica s-a găsit într-o situaţie foarte critică, pentru că majoritatea provinciilor occidentale fuseseră ocupate de popoare germanice de religie creştină ariană, cu excepţia francilor, care adoptaseră de la început creştinismul roman. Francii vor fi aliaţii Bisericii împotriva popoarelor de religie ariană. Dar destul de curând, creştinismul roman a început să se propage în Anglia, Gallia, Germania, Europa centrală, nordul Italiei, astfel încât prestigiul Bisericii romane a crescut enorm în toată lumea creştină.

Ca urmare a creşterii puterii politice a Bisericii în Imperiul carolingian şi în epocile ulterioare, în unele zone occidentale, precum Germania de astăzi, episcopii şi abaţii au primit titluri de duci şi conţi iar în nordul Italiei oraşele au fost puse sub autoritatea unor viconţi numiţi de către episcopi. Dependenţa faţă de Imperiu a Bisericii se menţinea însă prin numirea de către împărat a episcopilor dintre persoanele de încredere ale acestuia.

Papalitatea

La începutul secolului V, episcopii creştini deveniseră persoanele cele mai importante de care autorităţile romane trebuiau să ţină seama. Când comunitatea creştină a ajuns să formeze marea majoritate a locuitorilor unui oraş, episcopul era pratic persoana cea mai influentă în regiune. Prin tradiţie, episcopii moşteniseră puterea de judecători şi de arbitri între creştini.

Iniţial, în ierarhia ecleziastică, nu exista un rang superior celui de episcop, toţi aceştia fiind egali între ei, inclusiv cel al Romei. Dar în secolul V, episcopul Romei îşi arogă titlul roman de *Pontifex Maximus* , păstrat până astăzi ca *Suveranul Pontif.* Începând din secolul VI, cuvântul Papă, care până atunci denumise, în Biserica apuseană, orice episcop, va deveni *titlul onorific doar al episcopului Romei.* Acest oraş fiind centrul civilizaţiei occidentale, în perioada migraţiilor, episcopul Romei a rămas autoritatea ecleziastică supremă. Din punct de vedere teologic, pretenţia sa la hegemonie asupra celorlalţi episcopi şi-a găsit justificarea într-un text *al Evangheliei lui Matei : „Tu eşti Petru şi pe această piatră voi zidi Biserica mea..."*, interpretat ca o confirmare a primatului lui Petru, unul dintre apostolii lui Isus , martirizat la Roma, asupra celorlalţi apostoli.

Consolidarea instituţiei papalităţii s-a putut realiza în primul rând datorită condiţiilor politice favorabile : Roma, fost capitală a Imperiului, se confrunta cu o reală criză de autoritate, în condiţiile în care nu mai exista nici un împărat, nici instituţii civile şi nici o eficientă apărare militară. Episcopul Romei, Papa Leon I este cel care a reuşit să-l convingă pe Attila, regele hunilor, să renunţe la ocuparea Romei iar mai târziu pe un conducător vandal să nu masacreze populaţia şi să nu distrugă oraşul. De asemenea, în anii de secetă şi foamete, episcopul Romei se ocupa de organizarea ajutorării populaţiei, astfel de împrejurări ca şi altele având ca efect creşterea încrederii populaţiei în puterea clericală şi a prestigiului capului acesteia.

Bisericile creştine din Apus trebuind să suporte, în secolele V-VI, controlul regilor barbari, episcopul Romei a ajuns să fie considerat şi în Răsărit ca *reprezentantul întregii creştinătăţi în Occident* pentru că sediul lui era singurul din Apus şi totodată singurul care menţinea contactul permanent cu autorităţile ecleziastice din Constantinopol, în partea răsăriteană a fostului Imperiu roman.

În Biserica romană s-a instituit principiul autorităţii absolute a Papei, respectiv „infailibilitatea" Papei în materie de dogmă şi morală. În secolul IX, instituţia papalităţii îşi dobândise deja forma sa definitivă şi era o realitate de necontestat.

Relaţiile dintre Imperiu şi Papalitate

„De fapt, creştinătatea este bicefală. Ea are doi capi : papa şi împăratul. Istoria medievală e compusă mai mult din neînţelegerile şi luptele dintre ei decât din acordul lor realizat în mod efemer în jurul anului 1000, de către Otto III şi papa Silvestru II. Pentru restul vremurilor raporturile dintre cei doi capi ai creştinătăţii vădesc rivalitatea ce există la nivelul cel mai înalt al celor două ordine dominante, dar concurente, ale ierarhieie clericale şi ale ierarhiei laice – al preoţilor şi al războinicilor". (J. le Goff)

Este „duelul" dintre sacerdoţiu şi imperiu, dintre *sacerdox* şi *rex,* conflictul dintre puterea spirituală şi cea temporală, după expresia istoricului francez, ce a marcat întreg Evul mediu occidental. În ce fel a încercat fiecare dintre ei să rezolve conflictul în favoarea sa ? Răspunsul îl dă autorul citat : încercând să reunească cele două puteri în persoana sa, papa devenind împărat, regele devenind preot, mai precis fiecare dintre reprezentanţii celor două puteri a încercat să îşi adjudece unele dintre prerogativele puterii rivale.

Din partea puterii religioase, situaţia se limpezeşte foarte repede şi anume după schisma din 1054, când biserica apuseană nu reuşeşte să obţină recunoaşterea de către cea din răsărit, a patriarhului Constantinopolului, a supremaţiei sale. Urmarea : despărţirea creştinătăţii în cea apuseană, condusă de Biserica romano-catolică , cu sediul la Roma şi cea răsăriteană, condusă de Biserica ortodoxă, cu sediul la Constantinopol. Apoi, Papa Grigore al VII-lea face un pas hotărâtor, cu declaraţiile sale în care afirma : „Numai pontiful roman este numit cu bună dreptate pontif universal... cel ce nu face parte din biserica romană nu trebuie considerat drept catolic". În cursul secoului XII, din „vicar al sfântului Petru", Papa ajunge „vicar al lui Christos" şi prin procesele de canonizare controlează consacrarea noilor sfinţi. În secolele XIII-XIV, papii fac din Biserică, prin intermediul fiscalităţii pontificale, o adevărată „monarhie".

De asemenea, tentativa puterii pontificale de a absorbi funcţia imperială s-a evidenţiat şi prin actul cunoscut sub numele de *Donatio Constantini* (Donaţia lui

Constantin), prin care ultimul împărat roman, care avusese sediul la Roma şi îl mutase în secolul IV la Constantinopol, declara că îi lasă papei oraşul Roma. Documentul este un fals, a cărui autenticitate a început să fie contestată din secolul X, el fusese redactat în jurul anului 800 şi datat 331. Prin acelaşi act, Constantin ar fi donat Papei Silvestru şi urmaşilor săi supremaţia asupra celor patru sedii patriarhale – Alexandria, Antiohia, Ierusalim, Constantinopol şi îl autoriza să poarte diadema imperială.

Începând de la sfârşitul secolului XI , papii sunt încoronaţi la ascensiunea lor la pontificat, pecum împăraţii erau încoronaţi de Papă.

La rândul său, putera statală, laică, a împăratului sau regelui este departe de a fi în chip la fel de incontestabil capul societăţii laice, după părerea aceluiaşi le Goff. Argumentele sale principale sunt : perioadele în care Europa occidentală nu a avut un împărat sunt mult mai lungi decât cele în care Biserica nu a avut Papă ; în secolul XIII apare teoria conform căreia „orice rege în regatul său are aceleaşi puteri ca împăratul în imperiul său", ceea ce a determinat, încă din perioadele anterioare ca titlul de împărat să aibă o extindere limitată, căci împăraţii se mulţumeau cu o preeminenţă onorifică, cu o autoritate morală, ce le conferea un fel de patronaj asupra celorlalte regate. Carol cel Mare fusese cel care încercase să unească în persoana sa îndoita demnitate , imperială şi sacerdotală. Primul mijloc de a obţine aceasta a fost ceremonia ungerii şi încoronării, ce au făcut din el „unsul Domnului", „regele încoronat al lui Dumnezau". Presupusa putere de vindecători a împăraţilor ori regilor presupunea o origine divină, ceea ce îi apropia, de asemenea, de ipostaza lor sacerdotală. În plus, se instituise cutuma ca împăraţii carolingieni să îi aleagă pe papi.

În ciuda acestui conflict permanent, mai mult sau mai puţin vizibil, cele două puteri s-au sprijinit reciproc : cel mai important aliat al imperiului sau regalităţii a fost Biserica romano-catolică, care a susţinut, prin puterea ei spirituală, coeziunea formaţiunilor statale, chiar dacă efemere; în acelaşi timp, chiar prin ceremonia de încoronare, conducătorul laic era, în mod oficial, apărătorul credinţei romano-catolice, al Bisericii şi supuşilor săi creştini.

Monahismul

Monahismul a început să fie cunoscut în Occident din secolul IV, când s-au fondat comunităţi de călugări şi călugăriţe, de scurtă durată. Perioada de avânt a monahismului începe în secolul VI, prin fondarea *primei mănăstiri din Occident,* pe *insula Lerins* (la sud de Cannes) , devenită în scurt timp o pepinieră de episcopi. Tot în secolul VI a fost fondată celebra mănăstire de la Montecassino, de către *Benedict de Norcia* (de unde numele de *benedictin* dat acestui ordin călugăresc), care a instituit *regula benedictină* , ce a stat la baza monahismului occidental, cunoscând o serie de variante. *Principiile fundamentale* ale acesteia erau : *pietate, supunere, castitate, sărăcie, umilinţă, caritate, viaţa trăită în comunitate.* Regula benedictină nu ducea la excese ascetice, ci era dominată de măsură şi moderaţie. Hrana unui călugăr benedictin era sobră dar abundentă, respectiv o singură masă pe zi, vara şi în zilele de post, iarna 2 mese fără carne dar cu 2 feluri de mâncare, o pâine de o jumătate de kg şi o jumătate de litru de vin. Călugării aveau un dormitor comn, fiecare avea drept la o saltea de paie, un cearceaf, o pătură, o pernă, două anterie (piesă de îmbrăcăminte specifică călugărilor), ciorapi, o pereche de încălţăminte, pe an. La intrarea în mănăstire, novicii făceau făgăduinţa solemnă de a rămâne toată viaţa acolo. De regulă, mănăstirile erau conduse de un *abate*, secondat de un *prior* şi un *econom.*

In secolele VI-VII, în Insulele Britanice a apărut *monahismul celtic* , care s-a răspândit şi în Franţa, Italia, Elveţia . Pe lângă regulile de bază benedictine, acest tip de monahism avea particularitatea că fiecare abate elabora o „regulă" pentru călugării săi, printre care se numărau şi mulţi preoţi. Aceştia îmbinau viaţa în comunitate cu cea petrecută în sihăstrie şi îşi fixaseră ca o misiune importantă evanghelizarea populaţiilor necreştine. Viaţa lor era extrem de aspră, presupunând munci fizice extenuante, meditaţii, posturi prelungite, flagelări, pedepse corporale. În acelaşi timp, o parte dintre aceşti călugări se dedicau şi activităţilor intelectuale, prin studiul sistematic al limbii latine, al astronomiei, meşteşuguri precum prelucrarea metalelor preţioase, scrierea şi pictarea cu miniaturi a manuscriselor. În acest fel, aceşti călugări şi respectivele centre mănăstireşti au avut o contribuţie importantă la viaţa intelectuală, culturală a epocii, la răspândirea cunoştinţelor de acest fel în lumea occidentală.

La începutul secolului X , în Franţa a fost fondată mănăstirea de la Cluny, care a dominat prin prestigiul şi bogăţia ei trei secole de viaţă monastică medievală.

Ordinul clunisian se bucura de privilegiul acordat de Papă de a nu trebui să se supună jurisdicţiei episcopului local, rămânând sub jurisdicţia exclusiv a autorităţii papale. Abaţia de la Cluny, devenită pe parcurs un complex mănăstiresc, avea în subordine abaţii afiliate şi priorate, peste 1100 în secolul XII. Abatele din Cluny, ales de călugării acestei mănăstiri , îi numea şi controla pe priorii mănăstirilor care formau marea familie clunisiană şi care îi jurau fidelitate. Comunitatea era răspândită din Italia până în Anglia, Germania, Spania, Polonia . În mănăstirile clunisiene mai trăiau, separat de călugări, şi laici, bărbaţi şi femei, de obicei văduvi şi văduve care îşi dăruiseră averea mănăstirii, primind în schimb adăpost, hrană şi îndrumare spirituală.

În aceste mănăstiri, muncile fizice erau făcute de servitori şi „fraţi converşi", laici încadraţi în comunitatea monastică, dar care nu deveneau călugări. Viaţa călugărilor se desfăşura potrivit regulii benedictine, dar cu o hrană mai consistentă şi fără să aibă un dormitor comun, ci chilii separate. Ei preţuiau mai mult munca intelectuală decât cea fizică, mai ales copierea manusciselor şi ornarea lor cu miniaturi. Caritatea ocupa un loc central în viaţa călugărilor clunisieni, ordin care manifesta o anumită deschidere spre societatea laică, deschizând, spre exemplu, şcoli pentru laici conduse de călugări. Din rândul clunisienilor au provenit mulţi aristocraţi. Ordinul a avut un rol important în creştinarea populaţiilor rurale din Franţa, Italia, Germania, Anglia, ca şi în activitatea de construire a numeroase edificii religioase. Arhitectura construcţiilor ce formau complexul de la Cluny a stat la baza unui nou stil arhitectonic medieval, stilul romanic.

Nu a fost mai puţin important rolul ordinului clunisian în viaţa economică medievală, acesta poseda domenii întinse, rezultate din donaţii şi achiziţii, pe care le exploatau direct sau le dădeau în arendă. De asemenea, au fondat pe domeniile lor colonii de ţărani, legaţi de parcelele de pământ pe care le lucrau dar liberi în cadrul gospodăriilor lor. Au întemeiat noi aşezări rurale iar în oraşele apropiate de abaţiile clunisiene au favorizat dezvoltarea meşteşugurilor şi a comerţului. Abaţii şi priorii acestui ordin exercitau pe domeniile lor drepturile economice şi juridice ale seniorilor feudali laici.

În secolul XII, a apărut *ordinul cistercian* , care a cunoscut o remarcabilă dezvoltare în secolele următoare. Călugării cistercieni, între care se găseau şi mulţi preoţi, îşi duceau viaţa în comun, cât mai departe de aşezările laice, dar nu admiteau sihăstria. Aveau un regim alimentar sobru, munceau în comun în tăcere absolută şi erau ghidaţi de ideea penitenţei şi a umilinţei, de aceea cea mai mare parte a timpului

era dedicată muncilor fizice, ca agricultori, meşteşugari, crescători de vite, păstori, constructori.

Ca organizare, cistercienii aveau o federaţie de abaţii, în cadrul căreia fiecare mănăstire era autonomă şi îşi alegea abatele . În fiecare an, abaţii tuturor mănăstirilor se adunau pentru a discuta şi a lua hotărâri în problemele importante ale ordinului. Idealul lor de viaţă a contribuit la apariţia modelului vieţii medievale cavalereşti şi a influenţat literatura curteană medievală. Ca şi clunisienii, au ajuns la o mare putere economică, ceea ce contrazicea, într-un anumit fel, principiul lor fundamental de sărăcie şi umilinţă.

Ordinele de *„călugări cerşetori*", au apărut în secolul XIII. Dintre aceştia, *dominicanii* au cunoscut repede o mare răspândire geografică în întreaga Europă şi în Palestina. Practicau penitenţa ca o metodă de perfecţionare morală, sărăcia şi umilinţa cerşitului, caritatea, prin acţiuni şi predici, de aceea erau numiţi şi călugări predicatori. *Franciscanii* , ordin fondat în Italia de Francisc de Assissi, era caracterizat de extrema simpitate, umilinţă, seninătate, împăcare şi supunere, în orice împrejurare, autorităţilor bisericeşti şi laice, dragoste mistică faţă de natură.

Aceste ordine au jucat un rol principal în combaterea ereziilor, fiindu-le încredinţate de către papi tribunalele Inchiziţiei. În plan intelectual, au dat mari personalităţi în filosofie, educaţie şi artă, în cel din urmă domeniu şi-au exercitat influenţa prin principiile lor asupra unor nume de seamă ale picturii prerenascentiste, în Italia îndeosebi, precum Cimabue sau Giotto.

FEUDALISMUL. REGIMUL VASALITĂŢII

Fenomenul specific societăţii occidentale medievale a fost *feudalismul,* un *sistem de guvernare dar şi de raporturi economice, sociale, juridice, un mod de viaţă care a generat anumite structuri mentale, de gândire şi mentalitate*.

Din punct de vedere social şi politic, feudalitatea a fost un tip de societate bazată pe legături de dependenţă „de la om la om", având în vârf o clasă de nobili războinici şi în care puterea publică, altădată aparţinând statului, se dezagregă într-o serie de instanţe autonome.

Din punct de vedere juridic, feudalitatea se defineşte prin obligaţiile de supunere şi de servicii din partea *vasalului* faţă de *senior* , care îi garantează primului protecţia şi îi acordă un *feud.* După modelul roman târziu, când împăraţii acordau veteranilor de război sau barbarilor loturi de pământ în zonele de frontieră, în schimbul obligaţiei de a presta serviciul militar, regii carolingienii au acordat ,sub formă de concesiuni, pământuri nobililor, bisericii şi altor persoane, la început temporare, apoi devenite ereditare. Aceşti beneficiari deveneau *vasali* , prin actul de supunere faţă de donator, având mai ales obligaţii militare. La beneficiile propriu-zise, se adăugau anumite titluri, care au devenit şi ele ereditare. Termenul de *beneficium* , care consfinţea aceste raporturi începuse să fie înlocuit în secolul XI cu cel de *feud.* Acesta era folosit încă din secolul X, în forma latină *fevum* , dar termenul de feudalitate apare abia în secolul al XVIII-lea, derivat din adjectivul feudal.

Termenul *feud* are un dublu sens : de *concesiune în schimbul unor obligaţii reciproce* şi de obiectul însuşi al acestui raport juridic, adică de *pământul acordat de senior vasalului.* Feudul, în această accepţie, era moşia acordată, în schimbul prestării serviciului militar, cu obligaţia de a fi păstrat în starea în care îl primise beneficiarul dar putea fi lăsat moştenire de către vasal, dacă moştenitorul acestuia era recunoscut de suzeran ca vasal, printr-un act de investitură.

Senioria a precedat feudalitatea iar calitatea şi regimul vasaulului feudal sunt diferite de cele ale vasalului seniorial. Seniorul feudal nu este totuna cu seniorul teritorial, adică cel care conduce un *mansus* (bucată de pământ) şi care îşi exercită drepturile de autoritate, de putere publică pe teritoriul său. De altfel, fenomenul feudal şi cel seniorial sunt în strânsă legătură, pentru că aproape întotdeauna un senior

teritorial deţinea senioria sa ca un feud, din partea unui senior feudal al cărui vasal era.

În epoca propriu-zis feudală, începând cu secolul X, pe teritoriul feudului, slujbaşii regelui, care aveau calitatea de seniori, nu puteau să perceapă dări, să exercite dreptul de judecată sau orice alt act de autoritate. În felul acesta, posesorii de feude primeau nu numai drepturi feudale, ci şi senioriale, respectiv politice, încât regalitatea nu mai avea decât teoretic dreptul la suveranitate, practic prin sistemul vasalităţii. Regele rămânea suzeranul general (din latinescul *superanus* –superior) . Printre drepturile de seniorie ale marilor feudali, de care aceştia adesea abuzau, se număra cel de a porni războaie din proprie iniţiativă, dreptul de a publica ordonanţe, de a percepe dări şi taxe, drept exclusiv de vânat, de pescuit, ca şi cel de a bate monedă proprie.

Conflictele dintre regi şi nobilii regatelor mai importante de pe teritoriul Franţei şi Germaniei de astăzi au dus la o situaţie de nesiguranţă şi anarhie, astfel încât cei mai puţin apăraţi au căutat spirjinul în protecţia celor mai bogaţi şi puternici. În acest fel a apărut *forma feudală a vasalităţii, prin care vasalul se încredinţa celui mai puternic ca „omul său”*, căruia îi jura să-i fie credincios iar seniorul îi asigura protecţia şi întreţinerea, îm mod practic prin acordarea unui feud. Aceasta era una dintr formele de intrare în vasalitate, la cererea vasalului. O altă practică presupunea ca un senior, uneori chiar regele, pentru a spori numărul celor credincioşi lui, oferea un feud unui viitor vasal. De regulă, angajamentele contractate între cei doi erau pe viaţă, cu drept de a fi prelungite sau extinse asupra urmaşilor vasalului.

Îndatoririle vasalului erau:

1.ajutorul militar dat seniorului, de câte ori i-o cerea acesta , în condiţii dinainte stabilite, în primul rând privind durata campaniei

2. să-l accepte ca judecător al său şi să îndeplinească el însuşi această sarcină, dacă i se cerea, participând la întrunirile de la curtea seniorului

3. să-l sfătuiască în diferite chestiuni , dacă i se cerea

4. să verse seniorului o redevenţă în bani

5. să îl ajute pe senior cu bani sau daruri în natură, în următoarele cazuri: când seniorul pleca în cruciadă ; dacă seniorul fusese făcut prizonier şi urma să se plătească o sumă pentru răscumpărarea sa; când fiul cel mai mare al seniorului era investit cavaler ; când fiica cea mai mare a seniorului se căsătorea

La rândul său, seniorul era obligat să-l menţină pe vasal pe feudul pe care i l-a acordat, să-l întreţină, cu toată familia acestuia, la curtea sa, în cazul în care nu îi acordase un feud, să-i facă dreptate şi să-l apere în diferite situaţii. Nerespectarea de către senior a acestor obligaţii putea avea drept urmare refuzul din partea vasalului de a mai accepta suzeranitatea seniorului şi anularea vasalităţii.

Relaţiile de vasalitate erau consfinţite prin ceremonia omagiului şi a investiturii, despre care există informaţii atât scrise cât şi reprezentări artistice. *Omagiul* era *actul solemn prin care vasalul se încredinţa seniorului ca „omul său”* : vasalul, cu capul descoperit, îngenuncheat în faţa suzeranului, îşi punea palmele împreunate între palmele acestuia ; îi jura credinţă, după care suzeranul îi spunea să se ridice, îl îmbrăţişa, îl săruta pe gură şi declara că îl acceptă ca „om al său”. *Investitura* era *reprezentarea simbolică a unui act de drept civil*, prin care unui vasal i se acorda posesiunea unui feud, a unei demnităţi sau beneficiu şi consta în înmânarea de către suzeran a unui obiect simbolic, reprezentând feudul acordat.

O altă componentă a vasalităţii o constituiau *privilegiile feudale*, din care elementul fundamental îl reprezentau *imunităţile.* Acestea însemnau, de regulă, scutirea, parţială sau totală, de obişnuitele obligaţii fiscale şi judiciare, respectiv scutirea de taxe şi dări şi scoaterea de sub jurisdicţia autorităţii statale. Acest lucru a făcut ca puterea feudală să se consolideze în detrimentul celei centralizate, a suveranului, fie el rege sau împărat.

La începuturile feudalităţii, au beneficiat de imunităţi mai ales Biserica şi oamenii săi, clericii şi călugării putând fi judecaţi numai de către forurile juridice bisericeşti. La un moment dat, chiar şi laicii recurgeau la autoritatea judiciară a Bisericii, respectiv a episcopului sau abatelui, căruia suveranul îi acordase dreptul de a judeca, în cauze civile şi penale, pe toţi laicii de pe domeniile lor.

Din punct de vedere fiscal, instituţiile bisericeşti, ca şi marii seniori feudali, au obţinut de la rege scutirea de anumite obligaţii, precum dări pentru folosirea apelor, pentru pescuit, exploatarea minelor, construirea de mori şi castele. Acest drept devenea uneori activ, în sensul că mănăstirea sau seniorul feudal puteau să impună anumite dări celor care se găseau pe pământurile lor , în beneficiu propriu. În acest fel, statul feudal se compunea dintr-o reuniune de seniori feudali, fiecare cu vasalii săi iar puterea regelui era doar simbolică.

DREPTUL ŞI JUSTIŢIA

Într-o societate ca cea medievală, bazată pe ideea de forţă şi pe convingera că „forţa face dreptatea", se simţea nevoia unor principii de justiţie clare. În acea epocă, *suveranul reprezenta însăşi ideea de justiţie*, în mentalitatea şi gândirea poporului ca şi în virtutea prerogativelor sale de reprezentant al lui Dumnezeu pe pământ şi deci de judecător suprem. El era cel care veghea la păstrarea tradiţiilor.

La popoarele germanice, baza dreptului o formau *cutumele* , obiceiurile locale transmise prin tradiţie şi menţinute prin consimţământ mutual. Cutumele însă nu erau foarte precise şi riguroase, referindu-se adeseori la situaţii paticulare şi nu la principii. Ele au fost adunate în scrieri, începând din secolul XIII şi se aplicau conform *principiului „personalităţii legii"*, îndeosebi în Imperiul carolingian. Potrivit acestui principiu, fiecare om putea fi judecat numai după normele juridice cutumiare ale poporului căruia îi aparţinea şi nu după normele generale, valabile pe tot teritoriul statului. O soluţie la această situaţie a constituit-o aplicarea principiilor dreptului roman, care au inspirat de altfel culegerile de cutume locale. Carol cel Mare a emis, la fel ca împăraţii romani sau bizantini, dispoziţii juridice şi administrative, numite *capitulare* .

Caracteristică pentru justiţia medievală era fracţionarea autorităţii judiciare, cauzată de coexistenţa unor principii juridice contradictorii derivate din cutume diverse. Deşi personifica ideea de justiţie, suveranul nu o putea administra singur şi personal, astfel încât a încredinţat-o unor judecători, de regulă conţii, ducii şi marchizii, care erau şi şefii militari ai unui teritoriu. Pe domeniul său, fiecare senior trebuia să judece cauzele curente ale supuşilor săi iar când nu putea îndeplini această obligaţie, contele şi trimisul regal trebuiau să vină pe domeniul lui, împreună cu suita lor, să fie întreţinuţi de senior pe durata judecăţii. Şedinţele de judecată, precedate de o ceremonie religioasă, se ţineau într-o sală a castelului, în palatul episcopului sau sub cerul liber.

Până în secolul IX, trinunalele erau compuse din oameni liberi, aleşi din regiunea respectivă, asistaţi de câţiva cunoscători ai legilor şi ai cutumelor, erau prezidate de reprezentantul regelui care, după ce asculta părţile şi martorii, pronunţa sentinţa şi asigura executarea acesteia. Mai târziu, reprezentantul regelui, contele sau

un alt mare senior, îşi rezervă singur şi exclusiv dreptul de judecată, instaurând astfel justiţia feudală.

În privinţa **probelor** , cea ***a martorilor, întărită de jurământ*** era de o maximă importanţă. Jurământul era un act esenţialmente religios, de invocare a divinităţii ca martor sau garant în sprijinul unei afirmaţii făcute de cel care jura. Jurământul era însoţit de gestul ridicării mâinii drepte, cealaltă aşezată pe altar, un text sacru sau o relicvă. În scopul obţinerii mărturisirii acuzatului se folosea şi tortura, la început atât în cauza penale cât şi civile, mai târziu numai în cele penale grave.

O largă răspândire în Evul mediu au avut-o ca probe judiciare ***„ordaliile" sau „judecata lui Dumnezeu"***, un obicei foarte vechi, de origine germanică, justificat de credinţa în intervenţia divinităţii pentru a proba culpabilitatea sau nevinovăţia celui acuzat. Cazurile în care se aplicau asemenea probe erau *furtul, asasinatul, vrăjitoria şi adulterul. Ordaliile* cele mai comune erau:

1. *proba focului* consta în traversarea de către acuzat, dezbrăcat, a unui foc sau de a păşi pe jăratic, pe brăzdare de plug înroşite în foc, de ţinerea în mână a unei bucăţi de metal încins sau vărsarea de plumb topit în palme.
2. *proba apei clocotite* se aplica prin vârârea mâinilor într-o căldare cu lichid clocotind pentru a scoate de acolo un anumit obiect. Dacă arsurile rezultate din oricare din aceste probe, bandajate timp de 3 zile, se vindecau, acuzatul era declart nevinovat.
3. *proba apei reci* consta în aruncarea acuzatului, legat cu braţele de picioare, într-o apă adâncă. Dacă se menţinea la suprafaţă, era declarat nevinovat.
4. *proba îngurgitării* unor lichide, alimente otrăvite, sfinţite sau afurisite. Dacă acuzatul supravieţuia era nevinovat ; din aceeaşi categorie era proba înghiţirii unei mari cantităţi de pâine şi brânză de către acuzat , fără a bea apă, care de asemenea, dovedea nevinovăţia acestuia.
5. *proba crucii* , de origine creştină, prevedea că acuzatul trebuia să rămână imobil, cu braţele întinse deasupra capului în formă de cruce, cât timp dura recitarea unui număr de rugăciuni. Orice mişcare în acest timp era considerată proba vinovăţiei.
6. *proba sicriului* : prin faţa cadavrului unei victime asasinate erau puse să se perinde toate persoanele bănuite de crima respectivă iar dacă la apropierea uneia dintre ele se părea că mortul mişcă din buze, acela era declarat a fi asasinul. Această ordalie a fost aplicată până în secolul XVII, în Germania, Franţa, Italia, Spania.

Poziţia Bisericii în privina ordaliilor a fost mai degrabă de acceptare decât de condamnare.

O altă formă de „judecată a lui Dumnezeu" a fost **duelul judiciar ,** apărut la popoarele germanice şi transmis în Evul mediu la toate popoarele europene, ca o probă judiciară esenţială, al cărei rezultat exprima voinţa divinităţii. Cu o semnificaţie diferită şi anume pentru motive de „onoare", s-a menţinut în unele ţări europene până la începutul secolului XX, când a fost interzis.

Principalul motiv al admiterii acestei probe de către justiţia medievală era îndoiala faţă de valoarea jurământului prestat, cunoscut fiind faptul că adesea se jura strâmb. Deşi a fost contestată de Biserică şi apoi şi de către suverani, această practică a continuat, fiind recunoscută de mai multe legislaţii sau cutume locale. În secolul VI, duelul nu era rezervat numai nobililor, căci şi vasalul îl putea provoca la duel pe seniorul său, pentru motive stabilite de cutumă. Femeile puteau recurge la duel fie printr-un reprezentant, fie personal. Era interzis minorilor, clericilor, sclavilor sau iobagilor, bastarzilor şi evreilor, de asemenea era interzis între fraţi, între părinţi şi fii.

Consecinţele duelurilor erau diferite. Când se practica în cazurile civile, cel învins nu suferea pedepse corporale (dacă scăpa cu viaţă), ci plătea o amendă în folosul seniorului care prezidase duelul. Indiferent dacă era reclamant sau acuzat, cel învins în duel nu mai putea apărea într-un alt duel.

În cauzele penale, consecinţele pentru cel învins puteau fi : condamnarea la moarte; pedepse pecuniare, respectiv obligaţia de plăţi în bunuri sau bani ; confiscarea bunurilor în beneficiul seniorului judecător şi o parte în favoarea învingătorului ; pierderea anumitor drepturi civile (de a fi martor, de a încheia contracte şi altele) ; surghiunirea.

Până în secolul XIII, Biserica catolică a admis duelurile , mai puţin pentru clerici, care recurgeau la această formă prin reprezentanţi. Suveranii au manifestat poziţii diferite în această chestiune. Carol cel Mare a restrâns duelul şi a înlocuit armele de metal cu cele de lemn, alţi suverani au încercat să-l interzică, alţii l-au admis.

Vendeta sau faida a fost la începutul timpurilor medivale o datorie sacră, de răzbunare, pentru bărbaţii din familia celui ucis sau care a suferit o lezare (violenţă, adulter, răpire etc.). Dreptul la vendetă era rezervat numai celui lezat dar trebuia exercitat în primul rând de către capul familiei sale. Obligaţia vendetei era prevăzută pentru rude până la gradul al şaptelea, mai apoi până la al patrulea. Ruda care se

sustrăgea de la această obligaţie îşi pierdea dreptul la succesiune. Acest drept la vendetă s-a menţinut până în secolul XV, fiind apoi înlocuit cu compensaţii în bani sau natură, cu cuantumuri precis stabilite de cutume. Cel care nu vroia sau nu putea plăti despăgubirile îşi pierdea, temporar, libertatea sau suferea pedepse corporale.

O variantă de faida au fost **războaiele private** , prin care seniorii declarau altor feudali război, cu acordul regelui, care stabilea locul şi timpul acestora, la început. Mai târziu, seniorii nu mai cereau acceptul suveranului, ceea ce a făcut să fie condamnate de către aceştia şi de către Biserică.

În ce priveşte **sistemul penal** , după consumarea judecăţii, indiferent de forma ei , judecătorul pronunţa sentinţa, despre care se pretindea că este emanată de la Dumnezeu. Forma obişnuită de *pedeapsă capitală* era *spânzurarea*, aplicată delictelor grave pentru care nu se prevedea posibilitatea de despăgubire sau vinovatul nu o putea plăti. Un *capitular* emis de Carol cel Mare stabilea mai multe cazuri pasibile de pedeapsa capitală : dacă cineva nu a respectat postul mare; dacă cineva, crezând că o persoană este vrăjitoare, l-a ars şi i-a mâncat carnea ; dacă corpul unui defunct era ars ; dacă cineva era necredincios regelui ; dacă cineva a răpit pe fiica stăpânului.

Alte pedepse corporale erau : amputarea mâinii pentru delictul de sperjur, pentru preotul care ar fi folosit mirul în scopuri magice, pentru falsificatorii de bani ; scoatarea ochilor sau tăierea nasului ; însemnarea cu fierul roşu. Excluderea din comunitate se aplica celor care nu se prezentau la judecată, celor care refuzau să plătească o amendă. Tortura nu era socotită o pedeapsă, ci un mijloc de aflare a adevărului.

Cu privire la **dreptul privat şi al familiei** , la popoarele germanice de la începutul Evului mediu, structura familiei era gentilică. O familie era formată din părinţi, copii, descendenţi, rude colaterale, servitori şi sclavi, ultimii deşi nu făceau parte propriu-zis din familie, depindeau de ea. Tatăl avea deplina autoritate asupra familiei, numită *mundium.* Aceasta înceta când fiii erau apţi să folosească armele dar femeia rămânea permanent sub autoritatea tatălui sau a soţului. Tatăl nu putea dispune de bunurile familiei fără consimţământului copiilor iar normele de succesiune, în familiile de ţărani , meşteşugari, negustori etc. îi favorizau pe cei care rămăseseră să lucreze alături de tatăl lor, faţă de cei care îşi făcuseră o gospodărie separată.

Până în secolul VII, căsătoria era hotărâtă de tatăl fetei, care era „cumpărată" de viitorul soţ sau de familia acestuia. Preţul acesteia, numit *mefio* , era încredinţat femeii şi rămânea la dispoziţia ei. Fiica primea, la căsătorie, anumite bunuri din partea tatălui, reprezentând o parte din moştenirea care i se cuvenea şi, de asemenea, o zestre. Căsătoria era precedată de logodnă, care era un act public iar dacă nu era respectat, cel vinovat trebuia să plătească despăgubiri. Mai târziu, Biserica a impus consimţământul ambilor soţi, a interzis căsătoria între creştini şi necreştini, cea dintre oameni liberi şi sclavi, a impus celibatul preoţilor.

Problema divorţului era mai complicată : în dreptul roman şi în legislaţia împăratului bizantin Iustinian era recunoscut dar Biserica catolică nu l-a recunoscut oficial. O lege de origine longobardă permitea repudierea soţiei, chiar nevinovate şi dreptul de a se recăsători al soţului, care trebuia însă să plătească o amendă. Legislaţia francilor permitea divorţul în caz de adulter, indiferent de cine era comis.

În ce priveşte condiţia femeii, legislaţia lui Iustinian a eliminat dreptul de tutelă asupra ei dar Biseica romano-catolică le interzicea femeilor orice funcţii legate de biserică. În schimb , putea dispune de bunurile mobile şi imobile, deşi era dezavantajată în problema succesorală de moştenitorii bărbaţi. În secolul XII, femeile nobile puteau să deţină un feud, puteau face un testament, încheia un contract, intenta un proces. Situaţia era diferită de la o zonă la alta, de la o perioadă la alta.

Justiţia ecleziastică : pe lângă drepturile juridice ale unui episcop sau abate, care ţineau de cele ale feudalului, societatea medievală recunoştea Bisericii o jurisdicţie specială, în sensul că oamenii clerului, de orice rang, puteau fi judecaţi numai de tribunalele bisericeşti, fiind datori să respingă competenţa unui tribunal laic. De acelaşi drept beneficiau văduvele, orfanii, cei plecaţi în cruciadă.

În competenţa justiţiei ecleziastice intrau o mulţime de cauze : relative la actele rituale sacre, la dijma datorată Bisericii, la beneficiile şi bunurile Bisericii, la testamente şi legăminte prin jurământ. Jurisdicţia ecleziastică se extindea şi în materie penală : cazuri de sacrilegiu, adulter, infanticid, crimă comisă într-un loc sacru, crime contra credinţei creştine, precum simonia (traficul cu lucruri sfinte), vrăjitoria şi mai ales erezia.

Inchiziţia

În 1233, Papa Grigore al IX-lea a instituit Tribunalul Inchiziţiei, o nouă instituţie juridică care trebuia să fixeze anumite norme, să stabilească o procedură legală, care să înceapă printr-o anchetă (*inquisito* – cercetare, urmărire, anchetă).

Încă în secolul XII, fiecare episcop era obligat să-i descopere pe cei bănuiţi de erezie iar autoritatea laică trebuia să-şi dea concursul la aceasta. Organizarea şi conducerea tribunalului Inchiziţiei au fost atribuite de Papa Grigore al IX-lea călugărilor dominicani, cărora li s-au asociat franciscanii.

În regiunea unde se semnala o mişcare eretică, inchizitorul numit de Papă ordona, sub ameninţarea excomunicării, ca toţi cei care îi cunoşteau pe eretici să îi denunţe. Cei presupuşi a fi eretici se puteau prezenta de bunăvoie pentru a abjura erezia şi pentru a li se promite iertarea, în schimbul unei penitenţe. În caz contrar, Tribunalul Inchiziţiei, constituit din clerici şi laici, îi cita pe eretici sau pe cei bănuiţi de erezie să se prezinte la judecată. În caz că se dovedea netemeinicia denunţării, denunţătorul era condamnat la închisoare pe viaţă. Tribunalul îi acorda inculpatului dreptul de a se apăra singur sau de către un avocat, putea să aducă martori în sprijinul său. Interogatoriul se desfăşura în prezenţa întregului juriu, căruia i se cerea părerea înainte de pronunţarea sentinţei. Inchizitorii preferau în locul martorilor mărturisirea vinovăţiei de către cel acuzat de erezie iar ,în caz contrar, se recurgea la tortură.

Sentinţele erau aduse la cunoştinţă în adunări publice (numite în Spania *auto da fe* – act de credinţă) , la care inchizitorul convoca autorităţile civile, rudele, prietenii şi cunoştinţele celor condamnaţi. Ceremonia începea cu o slujbă religioasă, având ca temă combaterea ereziei, celor de faţă li se acordau *indulgenţe* şi se pronunţa *excomunicarea* celor care s-ar fi opus autorităţii Inchiziţiei. Sentinţa cea mai gravă de condamnare era arderea pe rug, cu îndeplinirea căreia era însărcinată autoritatea laică. Alte pedepse erau : penitenţe canonice (abjurări, posturi îndelungate), îndeplinirea unor opere de binefacere, dăruirea unor obiecte de cult, pelerinaje, purtarea unor semne sau haine distinctive, amenzi, confiscarea bunurilor, demolarea casei, interzicerea unor drepturi publice, pierderea unor drepturi civile, închisoarea pe timp determinat sau pe viaţă. Activităţile Inchiziţiei au devenit mult mai dure şi mai arbitrare după secolul al XV-lea.

VIAŢA URBANĂ ÎN EVUL MEDIU OCCIDENTAL

Vechile oraşe din timpul Imperiului roman au continuat să existe în perioada medievală, chiar dacă fuseseră în mare parte distruse şi devastate, mai ales de către barbari. Monumentele şi edificiile publice, inclusiv cele de cult greco-romane, erau ruinate iar populaţia oraşelor scăzuse dramatic, ajungând abia la câteva mii de locuitori într-un oraş mare. Perimetrul unui oraş se redusese iar activităţile meşteşugăreşti şi comerciale dispăruseră aproape complet în zorii Evului mediu. Unele oraşe mai păstrau ziduri de apărare iar în caz de pericol între aceste ziduri îşi găseau adăpostul şi oamenii din zona rurală. În vchile centre urbane, din Italia, Franţa, Spania, existente încă din Antichitate, locuiau şi marii proprietari funciari, împreună cu servitorii lor, aici primind produsele necesare de pe domeniile lor, care erau situate în afara oraşului.

De regulă, întrun oraş se ţinea un *târg,* în care ţăranii din împrejurimi şi negustorii ambulanţi îşi vindeau produsele celor din oraş sau în satele vecine. Oraşele de reşedinţă ale episcopilor erau totodată şi centre administrative, fără să aibă însă o populaţie activă de meşteşugari şi negustori şi fără personalitate juridică şi instituţii proprii.

În secolul VIII, ia naştere un nou tip de oraş, *burgul* , (de la latinescul *burgus* –cetate) şi începând de la sfârşitul secolului IX numărul acestora creşte neâncetat. Termenul *burgensis* – burghez (locuitor al unui burg) apare către anul 1000. Burgul era plasat, de regulă, într-un loc favorabil circulaţiei de mărfuri şi persoane, situat de obicei la întretăierea de drumuri comerciale, în imediata apropiere sau chiar în interiorul zidurilor unui oraş sau ale unui castel. Meşteşugarii şi comercianţii erau principalele categorii de locuitori ai unui burg, activităţile lor fiind strâns legate între ele. Comercianţii procurau şi vindeau meşteşugarilor materiile prime necesare produselor acestora (metale, piei, lână etc.), pe care negustorii le comercializau. Este evidentă *funcţia primordial economică a burgului* , diferită de vechile nuclee urbane antice şi de cele constituite în jurul unor castele şi mănăstiri. Activităţile meşteşugăreşti şi comerciale ale celor care trăiau în asemenea aşezări erau direct legate de existenţa unui feud. Cele mai multe burguri erau autonome, independente de vechile oraşe, mănăstiri şi castele, mai târziu au apărut şi aşa numitele „burguri rurale", înfiinţate în zone de câmpie, de regulă, departe de vechile centre urbane.

Burgul era organizat în jurul unei pieţe centrale, având scopuri comerciale. Pe lângă meşteşugari şi negustori, familiile şi servitorii lor, aici locuiau şi zarafii (cămătarii) şi giuvaergii (meşteşugari care se ocupau cu prelucrarea metalelor preţioase), mai ales de origine evreiască. Odată cu dezvoltarea burgurilor, nobilii au început să-şi construiască aici reşedinţe masive din piatră, cu mai multe nivele şi turnuri cât mai înalte, semn al bogăţiei şi prestigiului. Adeseri, nobilii îşi investeau veniturile în operaţiuni comerciale, spre exemplu ca cei din Veneţia şi Genova, oraşe-porturi maritime. Printre locuitorii burgului se numărau şi cei veniţi din vechile oraşe sau castele, cei care fuseseră în serviciul episcopilor, abaţilor sau castelanilor. De asemenea, iobagii fugiţi de pe moşii sau ţăranii sărăciţi. Cei din urmă, deşi erau oameni liberi, erau încă dependenţi de foştii lor stăpâni feudali, cărora trebuiau să le plătească în continuare anumite dări şi taxe sau să presteze munci, mai ales agricole.

Libertatea personală, din punct de vedere juridic, a burghezilor asigura o coeziune acestei societăţi urbane, care pentru a-şi salva libertatea şi a-şi dobândi practic autonomia, inclusiv cea administrativă, trebuiau să obţină acceptul episcopului sau nobilului de care depinseseră înainte, ceea ce a dus la o serie de conflicte. Faţă de seniorii ecleziastici, cei laici au acordat de obicei mai uşor, în schimbul unor taxe, autonomie burgului şi locuitorilor lui.

Începând din secolul XI, locuitorii burgurilor şi-au creat un anumit statut, o poziţie legală, angajându-se printr-un jurământ să se apere solidar şi să se ajute între ei. Cel mai vechi text de acest fel, din secolul XII, este numtr *Hotărâririle din Saint Quentin* , despre care se presupune că expunea cutume deja în funcţiune de mai mult de un secol. Acesta prevedea că *oricine se poate stabili în burg, cu condiţia să nu fie hoţ.* De asemenea, noul venit avea nevoie de *permisiunea primarului sau a juraţilor* oraşului pentru a putea rămâne, *trebuia să se supună justiţiei oraşului*, după care putea depune *jurământul comunal de întrajutorare*. Pe de altă parte, seniorii care aveau o reşedinţă la ţară, nu aveau voie să aibă un castel sau o locuinţă fortificată în burg, nu aveau nici un drept asupra locuitorilor acestuia, nu puteau contracta împrumuturi fără să depună un gaj iar, dacă erau solicitaţi, trebuiau să participe la acţiuni de judecată şi să dea ajutor militar burgului.

Oraşul era condus de *consuli* aleşi dintre burghezi sau de un *primar* ori de un *consiliu municipal* ales de delegaţii oraşului. Rolul principal în aceste consilii îl deţineau negustorii şi apoi meşteşugarii, dintre cei mai înstăriţi, astfel încât cu timpul se ajunge la o oligarhie burgheză. Reprezentanţii Bisericii erau de cele ai multe ori

ostili acestor noi forme de organizare şi autonomie, astfel încât au existat numeroase conflicte cu aceştia . Această situaţie a determinat apariţia instituţiei *„comunelor”*, ca rezultat al unui spirit asociativ determinat nu atât juridic cât de necesitatea de a convieţui într-un perimetru restrâns, de a împărţi în mod egal anumite obligaţii comnitare, privind apărarea, administraţia, întreţinerea edificiilor publice, îndeosebi biserica sau catedrala burgului.

Primele asemenea organizări urbane, numite „comune” au apărut în Italia, apoi în Franţa şi erau conduse de membrii cei mai bogaţi ai comunităţii burgului, mai ales negustori. Aceştia obţineau o serie de reduceri de taxe, precum şi o seamă de *libertăţi* : *independenţa personală faţă de senior, eliberarea de orice servituţi a celor ce se stabiliseră în oraş cel puţin timp de un an şi o zi, dreptul de căsătorie în afara senioriei, posibilitatea de a se muta oriunde, abolirea sau reducerea obligaţiei serviciului militar, stabilirea unor norme precise în fixarea impozitelor.* Dările, înainte fixate în mod arbitrar de către senior, încasate în interesul său exlusiv, în „comune” şi burguri erau fixate în proporţie cu veniturile fiecăruia şi destinate folosului comun, ceea ce a marcat un mare pas înainte. Abolirea tuturor privilegiilor senioriale asupra burgului a dus la o reală *autonomie* : *militară* –locuitorii burgului aveau dreptul să poarte arme, pentru apărarea propriilor interese ; *judiciară* – justiţia era administrată de judecători aleşi de burg ; *administrativă* – comunitatea burgului se îngrijea de lucrările de sistematizare ale oraşului, de apărare, construcţia şi întreţinerea zidurilor de apărare şi a bastioanelor, impunea singură toate taxele şi contribuţiile , pe care le administra singură. Hotărârile importante erau luate în cadrul adunărilor generale, la care participau toţi membrii comunităţii. În acestea erau alese persoanele care primeau funcţii judiciare, îm administrarea patrimoniului public, rezolvarea treburilor curente. Tote acestea au schiţat, deja la sfârşitul secolului XI, trăsăturile unei viitoare organizări municipale.

Aceste schimbări în evoluţia urbană au avut efecte benefice asupra dezvoltării meşteşugurilor şi comerţului, implicit a agriculturii, care a beneficiat de noile investiţii. Din punct de vedere social, s-a conturat o *nouă clasă, burghezia,* cu o vocaţie economică în primul rând dar care a favorizat, prin puterea ei economică, înflorirea artelor şi ştiinţelor. Noul tip de oraş, tot mai răspândit în Europa occidentală, a contribuit la dizolvarea treptată a vechilor structuri feudale.

VIAŢA COTIDIANĂ, MENTALITĂŢI ŞI ATITUDINI ÎN EVUL MEDIU OCCIDENTAL

Timpul şi spaţiul

Pentru orice cultură, percepţia şi modul de utilizare al timpului şi spaţiului constituie elemente definitorii.

Pentru omul medieval occidental, timpul era atent şi precis măsurat. Activităţile cotidiene se desfăşurau într-un timp laic, profan, dominat de activităţile productive, atât pentru ţărani, cât şi pentru meşteşugari, negustori şi într-un timp sacru, consacrat sărbătorilor religioase, stabilite de calendarul oficial.

Pentru ţărani, ritmul zilei era reglat de mersul soarelui pe cer sau de clopotele mănăstirii din apropiere, care trăgeau din trei în trei ore. Se crede că primul Papă care a ordonat ca slujbele religioase să fie anunţate de sunetul clopotelor a fost Sabinian, la începutul secolului VII. Carol cel Mare a generalizat această măsură în tot imperiul său. Primele clopotniţe au fost construite în secolul VII şi s-au răspândit în tot Occidentul.

Pentru ţăran, ziua începea odată cu răsăritul soarelui iar pentru călugări la miezul nopţii. Noaptea, clopotarul mănăstirii se orienta după poziţiile astrelor, dacă cerul era senin, sau după durata arderii unei lumânări de o anumită dimensiune (o noapte de iarnă, de exemplu, se împărţea în 3 lumânări) sau după un anumit număr de pagini pe care le citea ori un număr de rugăciuni pe care le recita. În timpul zilei, comunităţile mănăstireşti se foloseau de cadrane solare, cunoscute şi de antici sau de ceasornice cu nisip ori apă, asemănătoare clepsidrelor.

În secolul XIII, în câteva centre manufacturiere din Franţa, apare o variantă nouă de măsurare a timpului. Clopotul oraşului ritma oficial munca, marcând începerea acesteia, pauza de masă, reluarea şi încetarea lucrului. În felul acesta, timpul se raţionalizează şi se laicizează, nemaifiind controlat de autoritatea ecleziastică.

Calendarul medieval oficial era cel al sărbătorilor religioase. Existau 4 *sărbători principale* : *Crăciunul*, stabilit la 25 decembrie de către Conciliul de la Niceea, în anul 325*; Paştele*, cu o dată variabilă, calculată în funcţie de sărbătoarea evreiască Pesah. Calculul se face şi astăzi diferit în biserica catolică şi cea ortodoxă,

prima după calendarul iulian iar cealaltă după calendarul gregorian. În funcţie de data Paştelor se calculează celelalte două mari sărbători ale creştinătăţii – *Înălţarea* şi *Rusaliile*. Anul Nou era o sărbătoare laică, ce varia după ţări şi regiuni. În Franţa şi Ţările de Jos începea în ziua de Paşte , în Anglia la 25 decembrie. Tot în Franţa, mai târziu se stabileşte la 1 martie, apoi 25 martie şi această dată a rămas valabilă până la mijlocul secolului XVIII.

Pentru oamenii obişnuiţi, calendarul religios constituia un punct de reper al diferitelor munci agricole. De regulă, în actele oficiale nu se folosea numărătoarea anilor în funcţie de data naşterii lui Christos, de altfel controversată. Crăciunul începuse să fie sărbătorit în Occident abia din 336 iar în partea de răsărit a Europei mai târziu. Se folosea pentru datarea actelor o formulă laică , spre exemplu :" în anul cutare a domniei regelui cutare" sau se folosea cronologia ebraică care, la anii scurşi de la începutul epocii de după naşterea lui Christos, adăuga 3761 de ani de la „facerea lumii".

În afară de marile sărbători, zile nelucrătoare erau duminicile şi alte sărbători de mai mică însemnătate, astfel încât pentru un meşteşugar, spre exemplu, existau 200 de zile lucrătoare în întregime, plus 80 de zile când lucrul înceta la prânz.

Legat de percepţia **spaţiului,** pământul era imaginat în Evul mediu ca având forma unui disc plat, înconjurat de apele oceanului. Pe baza cunoştinţelor transmise din Antichitatea romană târzie, s-au întocmit hărţi ale lumii în care apăreau cele trei continente cunoscute – Europa, Asia şi Africa – cu localizarea diferitelor ţări şi oraşe, în centrul cărora figura Ierusalimul. A existat şi o cartografie nautică, influenţată de cunoştinţele navigatorilor şi geografilor arabi iar în secolul XIII au apărut hărţi nautice originale , numite „portulane", în care erau indicate sute de porturi.

Pe uscat, distanţele erau măsurate după zilele de mers pe jos (într-o zi de vară, circa 4o km), în mile sau leghe. Distanţele mai scurte erau indicate de aşa-zise unităţi de măsură, precum „o bătaie de săgeată" sau „o aruncătură de piatră". Călătoriile pe distanţe lungi erau costisitoare şi foarte periculoase, mai ales din cauza lupilor, un mare flagel în toată Europa până în epoca modernă, precum şi din cauza bandelor de răufăcători. Cu toate acestea, drumurile erau mereu pline de călători, din toate clasele sociale şi de toate ocupaţiile. Monarhii se deplasau incontinuu, împreună cu nobilii de la curte, pentru a-i controla pe vasali, a participa la judecăţi sau a face pelerinaje. Aceştia, ca şi trimişii lor, aveau o escortă şi trebuiau să fie găzduiţi şi hrăniţi

împreună cu toată suita pe socoteala celor la care poposeau. Negustorii trăgeau la anumite hanuri, când se opreau în oraşe.

Un mare număr dintre cei care se deplasau, pe distanţe mari, erau pelerinii. *Pelerinajul* a fost o constantă a psihologiei medievale, la origine un act de penitenţă, ce trebuia să-l absolve pe cel în cauză de un păcat săvârşit. Presupunând eforturi fizice şi materiale importante, principalele locuri de pelerinaj îndepărtat erau *Ierusalimul, Roma, Santiago de Compostela* (în Spania). Cei care, din diferite motive, nu îşi puteau permite asemenea pelerinaje, mergeau la mănăstiri şi sanctuare din locuri mai apropiate, unde existau „relicvele" (moaştele) presupuse a fi făcătoare de minuni. Fiecare lăcaş religios căuta să aibă asemenea relicve, corpul sau părţi din corpul unor sfinţi sau sfinte, alte obiecte presupuse a fi aparţinut acestora. Deşi erau bine păzite, adeseori erau furate pentru alte mănăstiri.

Pelerinul se recunoştea după veşmântul specific pe care îl purta – pelerina, o pălărie cu boruri largi, un baston lung şi o traistă. Pentru mai multă siguranţă, de obicei pelerinii porneau în grup iar adevăratul pelerinaj se făcea numai mergând tot drumul pe jos. Pe parcurs, se găseau locuri de popas şi spitale, în general ale călugărilor ajutaţi de laici, unde pelerinii primeau întotdeauna adăpost, hrană, îngrijire în caz de boli. Pe lângă ritualurile şi ceremoniile religoase care se practicau în locurile de pelerinaj, acolo se organizau şi târguri/bâlciuri, unde se vindeau suveniruri religioase dar şi obiecte profane. Cu timpul, pe drumurile importante de pelerinaj s-au dezvoltat înfloritoare aşezări urbane.

Ciclul vieţii omului

În familiile nobile, se nota cu grijă ziua şi ora naşterii unui copil, pentru a i se putea face cât mai precis horoscopul. Botezul avea loc chiar în ziua naşterii sau cel mai târziu peste trei zile. Acest ritual se făcea, până în secolul XV, prin cufundarea cu totul în cristelniţă. Exista obiceiul ca un copil să aibă mai mulţi naşi şi naşe, pentru a avea cât mai mulţi ocrotitori, al căror nume se treceau în registrele parohiale. Acest obicei avea şi dezavantaje, deoarece naşii erau consideraţi ca făcând parte efectiv din familie, iar dacă cei care urmau să se căsătorească aveau naşi comuni, erau consideraţi rude. Din această cauză, Biserica a limitat numărul acestora la cel mult doi naşi şi o naşă pentru băieţi şi cel mult două naşe şi un naş pentru fete. Copilul primea un singur nume de botez, ales de regulă de naşi, care era singurul său nume şi

nu prenume , ca în timpurile moderne. La acesta se adăuga un supranume, care putea fi o poreclă, numele unui meşteşug, al unei localităţi etc., care cu timpul devin ereditare, ceea ce astăzi sunt numele de familie. Mult timp însă, în documentele epocii, oamenii erau indicaţi prin singurul lor nume, cel de botez, cu specificarea originii, a localităţii de reşedinţă sau a ocupaţiei. După naştere, timp de 2-3 săptămâni, mama primea vizitele prietenilor şi rudelor, mergea la biserică pentru a i se face o slujbă de purificare.

Educaţia era practică şi concretă. La 7ani, copiii începeau să meargă la şcoală, inclusiv cei de la ţară, pentru că existau şcoli săteşti. La ţară, băiatul cel mare rămânea în familie pentru a-şi ajuta tatăl la muncile câmpului şi ale gospodăriei, pe care o şi moştenea. Ceilalţi fraţi se angajau la stăpâni, ca zilieri, servitori, tăietori de lemne etc. sau intrau ca ucenici la diferiţi meşteşugari. Cei de la oraş urmau, de obicei, profesiunea tatălui. În familiile nobile, erau instruiţi acasă, de un preceptor, care putea fi şi capelanul familiei. La 10 ani, băieţii începeau şi o pregătire militară, fiind învăţaţi să călărească, să-şi îngrijească calul, să mânuiască armele. Educaţia fetelor era orientată spre sensurile practice ale viitoarei lor vieţi, ca soţii şi mame. În familiile nobile, pe lângă educaţia intelectuală, fetele primeau şi o educaţie aşa-zis mondenă, care însemna lecturi literare, broderie, dans, călărie, vânătoare.

Pe lângă şcolile laice, existau încă din secolul VII şi cele episcopale, în oraşele mari, precum şi şcoli ale mănăstirilor, unde predau doar oameni ai Bisericii. În timpul lui Carol cel Mare exista şi o şcoală a Palatului, cu profesori eruditi şi renumiţi, unde se pregăteau viitorii funcţionari ai Imperiului. Cu timpul, au reapărut în Occident şi universităţile, care existaseră în perioada antică. Orfanii erau, de regulă, educaţi în şcoli mănăstireşti, pentru a deveni călugări sau notari, scribi, învăţători, preceptori, funcţionari în administraţie.

Căsătoria era precedată de logodnă, un act religios şi în acelaşi timp un contract juridic. În familiile nobile, căsătoria însemna o alianţă între cele două familii şi era hotărâtă de părinţi de la o vârstă mică a copiilor. Cu timpul, Biserica a obţinut drepturi exclusive în ce priveşte aprobarea unor căsătorii, după ce în prealabil cerceta legăturile de rudenie între viitorii soţi, desfacerea acestora, împărţirea bunurilor între soţi. Biserica catolică nu admitea şi nici astăzi nu admite divorţul. Tot Biserica a introdus consimţământul reciproc al soţilor, nemaifiind necesar acordul părinţilor. Ceremonia propriu-zisă a căsătoriei nu era cu mult diferită de cea religioasă de astăzi. Mirii veneau la biserică îmbrăcaţi în hainele cele mai bune dar nu în costume

speciale. La toate clasele sociale, ospăţul de nuntă dura 2-3 zile, participa toată comunitatea rurală sau, în cazul nobililor, toţi vasalii seniorului, care trebuiau să facă daruri bogate, mai ales la căsătoria fiicei celei mari.

În ce priveşte moartea, atitudinea omului medieval era călăuzită de credinţa religioasă despre sufletul nemuritor şi lumea fericită de dincolo de moarte. Datoria civică şi religioasă a oricărui om era să îşi facă testamentul iar pentru răscumpărarea păcatelor se recomanda să se facă o donaţie Bisericii, care să fie prevăzută în testament. Ceremonia înmormântării era simplă, cei nobili prefera să fie înmormântaţi în biserică, în sarcofage, plasate în ziduri sau sub paviment, lucru interzis de Biserică dar de cele mai multe ori nerespectat. După moarte, se făceau diferite slujbe şi ritualuri religioase de pomenire.

Sărbători şi divertismente

În general, acestea erau comune tuturor claselor sociale, cel puţin în privinţa ospeţelor, plimbărilor, spectacolelor de teatru sau bâlci, dansului, cântului, jocurilor de noroc sau de societate. Turnirele, jocul de şah şi vânătoarea erau exclusiv pentru nobili.

Vânătoarea era cel mai de seamă sport şi totodată divertisment al nobililor, practicată tot timpul anului , inclusiv de femei. Se foloseau câini de rasă, atent selecţionaţi în acest scop. În secolul XI s-a introdus în Europa, după modelul oriental, vânătoarea cu şoimi. Dresajul şoimilor, consideraţi păsări nobile, constituia subiectul unor tratate de vânătoare speciale. Ţăranii nu aveau voie să vâneze decât cu curse şi plase puse la marginea pădurilor şi nu aveau voie să aibă şoimi, care costau de altfel foarte mult. Dintre jocurile de societate, cel mai popular, pe care îl jucau şi călugării, era cel cu zaruri, de origine romană. Mizele erau bani, haine de preţ, cai, armuri sau chiar proprietăţi. Rezervat nobililor era jocul de şah, apărut întâi în Franţa în secolul XI, adus din Orient. Practicarea acestuia, cu piese de dimensiuni mult mai mari decât astăzi, făcea parte din educaţia oricărui nobil. Turnirul era, iniţial, un joc de echipe, abia din secolul XV a devenit confruntarea dintre doi cavaleri. Era şi prilej de pariuri între spectatori şi un prilej de divertisment popular, căci puteau asista oameni din toate categoriile sociale.

Mentalităţi, sensibilităţi şi atitudini

„*Ceea ce domină mentalitatea, sensibilitatea şi atitudinile oamenilor din Evul mediu este sentimentul nesiguranţei lor. Nesiguranţă materială şi morală, pentru care, potrivit bisericii, nu există decât un singur leac : să te sprijini pe solidaritatea grupului, a comunităţilor din care faci parte...Astfel, mentalităţile, sensibilităţile, atitudinile sunt mai ales condiţionate de nevoia de a-şi înşela frica."* (J. le Goff).

Această nevoie, după părerea autorului citat, a determinat la oamenii medievali sprijinirea pe trecut, pe înaintaşi, pe autorităţi, cu alte cuvinte. Suprema autoritate era Scriptura şi scrierile părinţilor Bisericii. Această autoritate s-a materializat în citate, care erau adunate în cărţi – antologii de glose, des consultate şi plagiate. Aceste autorităţi cârmuiau şi viaţa morală a acelor timpuri. În cultura populară, ele corespund proverbelor, care joacă un rol capital. Dreptul şi practica feudală se bazează pe trecut, pe obiceiuri, pe cutume. La dovezile autorităţii se adaugă dovezile minunilor şi ordaliile," judecăţile lui Dumnezeu".

Oamenii medievali aveau o mentalitate şi sensibilitate simbolice. La greci, simbolul (*symbolon)* era un semn de recunoaştere prezentat de cele două jumătăţi ale unui obiect împărţit între două persoane. Astfel, evidenţiază le Goff, simbolul este un semn de contract ." În gândirea medievală, fiecare obiect material era socotit ca o figurare a unui lucru pe un plan mai înalt, care devenea simbolul acelui lucru. Simbolismul însemna o neîncetată descoperire de semnificaţii, aparţinând lumii sacre. Formele mai grosolane ale acestei credinţe şi practici erau amuletele, filtrele, formulele magice, a căror folosire şi comerţ erau foarte răspândite." (Ibidem) Marele rezervor de simboluri era natura : minerale, animale, vegetale, toate erau simboluri. Prin tradiţie, unele erau privilegiate faţă de altele : dintre minerale, pietrele preţioase, dintre vegetale, plantele şi florile citate în Biblie, dintre animale , făpturile exotice, legendare şi monstruoase.

„Tendinţele fundamentale ale sensibilităţii medievale erau *gustul pentru culoare şi prestigiul fizicului.* Gustul pentru culoare se manifesta în prezenţa pietrelor preţioase sau semipreţioase şlefuite, prinse în legăturile cărţilor, în aurării sclipitoare, în policromia sculpturilor, în picturile de pe zidurile bisericilor şi ale locuinţelor celor bogaţi, în magia colorată a vitraliilor. Dincolo de această căutare a culorilor se afla frica de întuneric şi căutarea luminii, care însemna mântuire. *Lumina însemna*

siguranţă, frumuseţe şi măreţie. Frumos era şi ceea ce era bogat. Bogăţia nu însemna numai putere economică, ci şi gust pentru frumos, pentru operele de artă şi materialele rare : aur, argint, bronz, fildeş, pietre scumpe. Frumos însemna şi bun iar frumuseţea fizică era un atribut al sfinţeniei. De aici cultul forţei fizice, mai ales pentru membrii aristocraţiei militare, la cavaleri, pentru care războiul este o pasiune." (Ibidem)

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

Delumeau, Jean, *Frica în Occident,* Bucureşti, Editura Meridiane, 2 vol.,1986

Duby, Georges, *Arta şi societatea,* Bucureşti, Editura Meridiane, 2 vol., 1978

Drimba, Ovidiu, *Istoria culturii şi civilizaţiei,* Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, vol. III-IV, 1985-1989 sau Editura Saeculum, 2000-2005

Faure, Elie, *Istoria artei,* Bucureşti, Editura Meridiane, 5 vol., 1970

Gimpel, Jean, *Revoluţia industrială în Evul Mediu,* Bucureşti, Editura Meridiane, 1983

Le Goff, Jacques, *Civilizaţia Occidentului medieval ,*Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1970

Le Goff, Jacques, *Omul medieval,* Iaşi, Editura Polirom, 1999

Instituţia Bisericii în Evul Mediu

Spre deosebire de Imperiul roman, unde funcţiile sacerdotale aveau aceleaşi regim ca cele civile, putând fi îndeplinite, în principiu, de orice persoană, biserica

creştină a acordat aceste funcţii unor persoane alese şi consacrate printr-un rit religios, care se dedicau exclusiv acestei activităţi. Începând din secolul II, acestea aveau o organizare ierarhică dublă : o *ierarhie de ordine* (episcop, preot, diacon, subdiacon) şi una *de jurisdicţie* (a episcopului asupra clerului şi a comunităţii sale locale). În primele trei secole după Christos, statul roman a fost ostil bisericii, persecutându-i pe creştini, pentru că biserica considera statul ca o putere a cărei sursă era Dumnezeu, încercând să aplice ideea creştină a originii divine unui stat păgân, cum era cel roman.

Biserica s-a separat de stat, încă din perioada de sfârşit a Imperiului roman, în toată lumea creştină, ceea ce nu a împiedicat-o totuşi să aibă raporturi de bună înţelegere cu puterea statală. La începutul secolului IV, biserica a obţinut anumite privilegii chiar din partea statului roman, care i-a recunoscut capacitatea patrimonială (dreptul de a deţine proprietăţi funciare). De asemenea, clerul a obţinut o serie de scutiri de taxe şi prestaţii iar episcopului i-a fost recunoscută o anumită jurisdicţie.

În perioada imediat următoare primelor migraţii, biserica s-a găsit într-o situaţie foarte critică, deoarece majoritatea provinciilor occidentale fuseseră ocupate de popoare germanice, de religie creştină ariană, cu excepţia francior, care trecuseră la creştinismul roman. Acesta însă, treptat, s-a propagat în teritorile actuale ale Angliei, Franţei (Gallia), Germaniei, în Europa centrală, nordul Italiei, astfel încât prestigiul Bisericii romano-catolice a crescut enorm. Episcopii şi viitorii Papi şi-au asigurat ajutorul francilor, fără să accepte să se supună puterii laice, nici din punct de vedere religios, nici politic.

Papalitatea

La începutul secolului V, episcopii creştini deveniseră persoanele cele mai importante de care autorităţile romane trebuiau să ţină seama. Când comunitatea creştinilor a ajuns să formeze marea majoritate a locuitorilor unui oraş, episcopul era, pratic, persoana cea mai influentă din regiune. Prin tradiţie, episcopii moşteniseră puterea de judecători şi de arbitri între creştini.

Iniţial, în ierarhia ecleziastică, nu exista un rang superior celui de episcop, toţi episcopii fiind egali între ei, inclusiv cel al Romei. Dar în secolul V, *episcopul Romei* îşi arogă titlul roman de *Pontifex maximus* , păstrat până astăzi ca *Suveranul pontif* . Începând din secolul VI, cuvântul *Papă,* care până atunci denumise în biserica apuseană orice episcop, va deveni *titlul onorific doar al episcopului Romei.* Roma fiind centrul civilizaţiei occidentale în perioada migraţiilor, episcopul acesteia a

rămas autoritatea ecleziastică supremă. Din punct de vedere teologic, pretenţia sa la hegemonie asupra celorlalţi episcopi şi-a găsit justificarea într-un text al Evengheliei lui Matei : „*Tu eşti Petru şi pe această piatră voi zidi Biserica mea...”*, interpretat ca o confirmare a primatului lui Petru, care fusese martirizat la Roma, asupra celorlalţi apostoli.

Consolidarea instituţiei papalităţii s-a putut realiza , în primul rând , datorită condiţiilor politice favorabile acesteia. În Roma, fosta capitală a Imperiului, exista o reală criză de autoritate, îm condiţiile în care nu mai exista un împărat, nici instituţii civile şi nici o eficientă apărare militară. Episcopul Romei, papa Leon I se spune că a fost cel care a reuşit să-l convingă pe regele hunilor, Attila, să renumţe la ocuparea Romei iar pe un conducător vandal să nu masacreze populaţia şi să nu distrugă oraşul. În anii de secetă şi foamete, episcopul Romei era cel care se ocupa de organizarea ajutorării populaţiei.

Biserica creştină din apus trebuind să suporte, în secolele V-VI, controlul regilor barbari, episcopul Romei a ajuns să fie socotit şi în Răsărit (În Bizanţ) ca reprezentantul întregii creştinătăţi din Apus. În Biserica romano-catolică s-a instituit principiul autorităţii personale absolute a Papei, „infaibilitatea” Papei, în materie de dogmă şi morală. In secolul IX, instituţia papalităţii îşi dobândise forma definitivă şi era o realitate de necontestat.

Relaţiile dintre imperiu şi papalitate

„De fapt, *creştinătatea este bicefală*. Ea are doi capi: *Papa şi împăratul*. Istoria medievală e compusă mai mult din neînţelegerile şi luptele dintre ei decât din acordul lor realizat în mod efemer în jurul anului 1000, de către Otto III şi Papa Silvestru II. Pentru restul vremurilor, raporturile dintre cei doi capi ai creştinătăţii vădesc *rivalitatea ce există la nivelul cel mai înalt al celor două ordine dominante,* dar concurente, ale *ierarhiei clericale* şi ale *ierarhiei laice – al preoţilor şi al războinicilor.”* (J. le Goff). Este un „duel” între ceea ce istoricul francez numeşte *sacerdoţiu* şi *imperiu,* conflictul dintre *sacerdox* şi *rex, dintre puterea spirituală şi cea pământească, laică.*

În ce priveşte sacerdoţiul sau puterea religioasă reprezentată de Papă, autoritatea sa e incontestabilă în biserica apuseană, mai ales după *schisma din 1054*, când creştinătatea orientală (răsăriteană, ortodoxă) reprezentată de patriarhul de la

Constantinopol se separă de cea apuseană. În această privinţă, Papa Grigore al VII-lea a făcut un pas hotărâtor cu declaraţiile sale, în care afirma :"Numai pontiful roman este numit cu bună dreptate pontif universal... cel ce nu face parte din biserica romană nu trebuie considerat drept catolic". În cursul secolului XII, din „vicar al Sfântului Petru", Papa ajunge „vicar al lui Christos" şi prin procesele de canonizare el controlează consacrarea noilor sfinţi. În secolele XIII-XIV, Papa face din biserică, mai ales prin fiscalitatea pontificală, o adevărată „ monarhie". Papa este cel care îi încoronează pe împăraţi, începând cu Carol cel Mare şi continuând cu suveranii germanici. Biserica va face eforturi permanent pentru a salva principiul monarhiei centralizate, pentru propriul ei interes, deoarece monarhia era singura care îi putea garanta păstrarea privilegiilor pe care le obţinuse. Ca urmare a creşterii puterii politice a bisericii în imperiu, în teritoriile Germaniei, spre exemplu, episcopii şi abaţii au primit titluri de duci şi conţi iar în nordul Italiei oraşele au fost puse sub autoritatea unor viconţi numiţi de episcopi. Dependenţa bisericii faţă de imperiu se menţine însă prin numirea de către împărat a episcopilor, dintre persoanele de încredere ale acestuia.

La rândul său, împăratul e departe de a fi în chip tot atât de necontestat capul societăţii laice. Perioadele în care Europa occidentală nu a avut un împărat sunt mult mai lungi decât cele în care nu a existat un Papă. Din secolul XIII, apare teoria conform căreia „orice rege în regatul său are aceleaşi puteri ca împăratul în imperiul său". De fapt, încă din secolul X, titlul de împărat capătă o extindere limitată, deşi chiar şi parţială, ideea de imperiu a fost mereu legată de ideea de unitate, în ciuda caracterului ei fragmentar. În realitate, împăraţii se mulţumesc cu o preeminenţă onorifică, cu o autoritate morală ce le conferă un fel de patronaj asupra celorlalte regate.

La întrebarea cum s-a rezolvat rivalitatea dintre instituţia laică şi cea religioasă, le Goff avansează un răspuns: fiecare a încercat să reunească cele două puteri în persoana sa, metaforic vorbind, „papa devenind împărat, regele devenind preot". Astfel, Carol cel Mare a încercat să unească în persoana sa îndoita demnitate, imperială şi sacerdotală iar primul mijloc în acest sens a fost ungerea şi încoronarea, ceremonii religioase care au făcut din el „unsul Domnului", „regele încoronat de Dumnezu". Puterea vindecătoare, de taumaturg, a regilor , era considerată de origine divină, încă din timpul regilor germanici barbari şi ea va fi atribuită şi celor creştini de mai târziu.

În ce priveşte puterea religioasă, aceasta a încercat , la rândul ei, să absoarbă funcţia imperială. În secolul VIII, a apărut un document fals numit *Donatio Constantini* (donaţia împăratului Constantin), datat 331 dar redactat în jurul anului 8oo, al cărui autor e neunoscut iar autenticitatea sa a fost contestată încă din secolul X. Conform acestuia, împăratul Constantin, care mutase capitala Imperiului de la Roma în Bizanţ, în 33o, ar fi donat Papei Silvestru şi urmaşilor săi supremaţia asupra celor patru sedii patriarhale (Alexandria, Antiohia, Ierusalim, Constantinopol) şi îl autoriza să poarte diadema şi însemnele pontificale. Încoronarea papilor la ascensiunea lor la pontificat sublinia, de asemenea, ipostaza lor de suverani ai statului pontifical. Totodată, Papa a obţinut nucleul viitorul stat pontifical, împăratul acordând papalităţii protecţia sa iar mai târziu papii au obţinut-o de la suveranii de origine germanică.

În ciuda rivalităţii dintre cele două puteri, biserica a fost cel mai important aliat al regalităţii, pentru a face din rege instrumentul său , în interesul propriu, anume pentrz ca regalitatea să garanteze protecţia bisericii.